

Warmoki Leon.
Włodzicki

DZIEIE
HISTORYCZNO-POLITYCZNE
EUROPY

i
INNYCH CZĘŚCI ŚWIATA

NA POCZĄTKU

WIEKU XIXgo.

przez

X. Ignacego Chodynickiego K. K. L.

T O M I.

WE LWOWIE 1817.

Drukiem i nakładem Józefa Schnaydera.

2938/48

71156.1
I

Wrocławski katolicki

22. XII. 48 tom 1-4 2500.2

*Beatos puto quibus deorum munere datum
est, aut facere scribenda, aut scribere le-
genda; beatissimos vero, quibus utrum-
que.*

Plinius l. 6. Epist. 16.



D O

JAŚNIE WIELMOŻNEGO

ALEXANDRA

HRABI

STARZEŃSKIEGO

JEGO CES. MOŚCI AKTUALNEGO

SZAMBELLANA.

*Jaśnie Wielmożny Hrabio
Dobrodzieiu!*

*P*ierwszy raz z druku wychodzący zbiór historyczny *Dzieiów terazniejszych czasów*, nie komu innemu słusznie ofiarowanym być powinien, iak *Tobie Jaśnie Wielmożny Hrabio!* który do wydania onegoż na widok publiczny hoyném wsparciem przyłożyć się raczyłeś.

Między naukami początkowemi które umysł człowieka kształcą, i oświecaią, do główniejszych umiejętności służą i zachęcaią, słusznie przodkuie Historyą. Zdanie powszechne wszystkich wieków i Narodów, uznato tę gatęż umiejętności za naukę. Obywatelóm wszelkiej klasy i powołania nay-

potrzebniejszą, a stąd okazuje się niezaprzeczona iey ważność i zaleta.

Od początku epoki podzwignionych w Polsce Nauk, wyszły wprawdzie z różnych języków tłumaczone, i własną rodaków naszych pracą napisane tego rodzaju księgi, które iednakże ledwie do końca 18go Wieku dosięgaia. Lecz dzieie wydarzone za naszej pamięci obfite w wypadki wiekopomne, żadnego języku polskim dotąd nieznalazły Pisarza, aczkolwiek dla cudzoziemców bogatym stały się ich wybornego pióra przedmiotem. Tych ia chwalebny zachęcony przykładem, podjąłem się dla pożytku kraiowców

naszych, w oczystey mowie ułożyć niniejsze Dzieło, które kiedy śmiem podawać do najłaskawszego przyięcia w dobroczynne ręce tej Osoby, która do pomnożenia Nauk i umiejętności w kraiu usilnego sturania przykładu, i która się cieszy z kosztów pożytecznie od siebie łożonych; pełen iestem nadziei, że Jaśnie Wielmożny Hrabia chęć moją zamiarowi Jego odpowiadającą dobrotliwie przyjąć raczy. Upewnia mię w tym łaskawe, i skuteczne do wydania niniejszego dzieła Jaśnie Wielmożnego Hrabiego wsparcie, utwierdzaia dla mnie czynione bez żadnych zaślug moich względy, za które, kiedy nie iestem zdolny równaiącą się wypłacić

*wdzięcznością, chcę to przynajmniej teraz
i ciągle wyznawać, iż jestem z najgłębszym
uszanowaniem*

**Jaśnie Wielmożnego Hrabi
Dobrodziecia**

*najobowiąźniejszy i naj-
niższy Sługa*

X. J. CH. R. K. L.

W s t ę p.

Od początku świata aż do teraźniejszych czasów zachodziły na kuli ziemney osobliwsze zdarzenia i znakomitsze wypadki, koleją czasów po sobie następujące, które w dziejach rodzaju ludzkiego stanowiły pewne Epoki ważniejszych następności, a przez niezmordowaną pilność Dzieiopisów w zbieraniu zachodzących przedmiotów historycznych, i wiernym spisie rzeczy, które gdzie się działy, lub kiedy się wydarzyły, podane są późney potomności do niezgluzowaney pamięci.

Przypadki i wydarzenia same tak iako się stały, i na oko wydaia, ciągłym ogniwem spoić, i wytłumaczyć sposobem iasnym i wyrozumiałym; z bezpośrednich dostrzeżeń uczynić wniosek na zamiar osób grają-

cych rolę w rozmaitych scenach; z wydarzeń domyślać się przyczyn tyle, ile przypadki dawniejsze i podobne wydarzenia wspierać nas będą: jest powinnością niezbytą dla piszącego historyą. Dzieiopis albowiem nie przestając na prostym rysie rzeczy, czuje się bydź przymuszonym, wszystkie swoje wyobrażenia opisującego się przedmiotu myśla przebieść, i one z sobą połączyć. Celem więc usilności iego bydź powinno, aby nic zmyślonego, ale to tylko przedstawiać, i dowodnie okazać starał się, co w istocie, lub rzeczy saméy zaszło, lub widzianém było. Iakoż główne przygody ziemiokregu i rodzaju ludzkiego ogółem uważane, tém końcem, aby stan terażniejszy obojga z pierwiastkowych przyczyn przed oczy wystawić, były zawsze przedmiotem tej piękney nauki, która się zowie Historyą powszechną.

Ieżeli Poezya tworzy świat wewnętrznie tylko, w przytomnym umyśle będący, dosyć dla niey jest aby twory umysłowe wewnętrzną miały zgodność, i nie potrzebuie zewnętrznych dowodów, ponieważ tu fantazyja działa i sądzi. Lecz Historya przeciwnie stawia nam świat zewnętrzny; nie kon-

tentnie się więc zgodnością czynów, ale domaga się zewnętrznej ważności, zewnętrznych dowodów, które rozum sądzi, i za następną podaje zasadę. Zdarzenia które się ani sobie samym, ani okolicznościom czasu i miejsca nie sprzeciwiają, mogą być uważane w Historji; lecz w tenczas dopiero w poczet wypadków historycznych wciągnięte być powinny, gdy wewnętrzną cechą prawdy świadectwem nie podeyrzaném udowodnią. Ma przeto Historya być stosowaną do przyrodzenia, i istoty rozumnej, która jedności i związku w różnitości upatruje; powinna za pomocą Krytyki ciągle uważać, i dowodnie okazać, czyli kiedy, gdzie, i jak się co stało; powinna porządek ułożyć, i z natłoku zdarzeń to tylko wyjąć, co jasny i dokładny widok całości podaje; powinna to, co się stało, z przyczyn dalszych i bliższych wywieść, i skutki poprzedzających wydarzeń oznaczyć. Wyrok Horacyusza: „*descriptas servare vices operumque colores*“ nie przestępnym jest prawidłem w każdym sposobie pisania.

Ciągiem wieków po sobie następujących zachodziły na powszechną przestrze-

ni ziemiokregu, rozmaite nie małe uwagi zdarzenia i szczególniejsze w dziejach świata wypadki, skutkiem krózych było, albo upadek iakiego Narodu, któren przez wewnętrzne osłabienie sił swoich, rozterki i niezgodność umysłów, dał powód postronnym mocarstwóm do uiarzmiienia siebie, rozwiązania politycznego istnienia, lub zupełnéj ruiny własnéj; albo tez powstanie innego, który przez wielkość potęgi i wspaniałość geniuszu swego, wzniósł się za czasem do tego stopnia zaszczytu i sławy, że mógł nadawać prawa narodóm swoiéj przemocy uległym, i rozprzestrzeniać dzielnością oręża, granicę panowania swojego. — Giną Narody za iednym rzutem pogromu nie przeyrzanego wcześniej lub nie udolnie odpartego; — nikną drugie powolną wad wewnętrznego porządku trucizną; lecz wydobyć z gruzów iednych lub drugich nie może być tylko dziełem czasu, wielkiego męztwa, i wytrwałości, niezmiernych ofiar i wysień, a nadewszystko téj Opatrzności rozumem śmiertelnych nie zmierzonéj, która kierunkiem i koleją wielkich wydarzeń, podług naywyższéj swoiéj woli i upodobania zarządza.

Ieżeli rzucimy okiem na Dzieie świata,

od naydawnieyszych czasów aż do narodzenia Chrystusa, podług powszechnéy rachuby chronologicznéy; obaczemy, iż wieki owe dosyć zamożne były w rozmaitego gatunku zdarzenia, i zachodzące w tychże odmiiany. — Żydzi plagami z Egiptu wypędzeni, czterdzieści lat błakaia się po puszczach Arabii skalistéy, nim do rządu, stanowiącego Naród, przywyknąć, i Palestynę zagarnąć mogą; szczególna odmiana losu, i cześć Naywyższyć Istoty, w pośród tyle miliionów ludu, Polyteizm wyznającego, uwagi ich godnemi czyni. Naypierwsza Monarchia po potopie powszechném założona od Nemroda, upada po 1637. latach swego bytu, pod przemocą Persów na której ruinach Cyrus, zdobywszy mnieyszą Azyą, i wiele ościennych kraiów, zakłada nową przeszło 208 lat trwającą. Ta znowu pod ostatnim następcą iego Daryuszem, ulegać musi zwyciężkiemu orężowi Greków i naczelnego ich wodza Alexandra Wielkiego. Rozerwana po iego śmierci, nareszcie zupełnie od Rzymian podbitą została. — Rzym przez zbiegów i podstępów nad Tybrem założony, siedlisko niegdyś rabusiów i włoczę-

gów, urodził z wyrzutków plemienia ludzkiego Naród świętny z czynów bohaterskich, podbił ościenne Narody w Latium, później długo walczył z mieszkańcami Samnium, Gallii i Etrurji. Jeszcze przed zupełnem uiarzmiem półwyspu spotkał się w Sycylii z Kartagińczykami, którzy przez handel całego morza śródziemnego, niezmiernie zebrali bogactwa. Z tąd wynikły wojny punickie; — w pierwszej przeprowadził się Regulus do Afryki; w drugiej Anibal zniszczywszy Sagunt, przeszedł Alpy, i pod murami Rzymu, iako zwycięzca nad Trebią, Trazymenem, i przy Kannie stanął. W tejże epoce pokonali Rzymianie Królów Macedonskich; nadali Etolczykom i mieszkańcom Achaji momentalną wolność, aby ich tym pewniéj zwyciężyć; zagarneli Antyochowi Syryjskiemu wszystkie kraie po tej stronie Tauru będące, i od iednéj wygranej do drugiéj tak się śpiesznie posuwali, że w kilkaset lat po założeniu Rzymu Afryka północna po pustynie, Azja zachodnia po Eufrat, Europa południowa po Ren i Dunaj, i wszystkie wyspy wewnętrzne-

gò morza po ciasninę Gadytańską,
prawóm rzymskim podlegać musiały.

Narodzenie Chrystusa stało się począt-
kiem nowego Czasoliczbu. (Ery) O-
śmnaście wieków od niego upłynionych peł-
ne są rozmaitych wydarzeń, i odmian za-
szłych na kuli ziemskiéy. Upadek świato-
władnéy Rzeczypospolitéy Rzymskiéy, pod
zamachém okropnych tyranów; niewymów-
ny ucisk, którego zbytek Nerona był
źródłem, i liczne na zółdzie utrzymywane
woyska; burzliwa napáść barbarzyńców, i
strata licznych Prowincyi, przygotowały
ludzkie umysły do przyjęcia nowéy Religii,
a zmienność polityki odmieniła ustawy po-
rządkowe. Zgrzybiały Polyteizm nie zdą-
żył pokryć baśni początku swego, nie do-
tężnéy złości bożyszczów, chciwości kapła-
nów i zbrodni Monarchów którzy iego by-
li podporą. Chrystyanizm nauczając
cierpliwości, stał się pociechą narodów, a
cnoty wyznawców nowéy nauki, przyspie-
szyły zupełne obalenie pogaństwa którego
zdzierstwo i zbrodnie słabe zachwiały pod-
pory. — W kilkaset lat potém Germania
Scytya i Sarmacya, wystąpiły role gru-

begu gminu do Europy, który przez dzikie zapędy, zniszczywszy rękodzieła, handel, i prawo, zdruzgotawszy sztuki i umiejętności, bardziéy sobie odludne pustynie niż warowne upodobał miasta i postępujący w oświeceniu ród ludzki o tysiąc lat cofnął. Hunni, Goci, Wandalowie, skruszywszy w tey Epoce ogniwa rzymskiey potęgi, naybardziéy się do upadku tak sławnéy Rzeczypospolitéy przyłożyli. — W sto lat późniéy widziémy Franków panujących na zachodzie, a ieszcze w sto lat późniéy Arabów na wschodzie. Zapalony fanatyzmem Arab niesie Chorągiew Mahometa, nad Eufrat, Granikus, Indus Nil, do ciasniny Gadytanskiey, zagóry Pyreneyskie, i zaszczipią ją na brzegach Loary, gdzie Karol Martel z nim się potyka, i dalsze zapędy iego tamuje. W trzysta lat późniéy przedziera się Francuz wzaciekłości pobożnego zachwycenia, przez Grecyą, Azyą mnieyszą i Syryą, aby z pobitym w Europie Bisurmanem w własney iego Oyczyźnie walczył; osadza Krzyż na grobie Zbawiciela swego, i wydiera z ręku niewiernych ziemię poświęconą obecnością prawdziwego

Boga, lecz wkrótce ulegać musi hardey przewadze iego, a święte zamiary, religiyném uczuciem powodowane, bezskutecznými się stają. — Ieszcze później zakłada okrutny Mogol światorząd, któren Chiny, Persyą, Indyą i wszystkie krąle aż po czarne i białe morze przyciska. — Przy końcu średniego wieku Turcy zwyciężają od Kościoła Rzymskiego oderwanych Greków, i poddawszy ich zupełnie berłu swojemu, Monarchii Wschodniej w Europie, koniec stanowią. Kolumb odkrywa nowy świat, który Europa w zupełný utrzymuje podległości, z pod której iednakże mała część wydobyła się za naszey pamięci. Chęć odkrycia nowych krain, stała się powszechną czasów późniejszych, dała powód Anglikóm, Hiszpanóm i Francuzóm, puścić się w głąb Oceanu, wysledzić niezmierną liczbę wysp i piątę nie iako części świata, Australia zwany. — Odmiana Religii przez Hussa, Lutra, i Kalwina, połowę prawie Europy oderwała od prawdziwego Kościoła, i do zrzeczenia się prawowiernéy wiary zmusiła. Panujący popierali głosicieli nowości, przeciwnych katolickiey Religii, a wyległe z téy przyczyny pasmo ustawicznych wojen ob-

rządowych w Anglii, Francyi i Niem-
 czech, odświeżało nieiako dzikość oby-
 czaiów, i przywiodło za sobą wielorakie
 klęski. Odkrycie nowego świata nie ma-
 ło się przyczyniło do religijney tollerancyi;
 stek rozmaitego wyznania w Ameryce, roz-
 szerzył wolność sumienia, a zaboystwa Hi-
 szpanów w tamtejszych prowincjach, przeko-
 nały świat o zbrodniach fanatyzmu, szcze-
 piąc oni w Indjach ogniem i mieczem Reli-
 gią, uieli iey powagi w Europie, i okrucień-
 stwem swoim więcéy Katolików od Kościo-
 ła powszechnego oderwali, iak bałwochwal-
 ców prawowiernemi uczynić mogli. — Do-
 póki w Europie wcyny domowe panowały,
 a wściekły fanatyzm z miłości Boga tysiące
 ludzi zarzynał, sztuki i umiejętności pod-
 nieść się nie mogły; ale skoro rozruchy
 wewnętrzne, w drugiey połowie Okresu tego
 cokolwiek ucichły, wielu narodów Europy,
 słodyczą nauk rozmaitych zaprzątneły się ge-
 niusz; gdy tym czasem łagodny charakter
 panujących, ułaskane umysły Szlachty,
 wyższe oświecenie Duchowieństwa, lepsza o-
 byczayność mieszczan, umiarkowały w Eu-
 ropie rządy monarchiczne. — W początku
 ośmnastego wieku Francya i Anglia

silney nabyła potęgi, R o s s y a w ściślejsze związki z resztą Europy weszła; a P o l s k a nie mająca poddanych tylko niewolników, nie umiejąca rozróżnić wolności od swawoli, chlubiła się wolną Konstytucją, gdy przy schyłku tegoż wieku, pod spiskiem drobnych despotów ięczała. Nie dołężność Króla, zdrada kilku zaprzędanych zbrodni Magnatów, i wewnątrz zawichrzenia, zniszczyły zupełnie dotychczas kwitnące Królestwo, i imie Polaka z listy narodów wymazały. Utworzenie Xięstwa Warszawskiego, nową podało nadzieję, troskliwym o istność swoją obywatelóm, którzy uskutecznienie, przez wspaniałomyślność Sprzymierzonych Mocarstw, dopiero czas teraźniejszy okazał. — Ostatnie lata 18go Wieku, były dla Francyi chwilą spisków, domowój wojny, i gwałtownych zaburzeń. Wśród powszechnych rozruchów tylko okrzyki: niech żyje wolność! słyszeć się dały, lecz sposób zabezpieczenia iéy, na różne strony naród rozdziela. Nareszcie władza krolewska zhańbiona, i nienawistną ludowi uczyniona, Religia znieważona, Ołtarze poobalane, a rząd republikański wprowadzony. Ale na szczęście dla kraju, nie długo trwały te smutne czasy wstrzą-

nień politycznych, i okropnego Terroryzmu; ieden człowiek, którego świetne obroty, zadziwiły Europę, ściągnął na siebie powszechną uwagę narodu; w oka mgnieniu obalił zamachy szkodliwe, i odmienną rzeczóm we Francyi nadał postać.

Ten iest krótki rys dzieiów świata od naypierwszych czasów, aż do końca wieku 18go. Dosyć one obszérnie i zwięzłe są opisane, od rozmaitych Autorów, tak cudzoziemskich iak i oyczystych. Znakomite i szczególniejsze wypadki wieku 19go, stały się ważnym przedmiotém historycznego pióra, osobliwie wybornych Autorów (z których Dzieło ninieysze po naywiększey części zebrane) w języku niemieckim też same opisujących. Lecz żaden z Uczonych Polskiey^{aków} nie zadał sobie dotychczas pracy, któryby je w mowie oyczystey przedstawił, i do oświaty publiczności zastosował. Tym końcem Autor dzieła ninieyszego, chcąc ciekawość czytelnika, i przyjaciela Historyi zaspokoić, umyślił nayznakomitsze wypadki, i wiekopomne czyny, czasów terażnieyszych historycznie opisać; co ażeby tém lepiéy do skutku przywiódł, starał się naśladować

— najlepsze wzory, i czerpać wiadomości swoje z nayobfitszych źródeł, a unikając zbytniey rozwlekłości, usiłował krótko i w łatwym do zrozumienia sposobie, wyszczególnić w porządku chronologicznym nayznaczniejsze, i wiek nasz naybardziej interesujące zdarzenia, iakie zachodzić mogły w rzeczy saméy, nie tylko w Europie, ale też i w innych częściach świata. Umieścił prócz tego w przypiskach krótką biografią Osób, które pod ów czas na scenie świata, grały osobliwszą rolę; prócz tego położenie geograficzne miejsc, w których czyn iakowy powszechnéy uwagi godny wydarzyć się mógł, określić nie zaniedbał.

Dzieie czasów naszych, obeymujące Historią 19go Wieku są zamożne w wielkie wypadki i osobliwsze czyny, które dopiero potomność dokładnie ocenić, i podług zasług wychwalić zdoła. Wystawia ię one przed oczy przykłady bohaterckiego wytrwania w naywiększych niebezpieczeństwach, i ochotnego poświęcenia naydroższych przedmiotów życia, dla dobra Ojczyzny i ludzkości, ażeby przeięta onemiż, oddała hołd wdzięczności i uwielbienia Naywyższemu

Twórcy, pod którego opiekunczym i wszechmocnym wpływem, każdy dobry udaie się zamiar, mający za cel uszczęśliwienie narodów, i dobro własney Ojczyzny; a oraz głośno wynurzyła uczucia swoje dla tych, którzy ożywieni nayszlachetnieyszym duchem, potrafili się wynieść na stopień cnót tak znakomitych, i tak wysokiey sławy w obliczu świata, a połączeni z sobą związkim nierozzerwaney iedności i przymierza, nieprzyaciołom, którzy mniemali, że zwyciężonymi bydz nie mogą, zadawszy niepoliczone klęski, i zdruzgotawszy to iarzmo, które przemocą i śmiałymi podstępami, połowie Europy narzucić umieli; niesmiertelną okryli się sławą, w utarczce za wolność, za prawa, i pomyślność ludzkości, ukończonę teraz z zasczytém. Lecz nie tylko te zalety waleczności kray ceni wdzielnych swoich obrońcach; wielkie ofiary znakomita część Obywateli poniosła i przez to Ojczyźnie, iż porzuciwszy oycowskie siedziby, i to wszystko co oświeconemu i czułem człowiekowi naydroższém bydz może; zbierała wawrzyny pod odległą strefą nieba, gdzie ~~nie~~ niebezpieczeństwa i trudy rozmaitego rodzaju na nią czekały. Wszyscy oni z wytrwało-

ścią i statkiem walczyli za niepodległość narodową i dobro Ojczyzny, i należeli do zdobycia pokoju, którego słusznie cały świat pragnął, i który nas połączył z Monarchą, drogim sercóm naszym, pod którego opieką i łagodnemi oycowskiemi rządami, z zaufaniem oczekujemy uszczęśliwiającéy przyszłości.



OKRES I.

Od Traktatu Pokoju w Lunewillu, aż do
utworzenia francuzkiego Cesarstwa 1801 —

1804.

Po tak wielu nieprzeliczonych cierpieniach i klęskach, któremi na końcu zeszłego wieku, przez ciągle zaburzenia, nękana była Europa, zaisniał nareście promyk pożądanego pokoju; a pierwszy rok wieku 18go, uświetnił swój początek Traktatém zawartym w Lunewillu 1). Zwycięzkie armii francuzkiej działania w Austryi i Włoszech, spowodowały Arcy-Xięcia Karola *) ażeby się

1) Luneville piękne i otwarte miasto francuzkie w bywyszey Lotaryngii tereż w Departamencie Meurthes; leży na wielkiej równinie nad rzekami Meurthe i Vezouze, ma 300 po części dobrze zabudowanych domów, piękny zamek, i 9800 mieszkańców.

*) Dm Habsburski nie miał waleczniayszego he-

na zawieszenie broni czyli rozëym z francuzkim Generałem Moreau umawiał. Iakoż dnia 15. Grudnia 1800 podpisał Naczelnik francuzkiey armii, rozeym na dni 45 w takowych warunkach: Woyska francuzkie zajmą Tyrol, Wyższą Austryę, część Karyntyi i Styryi. Nadto wydane im będą twierdze i wszelkie warownie

hatëra, a Austrya doświadczeńszego i rozsądniejszego Polityka nad tego Xiążęcia. Był ón iedynym między późniejszymi Austryi wódzami, który tak podczas wojny rewolucynëy, iak i w następnych walkach umiał zawsze ocalić swoją sławę, chociaż mu szczęście wojenne czasëm nie posłużyło. Urodzony r. 1771 zaczął swój zawód wojskowy r. 1793 pod kommandą Naczelnika woyska austryackiego w Brabancie, Xiążęcia Roburg, gdzie przednią strażą dowodził, a przez swoje męztwo i odwagę, zasłużył sobie na miłość i szacunek u ludu. W roku 1796 objął w miejsce Generała Clarfait, naczelne dowodztwo połączonëy armii austryackiey i niemieckiey, stoczywszy z Generałem francuzkim Moreau różne bitwy, w których chociaż bywał odpartym, pewnym iednakże sposobem, który zwyciężonemu nie mniëy przynosi honoru, iak zwycięzcy; gdyż armia austryacka pod sprawą Generała Wartensleben przy niższym Renie na ów czas od Generała franc. Jourdan całkiem prawie rozerwana była, Arcyxiążę wyruszywszy przeciw niemu poraził go przy Amberg i Wirzburg tak, iż z niezmierną stratą w ostatnim nieładzie za Rén cofnąć się musiał. Skutkiem tego zwycięztwa był podziwienia godny odwrót Generała Moreau. — W r. 1797 dowodził woyskiem au-

będące w Tyrolu, iakoteż twierdza Wirzburg w Frankonii, i Braunau w Bawaryi, z których to mieysc załogi austriackie w dniach przepisanych ustąpić będą powinne; woyska zaś mające się cofnąć z Palatynatu wyższego, (Ober-Pfalz) Frankonii, i Szwabii, naykrótszą

stryackiem we Włoszech, gdzie nadaremnie wszelkiego starania przykładał, ażeby zatrzymał zwycięskie Bonapartego zapędy, z którym nareszcie podpisał przedugodne artykuły pokoju w Leoben. W powtórney wojnie francuzkiej poraził znown Jourdana w Szwabii iak dwoma laty przedtém w Frankonii; we Szwajcaryi atoli trafił na obrotniejszego przeciwnika, Generała Massenę, z którym i w roku 1805 dowodząc armią Cesarską we Włoszech walczyć musiał, zadawszy mu znakomitą klęskę w bitwie przy Caldiero. — R. 1809 odnowiona lądowa wojna dała ieszcze raz próbę działalności tak znakomitego Wodza. Kierował on pod ten czas główną siłą posuwającą się ku Bawaryi i był duszą całej armii austriackiej którą przez wydane odezwy do podległości, ścisłej karności i niezachwianej odwagi napominał. Wkroczywszy z 6 korpusami w Bawaryę, osadził woyskiem twierdzę Landshut i Regensburg. W pięciodniowej krwawej u-tarcze przy Dunaju, walczyli Austriacy mężnie, lecz nie pomyślnie; Arcyksiążę cofnął się z resztą woyska swego na lewy brzeg Dunaju, główna siła po klęsce przy Regensburg odcietą została od lewego skrzydła woysk w Tyrolu i Włoszech zostających, i od samego nieiako Wiednia, gdyż gościniec do tego miasta osadzili już byli Francuzi; poczem

drogą udadzą się za linię demarkacyjną. Co się tyczy pospolitego ruszenia w Tyrolu, to ma być natychmiast rozpuszczone, a mieszkańcy do domu odesłani. Nakoniec żaden oddział armii reńskiéj lub austriackiéj nie ma być posyłany do wojska

udał się przez Czechy ku Linz. Prędkie pochody armii francuzkiey w Austrii nie dopuszczali przeprawy przez Dunay, azatém miasto Wieden zostawione swemu losowi, poddało się Francuzóm; iednakże Arcy Xiążę wzmożniwszy się korpusami Generała Hiller i Arcyxięcia Maxymiliana, oczekiwał przeprawy Francuzów, która przez Dunay gdy nastąpiła, stoczył z niemi olbrzymią bitwę między Aspern i Eschling; armia zaś francuzka, któręj sam Napoleon przewodniczył, porażona od niego cofnęła się na wyspę Dunaju Lobau. W czasie téj strasznęj walki sam Arcyxiążę narażał się na naywiększe niebezpieczeństwa, a chcąc ożywić odwagę wojska, które już chwiać się zaczynało, porwał chorągiew z pułku piechoty Generała Zach, i postępował z nią naprzód, a wojsko zachęczone tym przykładem, potykało się z naywiększym zapałem, chociaż wielu zorszaku iego zostało ranionych. W niepomysłnëj bitwie pod Wagram lewe skrzydło austriackie przymuszone było do ustępu, przez co Arcyxiążę Karol (będąc wtęj okazyi letko ranionym) kazał się wojsku swemu cofnąć, dla zastłonięcia związku z Czechami. Rozeym z dnia 12. Lipca 1809 położył koniec téj wojnie; nim atoli pokoy Wiedeński nastąpił, Arcyxiążę dla osłabionych sił swoich, złożył Naczelnictwo, które gdy Xiążę Lichtenstein objął, na końcu roku 1809. powrócił do Wiednia. Steins Kabinet von biografischen Gemälden.

znaydującego się we Włoszech, dopóki tamże nie będzie ogłoszone zawieszenie broni. Nieuskkuteznie tego zwłaszcza artykułu, zerwanie rozeymu za sobą pociągnie. — Po podpisaniu tych warunków, armia zwyciężona bliższe Stolicy Austryi zaięła stanowisko; Hrabia zaś Kobentzl, Pełnomocny Minister Cesarza niemieckiego, na końcu miesiąca Grudnia r. 1800 urzędownie doniosł Jozefowi Bonapartemu oświadczenie: iż teraz dwór Wiedeński, mocen i gotów iest, zawrzeć oddzielny i ostateczny pokóy, iakieżkolwiek ten krok na umyśle rządu angielskiego sprawiłby wrazenie.

Ten rozeym czyli zawieszenie broni w Niemczech, nie zatrzymał działań wojennych we Włoszech. Armia francuzka przywiodła do skutku przeyscie rzeki Mincio 2), od naylepszego woyska austryackiego strzeżonéy. Po długim i zaciętym odporze, Austryacy utraciwszy 28 dział, wiele chorągwi, i ludzi wzabitych i ranionych, nareszcie ustąpili z placu, a Francuzi celnieysze na drugim brzegu mieysca opanowali; zkąd potém do Villafranca i Castelnouvo doszedłszy, twierdzę Peschierę wobleżenie, a Mantnę wblokadę wzięli. Cesarscy cofneli się za rzekę Adigę (Etsch) pod miasto Weronę; ie-

2) Mincio rzeka włoska, wypływająca z ieziora Garda, i wpadająca poniżey Governolo do rzeki Po (Padus).

dnakże zrzeczny obrot Generała francuzkiego Brüne, zniewolił ich w początku miesiąca Stycznia r. 1801 i z Werony 3) ustąpić, którzy będąc panem, wyparowawszy tym czasem cesarskich z St. Martin, oddziały wojsk iego, zaięły stanowiska Coldero i Vicenza.

W ten czas dopiero Generał austriacki Bellegarde, uwiadomił Naczelnika wojska francuzkiego o zawieszeniu broni w Niemczech i chęć rozciągnięcia onegoż do Włoch oświadczył; lecz opór w wydaniu Mantui, Peschiery, Ankonny, i Ferrary, w bespieczeństwo żądanego przezeń rozeymu, przedłużył działania wojenne. Krótko iednakże takowe trwały, bo nie odstępna o reża francuzkiego pomyślność, i ciągle klęski, Austryakom zadawane, zniewoliły Monarchę ich do zawarcia rozeymu; gdyż wojsko obserwacyjne francuzkie, pod sprawą Generała Murat przybliżało się już na positek armii włoskiej. — Treść warunków zawieszenia broni zawartego w

3) Weroną miasto włoskie należące przedtym do Rzeczypospolitej Weneckiej, nad rzeką Adigą, jest warowne i 3ma cydadellami opatrzone, między starożytnościami iego cniaysławniejszy jest amfiteatr rzymski, bardzo dobrze się dochowuiący, i mogący umieścić niegdys 22000 widzów. Liczba mieszkanców wynosi około 8800 dusz.

Trevizo, 4) dnia 16. Stycznia 1801 była następująca: Zawieszenie broni we Włoszech, póty trwać będzie, póki i w Niemczech, po którego wypowiedzeniu, dopiero za dni 15 kroki nieprzyjacielskie mogą być rozpoczęte. Linia demarkacyjna francuzka, oznaczona jest prawym brzegiem rzeki Livenza, a prawy brzeg rzeki Tagliamento, stanowiska Cesarские rozgranicza. Obydwie linie przecinaia góry oddzielaiące Tyrol od kraiu Weneckiego, a przy Lintz łączą się z linią demarkacyjną w Niemczech. Twierdze Peschiera, Verona, Legnano, Ferrara, i Ankona natychmiast oddane zostaną w zakład armii francuzkiej, Mantua zaś i Wenecya, osadzone będą wojskiem austriackiem. Piersza atoli twierdza przez konwencyą czyli umowę zawartą w Lunewillu wydana została Francuzóm, a to w nadgrode, za przedłużony ieszcze rozeym aż do połowy miesiąca Marca.

Traktat zawarty 17. Października roku 1797 w Campo-formio 4), i rozmaite iego warunki

4) Trevizo albo Trevigi miasto niegdyś stoleczne Departameetu Tagliamento we Włoszech leży między rzekami Sile i Piavesella. Liczba mieszkańców wynosi około 20,000 dusz.

5) Campo-formio albo formido piękny zamek blisko miasta Udine w Państwie weneckim.

wzięty był za posadę układów Traktatu pokoju, który na dniu 9. Lutego 1801 w Lunewilu, od Józefa Bonapartego i Hrabiego Kobentzla został podpisany. Warunki tego Traktatu były następujące: Talweg *) Renu miał służyć za granicę między Francją i Niemcami, przez co Austria swoje belgickie prowincye **) odstąpiła Rzeczypospolitej francuzkiej, a Niemcy wszystkie kraje leżące na lewym brzegu Renu. Za to otrzymała Austria dwie trzecie części Państwa Weneckiego, tym sposobem, iż talweg Adygi (Etsch) miał tworzyć granicę między Włochami austriackimi, i Rzeczpospolitą cisalpińską ***) która podobnież iak Rzeczpospolita ligu-

**) Talweg znaczy tyle co połowa iakowey rzeki (śródkoryto).

**) Niderlandy austriackie.

*) W czasie wojny, rewolucyjnej Francyi z postronnymi mocarstwami, wiele krajów pokonanych orężem francuzkim przekształconym zostało na Rzeczypospolite i na wzór francuzki z nadaniem nowego nazwiska urządzono. Takowych Rzeczypospolitych od roku 1795, aż do roku 1799 rachowano ośm:

1) Rzeczpospolita batawska utworzona z dawniej Hollandyi dnia 26. Stycznia 1795, o której będzie mowa niżej.

2) Rzeczpospolita transpadana utworzona z krajów Lombardyi austriackiej 20. Maja roku 1796.

ryiska, helwecka i batarska podług byw-
szego obwodu swego w roku 1797, późniejszym
Traktatem uznana została od Cesarza. Brisgo-
wią odstępuje Austria, na wynadgodzenie czyli
indemnizacyę Xięcia Modenńskiego. W. Xiążę

3) Rzeczpospolita cispadana utworzona
tegoż dnia, miesiąca i roku, z powiatów Bolog-
n^a i Ferrara, z Xięstwa Modeny i Reg-
gio we Włoszech.

4) Rzeczpospolita Cisalpina wzięła swój
początek z Rzeczypospolitej transpadańskiej d.
29. Czerwca 1797, pod czas gdy tegoż roku
Rzeczpospolita Wenecka, dla zaszczytów rozru-
chów w mieście Weronie i zamordowanie
tamże wielu Francuzów zupełnie rozwiązana
została.

5) Rzeczpospolita liguryiska z dawniej
Rzeczypospolitej genuenskiej, w Maiu roku
1797 utworzona.

6) Rzeczpospolita helwecka z bywszej Rze-
czypospolitej Szwajcarskiej, 12. Kwietnia ro-
ku 1798, o której powie się niżej.

7) Rzeczpospolita Rzymska ogłoszona d.
25. Lutego roku 1798.

8) Rzeczpospolita parthenopea utwo-
rzona z Królestwa neapolitańskiego, po wtarg-
nieniu weń Generała francuzkiego Champio-
net, i ucieczce Ferdynanda IV. Króla ne-
apolitańskiego do Palermo, 25. Stycznia ro-
ku 1799.

Toskański zrzeka się Xięstwa Toskanii, które przysądzone zostało, jako królestwo Etrurii, dziedzicznemu Xięciu Parmy; za to zaś Xiążę Toskański, miał być w Niemczech wynadgrodzonym. Uchwalono też było, ażeby dziedziczni Xiążęta niemieccy, którzy swe posiadłości na lewym brzegu Renu utracili, podług zasady ułożonéy, na Kongressie Rasztadzkim w roku 1798, na prawym brzegu Renu wynadgrodzonemi zostali. Co późniéj, za pośrednictwem Francyi i Rossyi, przez główny wyrok Deputacyi Rzeszy niemieckiey, uskuteczniônem było, iako się niżej powie.*)

Nim ieszcze pokóy w Lunewilu był zawarty, Paweł I. Cesarz rossyjski, stał się z mocnego przeciwnika Rzeczypospolitey francuzkiej, przychylnym alliantem, złączwszy się z nią przeciw Anglii, którey przywłaszczenia wolności morskiey, innym narodóm stały się uciążliwemi. Nastąpiła więc w końcu roku 1800 nowa i wielka koalicya na północy: Daniia, Szwecya, Rossya i Prusy, połączyli się ściśłem przymierzem, dla przywrócenia wolności na morzu. Nowa wojna wybuchła, a morze bałtyckie 5) stało się teatrem iey na morzu, która wkrótce pociągnęła

*) Pölitz Weltgeschichte IV. Baud.

6) B a ł t y c k e czyli Wschodnie morze (Ostsee) jest właściwie wielką zatoką morską, między brzegami Danii Pruss, Rossyi i Szwecyi.

za sobą wojnę i na lądzie. Dwór Kopenhagski wierny umowóm w Petersburgu zawartym, a przekonany o dopełnionéj nieprzyjaźni Anglii, przez wysłanie floty iéy na morze bałtyckie, przedsięwziął szkodzić iey wszędzie iako iawnéj nieprzyjaciółce. Uyscie rzeki Elby 7) w ręku Hamburczyków będące, wolny przystęp iey okrętóm, do stałego lądu czyniło. Chcąc przeto tenże Dwór, przez zatamowanie żeglugi angielskiej, i handlu na Elbie, Rząd W. Brytanii do sprawiedliwszych środków nakłonić; dał rozkaz Xiążęciu Karolowi de Hessen, ażeby na czele 12 tysięcy woyska, osadził tymczasowo miasto Hamburg 8) w imieniu Króla duńskiego: Postępek ten na końcu miesiąca Marca bez naruszenia spokojności publiczney, do skutku przywiodziony został: bramy i warownie miasta żołnierzem duńskim osadzone, własność i wolność osobista, ia-

7) Elba po łacin. Albis po słowiańsku Laba wielka rzeka niemiecka; poczyną się w Szląsku z gór Olbrzymich, (Riesengebirge) płynie przez Czechy i Saxonią, a przyiawszy w siebie innych 53 rzek wpada w morze północne, czyli niemieckie (Nordsee). Obacz Nowy Dykcyonarz Geografii.

8) Hamburg wolne i anzeatyczne miasto niemieckie w dolnój Saxonii, nayważniejsze po Londynie w handlu europejskim, leży na północnem brzegu Elby, tutaj bardzo już szerokiej i na wiele odnog się dzielący. Ludność iego wynosi do 80000 dusz.

koteż Konstytucya iego zabezpieczona. Z tćyż przyczyny i miasto Lübecka 9) w początku miesiąca Kwietnia 4000 Duńczyków, w murach i obwodzie swoim uyrzało. — Podobnie Dwór Berliński postąpił sobie z Hannoverem, 10) własnością Króla Anglii, iako Elektora Hannoverskiego; oświadczając w Deklaracyi swćy dnia 30. Marca 1801. wydanćy, iż mu do tego był powodem upor Anglii, w niecofnieniu embargo z okrętów durskich i szwedzkich; tudzież przedsięwzięte przeciwko nim czynności nieprzyacielskie, dla tego ićdynie, że się na utrzymanie wolności morskiej, z Prusami i Rossyą zwićzały. Wspólny zatćm interest doradzał, aby nie tylko ućscia rzćk Wezery 11) Elby, i Emsy, zamkniętymi dla Anglii, lecz nadto posiadłości ićy Króla w Niemczech były zaićtymi. Deklaracya ta, dzien 6.

9) Lübecka miasto stołeczne bywszego Xićstwa Biskupstwa w Niemczech, handlowne, i ićdno z anzeatycznych, ma około 30,000 mieszkańców.

10) Hannowerskie Elektorstwo, znaczny kray w Niemczech, przedtćm należące do młodszćy linii Xićżąt Brunswickich, z którćy Elektor Rzeszy niemieckićy Jerzy Ludwik roku 1714, został Królem W. Brytanii.

11) Wezer (Visurgis) ićdna z największych rzćk niemieckich tworząca się z połączenia rzeki Werry i Fuldy, przepłynąwszy Xićstwo Bremen, wpada w morze pólnocne, albo niemieckie (Nordsee).

Kwietnia do rozpocząć się mającego 24000 Prusaków, wkroczenia wkray Hannowerski wyznaczyła, zaleciwszy poddanie się rządóm Króla pruskiego, zwinięcie woyska hannowerskiego do 6000 głów, i wypłacenie żołdu woyskom pruskiem z kassy kraiovéy; warując przytém zachowanie własności Obywatelów, i Konstytucyi owoczesnéy.

Nie mogąc Rząd W. Brytanii, namową i odgrażaniem się, uczynionego między pułnocnemi dworami związku rozzerwać; wysłał pod Admiralami Parker i Nelson liczną flotę, złożoną z 25 liniowych okrętów, 4 fregat, 4 szalup, i więcej niż 20 statków do podpalania i rzucania bomb; ażeby cieśninę Sund 12) przebywszy, Danią i Szwecyą, bądź strachem widocznym, bądź gwałtem, do odstąpienia naysprawiedliwszey z Rosssyą umowy nakłonić, usiłowała. Wypłynawszy więc rzeczona flotta z portu angielskiego Jarmouth, krążyła około wyspy Anholt, w bliskości cieśniny Sundzkiej. Z tamtąd Admirał Parker wysłał fregatę do Kopenhagi, żądając, ażeby Dania związku pułnocnego odstąpiła, flotcie żeglugi przez Sund dozwoliła, i kupieckim okrętóm konwoju nie dawała. Sprzeczną odpowiedź ze strony Danii, zmusiła go, pokusić się o przeyscie rzeczony cieśniny. Jakoż d. 30. Marca, mając pomy-

12) Sund sławna cieśnina morska między Duńską wyspą Zelandyą, a szwedzką prowincyą Skanią.

ślny wiatr, mimo strasznego działobicia z fortecy Kronenburg, przepłynął z flotą, i około południa o milę od Kopenhagi stanął na kotwicach. Z tąd po uczynioném znowu na próżno wezwaniu, do odstąpienia Związku północnego, wydał rozkazy woysku, ażeby gotowe było do ataku. — Dzień 2gi Kwietnia będzie na zawsze pamiętném dla Danii, a w dziejach świata sławę iej przynoszącym. Dnia tego zrana, dwie diwizye pod sprawą Admirała Nelson, z daleko przemagającą siłą, bo z 15 liniowych okrętów, i 25 pomniejszych statków zbliżyły się do linii duńskich, i uderzyły na prawe skrzydło Duńczyków, gdy tym czasem Admirał Parker fałszywy atak przypuszczał. Przez 5 godzin trwała okropna walka, obydwie strony ucierały się z nieustraszoném mężstwem; duńskie zwłaszcza okręty pod dowództwem samego następcy Tronu dopóty się broniły, dopóki wszyscy prawie ludzie wybieli, i wszystkie działa niezdatnemi do strzelania niezostały; zwycięstwo jednakże na stronę ostatnich padło. Admirał Nelson wysłał nareście statek armistoyiny, żądając, ażeby Dania od przymierza z Rossyą odstąpiła, okrętom angielskim w czasie wojny uszkodzonym, naprawy w warsztatach swoich dozwoliła, i ranionych Anglików do szpitalów duńskich przyjęła. Dwa pierwsze punkta zupełnie odrzucone zostały, z tém oświadczeniem, iż jeszcze Dania ma dosyć sił, do bronienia swojej niepodległości; co się zaś tyczy ranionych, oświadczone, iż Rząd duński nawet względem nieprzyaciół, obowiązków

ludzkości dopełniać nie przestanie. — Widząc Nelson stałą determinacyą Duńczyków, przytomnością i dowodztwem Królewicza Następcy Tronu ożywianych, a przytém okręty swoje zbyt mocno uszkodzone, zawarł zawieszenie broni na 3 dni, które potém do dni kilku, a nakoniec dnia 9. Kwietnia do 14 tygodni przedłużono. Czas rozejmu tego miał być użytym na przywrócenie zgody; warowano iednakże, iż konwencya pułnocna ze strony Danii, w zawieszeniu także trwać będzie; okręty angielskie w odległości wystrzału armatnego od brzegów duńskich stać będą, i bez paszportów przybliżać się nie mają, żywność za pieniądze dostarczać się im może; okręty duńskie w tym samym stanie trzymać się mają w jakim ie rozejm zastał; wolne przeyscie okrętóm angielskim zabezpieczone na Sundzie, związek wysp duńskich z Norwegią, i handel ich, żadney przeszkody od Anglików, nawet przybyć ieszcze mogących, doznawac nie ma. — Nie łatwąby Dania do zawarcia rozejmu tego okazała się była, gdyby wsparcie iakowe od Rossyi i Szwecyi otrzymała; lecz nierozpuszczone ieszcze na brzegach tych krajów łody, wyisciu ich flott pod żagle, wtęy porze roku przcszkadzały, a przez to Dania samęy sobie zostawiona, nie mogła wydolać Anglikóm na morzu, ile ieszcze przez nadesłanie świeżęy flotty, wzmocnić się mogącym; a nadewszystko nagła śmierć Pawła I. Cesarza Rossyi, które dalsze zamysły iego woienne skróciła, i o którey się po bitwie dnia 2. Kwietnia w Danii dowiedzia-

no, n wagę rządu duńskiego zastanowić musiała, i podany rozeym przyjąć doradziła.

Po niespodzianey śmierci Pawła I. *) dnia 23. Marca, nastąpił syn iego Alexander I. tegoż miesiąca na tron rossyyski wyniesiony, umiarkowany i łagodny Monarcha, którego piérwszém życzeniem był pokóy; dla tego pisał do Londynu i Paryża, ponieważ Rossya była w wojnie z Anglią, nie zawarłszy pokoju z Francją; prócz tego zniósł embargo na okręty i towary angielskie, i iuż dnia 17. Czerwca za iego wpływem była nowa Konwencya (Uгода) mórská między Rossją i Anglią, w treści takowey zawarta: okręty neutralnych mocarstw mają mieć wolną żeglugę do portów, wojnę toczących narodów; znajdujące się na nich rzeczy mają być wolne, prócz kontrabandy woiennéy i własności nieprzyjacielskiéy. Surowe towary mocarstw wojuiących, zakupione od mieszkańców neutralnych krajów, i dla nich sprowadzane mają być także wolne. Prawo rewizyi, przy wojennych tylko okrętach zo-

*) Paweł I. Syn Piotra III, i Katarzyny II. trzynasty Car moskiewski z Domu Romanów, urodził się roku 1754, zaślubiony najprzód z Natalią Xiężniczką Hessen-Darmstadt; potém z Maryą Xiężniczką Wirtemberg-Stuttgart, zostawił dwóch Synów: Alexandra I. teraz panuiącego, który urodził się roku 1777. i Konstantyna Wielkiego Xiążęcia, urodzonego roku 1779.

stawia się, których kapitanowie napotkawszy kupieckie okręty, obowiązani są wysłać szalupę do okręta konwojującego, i oświadczyć chęć, iesliby słuszne podeyrzenie mieli, rewidowania; przyczém Officer z konwoju ma być przytomnëm. Kapitan zatrzymujący ieden lub więcéy okrętów ma nadgrodzić wydatki i straty poniesione. Zasady i środki tego Traktatu mają się rozciągać do wszystkich wojen morskich, do których iedno z dwóch mocarstw wchodzić może; a gdy Dania i Szwecya do niego przystąpią, na ów czas osady, i okręty zabrane odzyskają.

Ta konwencya uraziła nazbyt dwory duński i szwedzki, które opuszczone się być widziały od mocarstwa, którego groźna przewaga, przymusiła ich do przyjęcia nieutralności zbroynéy. Gdy wszelkie zabiegi w Londynie, do uzyskania pomyslniejszych modyfikacyi były nadaremne, Dania traciła wszystko bez nadgrodzenia, ale dzień 2gi Kwietnia zaszczycił pamiątkę czasów w dziejach tego kraju. Ieszcze dłużej ociągała się Szwecya przystąpić do konwencyi Petersburskiéy, mając nadzieie, że przez odmianę okoliczności, korzystniejsze warunki dla handlu swych krajów w czasie wojny otrzyma. Lecz ażeby podczas układów o pokój, utrzymywanie tego interessu nie przyczyniło ieszcze więcéy trudności, Król Szwedzki dopiero dnia 30. Marca 1802 przystąpił do wspomnionéy konwencyi, którą Poseł iego tegoż dnia z Ministeryum Rossyyskim i Posłem angielskim

skim podpisał; poczem Anglia wyspę St. Bartholemi 13) Szwecyi powróciła nazad. — Prusacy, chociaż jeszcze w miesiącu Kwietniu osadzili byli Hannover, a uścia rzek Emsy, Wezery, i Elby w zamknięciu trzymali; iednakże nie było jeszcze w Anglii na pruskie okręty żadne embargo włożone, a Poseł pruski w Hamburgu oświadczył: iż Monarcha iego chce wszelkich zamiarow nieprzyjacielskich względem Anglii poprzestać; mimo tego trzymali jeszcze dotąd Prusacy kray hannowerski, i dopiero, gdy przedugodne artykuły pokoju, (preliminaria) między Anglią i Francją zawarte były, ustąpili z niego zupełnie.

Po zawarciu pokoju Lunewilskiego, wkrótce potem nastąpił pokój Francyi z Królestwem neapolitańskim; gdy bowiem Neapol zagrożony był zbliżaniem się wojsk francuzkich: pod dowództwem Generała Murat, i naglony od Ministra rossyjskiego, przystąpił nayprzód do zawarcia rozejmu na dni 40; mocą którego wszystkie porty Królestwa obojga Sycylii, zamknięte natychmiast dla Anglików zostały, znajdujące się w nich wo-

13) St. Bartholemi albo Wyspa S. Bartłomieja iedna zdwoich małych wysp Antyllskich w Indyach Zachodnich, mająca 800 mieszkańców, trzy razy zdobyta była od Anglików, ale zawsze wracana Francyi, która ją nakoniec roku 1784. ustąpiła Szwecyi.

ienne i kupieckie okręty W. Brytanii wyszły pod żagle, uwięzieni Francuzi, iakoteż ieńcy neapolitańscy na wolność wypuszczeni, i układanie się o pokóy ostateczny, przez mające się zobustron wyznaczyć osoby, warowane zostało. Iakoż dnia 28. Marca, stanął Traktat pokoju, mocą którego Porto Longone twierdza na Wyspie Elbie*) przynależytościami; kray zwany Stató degli Presidii w Toskanii, i wszystko co wniesie do Króla neapolitańskiego należało, iako też i Xięstwo P i o m b i n o do wolnego zarządzenia na zawsze Rzeczypospolitey francuzkiej odstąpiono: Rzeczpospolita zaś obowiązała się tyle woyska pod zarządzenie królewskie przystawić (w przypadku niedostateczności sił Króla oboygą Sy-cylii) ile Cesarz rossyyski, iako Sprzymierzeniec tamże nadesł. Zamknięcie portów tak dla Anglików, iakoteż i Turków trwać miało aż do ostateczney ugody tak Francyi z Anglią, iakoteż Anglii z pułnocnemi mocarstwy. Prócz tego musiał Neapol 500,000 franków kontrybucyi zapłacić, i wszystkie uwięzione z Rzymu sztuki nazad powrócić; 12000 woyska francuzkiego miało prowincyę Terra di Otranto, iedną z 12 pomniejszych Królestwa neapolitańskiego, aż do rzeki Bradano, a 4000 północną stronę prowincyi neapolitańskię A b b r u z z o, (Aprutium) aż do rzeki Sangro, osadzić.

*) O tej Wyspie sławney wygnaniem Bonapartego, poda się wiadomość w 3cim Tomie.

Nagła odmiana politycznego bytu Europy, nie małe wrażenie sprawiła na umyśle Rządu angielskiego; Austria zawarła pokój z Francją, całe Włochy zostawały wręku zwycięzcy pod Marengo, 14) Rossya, Dania, Szwecya i Prusy wzięły groźną postać przeciwko Anglii, czyniły nadwężaniem ię handlu nieprzyjacielskie postęпки; a gdy wszystkich niemal mocarstw europejskich zwrócone były chęci, ku upokorzeniu Anglii, i ograniczeniu ię dumnych zamiarów, Konsul Bonaparte Naczelnik Rządu francuzkiego, o to się usilnie starał, aby ią pozostałych ieszcze Sprzymierzeńców mógł pozbawić. Z tego powodu Król hiszpański stale i wiernie przywiązany do Francyi, na żądanie téżże, iuż namową, iuż pogroźkami skłaniał Xięcia Rejenta Portugalii, do zerwania związków z powszechnym nieprzyjacielem Europy. Lecz gdy te sposoby na umyśle rzeczzonego Xięcia skutku swojego nie sprawiły, (bo się także Anglii, grożący wojną w przypadku odstąpienia siebie, obawiał) w końcu miesiąca Lutego, oświadczył uroczyste wypowiedzenie wojny przeciw Portugalii; za przyczynę tego dając: że portugal-

14) Marengo wielka włość w bywszym Piemoncie we Włoszech; tam dnia 14. Czerwca 1800 pierwszy Konsul francuzki Bonaparte odniósł zupełne zwycięztwo z Austryaków, po którym nastąpiło zdobycie całej Lombardyi. Okolica tametzna iest gorzysta, iednakże obfita w wino, kasztany, i inne ziemiopłody.

skie porty bezpieczn^{ym} były schronieniem dla flott W. Brytanii, i zyskownemi punktami, z których iey kapry dla szkodzenia handlowi hiszpańskiemu i Rzeczypospolitey francuzkiey wypadały: że okręty Portngalii z okrętami Anglii złączone, część iey eskadr składają, zawsze się przykładając do wszelkich działań, wymierzonych przeciw Hiszpanii: że porty tego mocarstwa publicznym były targiem, na zdobycze hiszpańskie i francuzkie nad brzegami, i pod iego zamkami chwytane przez kosarzów nieprzyacielshich: a co większa, iż Admiralicya portugalska znieprawniła (konfiskowała) zdobycze przez Hiszpanów na otwartym, morzu zaięte, i do ięy portów na sprzedaż wprowadzone, i t. d. — Za wypowiedzeniem wojny, nastąpił wyjazd Ministrów; hiszpańskiego z Lizbony, a portugalskiego z Madrytu, i areszt w portach hiszpańskich na okręty portugalskie włożony. Długo odgrażał się Dwór Madrycki naysciem Królestwa portugalskiego, ieżeliby Xiążę Rejent*) żądaniom iego i Francyi, przez rozkaz ustąpienia Anglików z portów swoich, zamknięcie tychże, i przychylenie się do zgody, zadosyć nie

*) Jan Marya Jozef Ludwik Syu Królów^{ey} portugalski^{ey} Maryi, Wdow^{ey} po Królu Piotrze III. urodzony roku 1777 zaślubiony, roku 1790 z Karoliną Joachimą Córką Króla hiszpańskiego Karola IV. objął Rejencyą Państwa, wczasie słabości umysłu matki swojej, roku 1799, ogłoszony Królem Portugalii pod imieniem Józefa II. roku 1816.

uczynił. Niemoc w przymuszeniu Anglików do opuszczenia Portugalii, i trudność wprzycięciu podanych Dworowi Lizbonskiemu warunków, nie podobną zgodę wskazywały; aż nareście zniecierpliwiony Hiszpan, albo raczëy od Francyi namówiony; pogrożki te wotwartą nieprzyjaźń zamienił. Iakoż wkrótce lewe skrzydło woysk hiszpańskich weszło na grunt portugalski, osadziwszy miasto Olivenza, 15) i twierdzę Elvas 16) w prowincyi Alentejo opasawszy. — Widząc Dwór Lizbonski oczywistą wojnę, mogącą być ieszcze szkodliwszą za zbliżeniem się nadciągających przez Hiszpanią Francuzów, wysłał śpiesznie Ministra swego Pana de Pinto, z pełnomocnictwem zawarcia rozejmu, ułożenia i podpisania ostatecznego pokoju. Oświadczona przez niego dworowi Madryckiemu skłonność Portugalii do zgody, nie

15) Olivenza miasto z 4000 mieszkańców, dobrze warowne w portugalskiej prowincyi Alentejo, na pięknej równinie nad rzeką tegoż imienia, o dwie mile poniżej miasta w Guadajanę wpadającą.

16) Elvas miasto warowne i ważna twierdza portugalska w prowincyi Alentejo leży nad granicą Hiszpanii w obfitęj w oliwę i wino okolicy, ma 12500 mieszkańców, 2 cytadelle, 4 kościoły, 7 klasztorów, 2 szpitale i Szkołę rycerską. W bliskosci tego miasta Hrabia niemiecki Schaumburg Lippe, będąc Generałem portugalskim, roku 1764 założył twierdzę nazwaną od swego imienia la Lippe.

wstrzymała jednak czynności wojennych ze strony Hiszpanii; gdzie tylko pokazały się woyska Króla katolickiego, mające na czele swoim samego Xiążęcia Pokoju *) wszędzie ustępujących Por-

*) Według znakomitego Pisma wyszłego w Madrycie po upadku Xiążęcia Pokoju: Xiążę ten Don Emmanuel Godoy de Alvarez urodził się roku 1768 w Badajoz, stołecznym mieście hiszpańskiem Estremadury, z szlachełtnej lecz mało znaney familii. Rodzice jego ieszcze za młodu razem z starszym bratem Ludwikiem oddali go do królewskiej gwardyi nadwornej; a ieden z pokrewnych mający łaskę u Króla przedstawił go najprzód Królowej, która dla zręcznego grania na gitarze, bardzo go sobie upodobała, i sprawiła mu wyższy stopień w gwardyi. Po śmierci Króla hiszpańskiego Karola III, otrzymał w tęże gwardyi rangę Generała Adjutanta; i urząd Granda Hiszpanii pierwszey klasy, a Karol IV. sam na niego włożył Order złotego runa; prócz tego miał sobie nadany tytuł Xiążęcia Alcudia i Vicehrabiego (Vicomte) Staréy Kastylji. Jego powaga tak dalece wzniosła się była, iż sami nawet wielkie znaczenie mający Grandowie i hiszpańscy, za słuszną rzecz poczytali, prosić go o wstawienie się za sobą, gdy zwyczajną iaką łaskę u dworu pozyskać chcieli. — Wkrótce potem wyniesiony był, z zatrzymaniem dotychczasowych urzędów swoich na Sekretarza Stanu czyli Pierwszego Ministra, po upadku Hrabiego Florida Blanca, który ieszcze za urzędowania swego, odmalował go Królowi iako męża pełnego talentów, któryby ważne dla krainy usługi mógł sprawić. Wtém charakterze zawarł on pokój w roku 1795 w

tugalczyków widziały; a jeżeli iaka twierdza považyła się dać odpór, ta po kilkodniowem oblężeniu poddać się musiała. Tym sposobem uyrzeli się Hiszpanie już tylko o 14 mil od Lizbo-

Bazylei (Basel) między Hiszpanią i Rzeczpospolitą francuzką, zktórę okoliczności ozdobiouy był tytułem Xiążęcia Pokoju; który całą Hiszpanią zastanowił, gdyż takowy według Pisma Świętego samemu tylko Zbawicielowi świata przynależy; nazywano więc Xiążęcia Godoy: Principe de la paz, nie zaś de la paze; dostał też przytém w podarunku znaczne dobra leżące blisko Granady, które do 50,000 piastrow rocznego dochodu czyniły. — Wielcy Panowie Madrytu oburzeni iego chciwością panowania, i wynoszeniem wszystkich członków iego familii na wysokie urzędy kraiowe, knowali spisek, końcem pozbawienia go wysokich dostojności; lecz on potrafił odkryć ten szkodliwy przeciwko sobie zamach, i nie tylko rozkazał swych przeciwników uwięzić, ale też uzyskał rozkaz woysku dany, ażeby mu te same oznaki honoru czyniono, iakie się samęy familii królewskięy wyrządzać zwykły. — Nie zadługo potém, to iest, roku 1797. spokrewniony został z domem królewskim, ożeniwszy się z Córką zmarłego Infanta Ludwika, Stryia Karola IV. Króla Hiszpanii; z którego względu uznany był także i w Portugalii Kuzynem Królowęy, a od dworu portugalskiego udarowany został Xięstwem Evora al monte. — W następującym roku złożył Ministerium, które po nim Don Francesco Savedra objął, a wkrótce potém wyniesiony był od Króla do nowęy godności W. Admirala; lecz i z tego nie kontent, starał się ieszcze o naywyższe urzędy

bony, gdy na dniu 6. Czerwca roku 1801 podpisany w Badajoz, stołeczném mieście prowincyi hiszpańskiéy Estremadury, od Xiążęcia Pokoju, Lucyana Bonapartego, i Ministra

woyskowe; iakoż w krótkiéy wojnie Hiszpanii z Portugalią naczelnie dowodził, a po iéy ukończeniu mianowany był Generalissimus całej siły lądowéy i morskiéy w Hiszpanii; prócz tego Król powierzył mu do rąk rządu cywilne, czyniąc go Poradnikiem (Consultador) i generalnym Admiralem Hiszpanii, Indyi, i całej królewskiéy siły morskiéy, nadawszy mu tytuł Obrońcy handlu morskiego swoich poddanych; z predykatem Excellencya, i przykazawszy wszystkim kancelaryóm, urządóm i władzóm, wyrządzać mu takie honory, iakie saméy Osobie Królewskiej przynależą. — W roku 1807. Xiążę Asturyi Następca Tronu hiszpańskiego, knował zamysły względem obalenia potęgi Xiążęcia Pokoju, lecz ón odkrywszy tak szkodliwy układ, oskarżył Xiążęcia Asturyi iako sprzysięgłego na tron i życie swego Oycy, któren atoli przyznawszy się do tak niegodziwey zbrodni, prosił o przebaczenie, i otrzymał ie od swoich rodziców. Przechowywał iednakże zemstę przeciw Xiążęciu Pokoju, która nakoniec przyspieszyła iego zupełny upadek: gdy albowiem dwór i ón sam znajdował się w mieście Aranjuez, wybuchło tamże straszne powstanie; rozjątrzone pospólstwo złączywszy się z gwardyą królewską, domagało się głośno śmierci Xięcia Pokoju, a gdy straż iego nadworna nie mogła mu dać obrony, dostawszy go w ręce swoje, szkalowaniem i ciskaniem kamieni, chciało nasycić zaiadłość swoią, tak, iż krwią zbroczony, ledwie od przychylnych sobie mógł

T O M I. D

portugalskiego de Pinto, Traktat, pozbawił ich chwały opanowania stolicy Portugalii. Zamieszkali w Lizbonie Anglicy, tak byli zacięci ię pewnemi, że zmaiątkiem swoim i wszelką własnością wynieśli się na okręty. — Warunki zaś wspomnionego Traktatu były te: oddalenie wszystkich okrętów angielskich z portów Portugalii, zapłacenie Francyi 30 millionów liwrów, a Hiszpanii za kosza wojenne 30 millionów franków, zburzenie warowni twierdz portugalskich Elvas i Almeida, przyięcie do portów swoich garnizonów hiszpańsko-francuzkich, wolna żegluga i handel do Brazylii, i na rzęce Amazońskiej w Ameryce południowej, etc. Tak Portugalia nie będąc w stanie, dania odporu samymże Hiszpanóm, nie chciała tēm bardziey doświadczać męstwa Francuzów, bitnieyszym daleko woyskiem strasznego, i uprzedziła dalsze wojny nieszczęścia, przed-

być uratowany, i Xięcia Asturyi z pokorą o łaskę, i darowanie życia upraszał, iednakże dopiero za wstawieniem się za sobą Królowey, z rąk buntowników uwolnionym został. Prawdziwa przyczyna iego upadku nie iest dostatecznie wiadoma, było atoli mniemaniem ludu, iż ón zamyslał Króla od rządów oddalić; i inną dynastyę na tronie osadzić. — Odtąd zostawał on przez nieiaki czas w więzieniu, lecz gdy Napoleon zjechał do Bajonny dla rozstrzygnięcia losu Hiszpanii, dał mu posłuchanie, którego wypadki nie są wiadomymi, po czym Xiążę Pokoju z familią królewską, aż do upadku Cesarza Napoleona przesiadywał we Francyi.

kiem zawarciem pokoju. Przeciw 30,000 Hiszpanów miała wprowadzić równą siłę, lecz połowa tylko walczyć mogła, i ta ustawnie się cofała, gdy tym czasem druga bez amunicyi i żywności w samym początku wojny, głodu i niedostatku doświadczała.

Pozbawiona Anglia przymierza, i związku z Portugalią, zaczęła doznawać niepomyślnych następności. Prędko dał się poczuć niedostatek wywozu i dowozu handlowego, rękodzieła i fabryki upadały, a nuy potrzebniejszy żywności postąpiły do niezmiernęj ceny. Chciał zatem dwór Londyński zawrzeć pokój z Francją, i już dnia 21. Marca roku 1801. Lord Hawkesbury przedłożył francuzkiemu Obywatelowi Otto, (którem dla wymiany jeńców francuzkich pod ów czas w Londynie znajdował się) układy o pokój, które wrzeczy samęj dnia 5. Kwietnia rozpoczęły się. Pierwsze atoli domagania się Anglii były za nadto wysokie, a gdy nie ze swoich zamysłów spuścić nie chciała, układy o pokój w Lipcu zostały przerwane, i obustronna nieprzyjaźń wybuchła na nowo.

Naybardziej żądała Anglia, ażeby Francuzi ustąpili z Egiptu, 17) i tenże Porcie Otto-

17) Egipt nie zbyt wielki, ale przez swe osobliwości znakomity od kilku tysięcy lat, kray, w wschodnio-północnęj stronie Afryki, przedzielony od Azji, wązkim tylko przesmykiem

mańskiey powrócili, to bowiem zdawało się grozić niebezpieczeństwem dla ich handlu w Indyi Wschodniéy. Lecz Bonaparte nie chciał odstąpić od ułożonego sobie planu obrócenia Egiptu na francuzką osadę, i składania w

zwanym Suez; przerznięty iest śródkiem płynącą rzeką Nilem, która poczęta w głębi Afryki tworzy w swym biegu dolinę czczemi gorami zamkniętą z obydwóch stron, a kilka mil szeroką. Ta tylko dolina zdadna do rolnictwa, i właściwie nazwana iest Egiptem. Długość iego wynosi do 125 mil geograficznych, a powierzchnia 800 mil kwadratowych. Jeżeli liczyć się mają przyległe po obu stronach okolice gorzyste; tedy powierzchnia iego wyniesie na 600 mil kwadratowych. Egipt w oddalony starożytności miał Królów własnych z różnych Dynastyi. Alexander W. podbił kraj ten, po iego śmierci panowali tam długo Ptolomeuszowie; na tych Rzymianie zdobyli Egipt, a roku 640 po Chrystusie, Arabowie utworzyli tam udzielne Państwo pod własnymi Kalifami; roku 1254. opanowali ie Mamelucy, a 1517. Turcy, zostawiając rząd w rękach Mameluków. Kraj podzielony był na Paszaliki, których baszowie wasnili się między sobą, a powagę Turcyi tylko powierzchownie użając, sami byli istotnemi posiadaczami Egiptu. Roku 1798. Francuzi pod dowództwem Bonapartego opanowali Egipt, a mimo powrotu iego do Europy, utrzymywali się tam aż do roku 1801. Po tym Anglicy kraj ten odbiwszy Francuzom i Bejom, wrócili go Turcyi. Wkrótce atoli Mamelucy i Bejowie odzyskali Egipt, i tylko Alexandrya została przy Turkach.

nim drogich wschodnio-indyjskich towarów. Opuściwszy on Egipt w końcu roku 1798, dał rozkaz pozostałemu Generałowi Kleber, iż gdyby się wiego woysku powietrze morowe zaięło, a z Europy żadna pomoc nie przychodziła, w tém razie z Egiptu miał ustąpić. — Gdy w początku następującego roku, Wielki Weżyry wyszedł z Damaszku 18) z woyskiem, i przy Damiata 19) ukazała się flotta usiłująca wylądować, pomocy zaś z Europy żadney widać nie było; Gen. Kleber ażeby grożącemu niebezpieczeństwu zapobiegł, zawarł kapitulacyą z W. Weżyrem we wsi El-arisch dnia 20. Stycznia 1800, mocą którę Francuzóm bez przeszkody powrót do Francyi na własnych i tureckich okrętach, ze wszelką bronią, narzędziami i bagażami został przyrzeczony. Iuż wszystkie fortece, w Egipcie i stołeczne miasto Kair 20) oddane były woysku tureckiemu,

18) Damaszek iedno z naywiększych, i nayporządniejszych miast azyatyckich w Syryi, ma 200,000! mieszkańców, wielki handel i rozmaite rękodzieła.

19) Damiata miasto wielkie, i ludności liczące 60000, w dolnym Egipcie, przy wschodnim brzegu Nilu, o 2 mile od morza.

20) Kair po łacinie Heliopolis stołeczne miasto Egiptu, nie daleko wschodniego brzegu Nilu; długość iego wynosi cokolwiek na pół mili, szerokość połowę tyle, a ludność do 300,000 dusz. Mahometanie mają tu 1150 Meczetów,

gdy Generał Kleber, dnia 20. Lutego odebrał Deklaracyą, od Ministra Sidney Smith *) i Admirała Keith ze strony Anglii, przez którą ci na

Grecy wielką Cerkiew i 2 Klasztory, Ormianie ieden, a Kopty 2 Kościoły; żydzi zaś rozmaite synagogi; dla usługi duchowney Katolików, znajduią się tam Zakonnicy S. Franciszka, i Missionarze de propaganda fide. Handel tameczny iest ważny, i nayznakomitsze narody mają tam swych Konsulów. Nazwisko Kairu ma pochodzić od Giauhera wodza igo Sułtana zfamilił Fatimitów; ten roku 969 po narodzeniu Chrystusa wmiiesiącu Marcu, który po arabsku zowie się Kaher, założył to miasto, w 5ciu latach było zbudowane, późniejsi Xiążętn rozszerzyli ie, a Saladyn murem opasał.

*) Sir William Sidney Smith urodził się w Londynie roku 1764, z Oyca Adjutanta Lorda George Germaine, od którego za młodu oddany był do Szkoły zwaney Tunbridge, i wychowany pod sławnym Doktorem Knox; z kąd niezadługo udał się na okręt wojenny, dla nauczenia się służby morskięy, gdzie nadzwyczajnie prętkie uczyniwszy postęпки, został w 16tym roku życia swego Porucznikiem na okręcie liniowym Aleide. Podczas wojny roku 1786 między Rosyą i Szwecyą, obiał za pozwoleniem rządu angielskiego kommandę nad szwedzką flotą, w któręy uczyniwszy ważne przysługi, pasowany był od Króla szwedzkiego na Kawalera, po któręy ukończeniu powróciwszy do Anglii, rozpoczął podróże do znaczniejszych Kraiów Europy. Gdy wybuchła wojna Anglii z Francyą, a Lord Hood zaiął port w Tulon-

zawartą kapitulacyą dotąd zezwolić nie chcieli, pokiby armia francuzka broni niezłożyła, w niewolę wojenną nie poddała się, i wszystkie okręty

nie, Sidnéy Smith natychmiast udał się tam dla służenia jako ochotnik przy flotcie angielskiej, która iednakże później rzeczony port opuścić musiała, przyczem zlecono mu było, ażeby okręty nieprzyjacielskie i arsenał, zapalił; co z taką sprawnością, odwagą, i skutkiem wykonał, iż Lord Hood w pochwalnych wyrazach zalecił go Admiralicyi. Powróciwszy do Anglii otrzymał dowództwo nad fregatą *Diamant*, z którą francuzkie i bawskie brzegi morskie zbytnie niepokoił i wiele znacznych okrętów zdobywał. W krótcie potem został Kommodorem, i z eskadrą swoją z wielu małych statków złożoną uderzył na konwój francuzki przy *Hergui*, tamże wylądował, i warownie tego mieysca zburzył. Zawczesna iego odwaga przywiodła go do upadku, gdy bowiem roku 1796 przy porcie *Havre de Grace*, za iednym okrętem francuzkim uganiał się, otoczony został od wielu zbroynych okrętów, i mimo walecznego odporu, z trzema Officerami i 16 żołnierzami dostał się w niewolą, i był do Paryża zawieziony. Nadaremnie rząd angielski starał się o uwolnienie iego, iednakże po 2 latach swoihey niewoli, udało mu się przez sztukę i fortel pewnego cudzoziemca, umknąć z więzienia; oczem Dyrektorium francuzkie nie pierwcy się dowiedziało, aż gdy już Sidnéy Smith był do Anglii powrócił. W Egipcie także czynił on ważne przysługi Oyczyźnie swoihey, uratował twierdzę *St. Jean de Acre*, i był naypierwszym, który miał szczęście od wielkiego Zwycięzcy (*Bonapartego*) nie być zwyciężonym; które-

z amunicją Sprzymierzonym nie pozostawiła. — Takowe domaganie się obruszyło Francuzów na nowo; nadaremnie czyniono W. Wezyrowi re-

go też i wyprawa na Syryą, za iego starannością, nieudała się. Jako pełnomocny Minister Króla swego u Porty Ottomańskiej; traktował z Francuzami względem ustąpienia z Egiptu, a Parlament angielski, w nadgodę za tak chwalebne dzieła, waleczność iego, i heroizm, z jakim armią turecką i garstkę Anglików podczas obrony St. Jean de Acre, przeciw daleko większej sile Francuzów pod sprawą Bonapartego, dowodził; wyznaczył mu roczną pensyą 1000 fantów szterlingów i adress podziękowania. W roku zaś 1803 na uwiecznienie zasług iego, nadał mu Król nowy herb familiyny, a Sultan turecki ozdobił go futrem drogiem i piórem diamentowém (aigrette) niewymownie wielkiej ceny. W bitwie którą Generał angielski Abercrombie dnia 21. Marca 1801 w Egipcie Francuzom wydał, był także Sidney Smith przytomnym, i chociaż w niej został rannym, nie ustąpił z placu, lecz trwał na pobojowisku, aż do końca tej walki; po której powróciwszy do Ojczyzny, otrzymał od miasta Londynu, prawo obywatelstwa, i kosztowną szablę w podarunku. Po zawarciu pokoju w Amiens, kierował jako Członek Izby niższej, wyrokami Parlamentu, tyczącemi się interessów wojskowych; w późniejszym atoli czasie, gdy iego projekta, końcem spalenia flotyli francuskiej, i wyprawy do Kalabryi nie poszczęściły się, zdobniała też i iego wielka sława, w której dotąd iako bohater Anglii był uważanym. Steins, Cabinet von biograf. Gemälden.

monstracye, a w samym Kairze stał się rozruch, tak iż 2000 Francuzów w nim zostających, do fortecy schronić się musiało. Dnia 20. Marca przyszło do potyczki, Kleber poraziwszy armią turecką blisko Kairu zdobył miasteczka i magazyny, i ujął sobie naybardziej Murad-Beja, który z pomocą Francuzów spodziewał się iakową część Egiptu opanować. Iednakże trwały bitwy o Kair aż do 25. Kwietnia, którego dnia miasto to wrócone było znowu Francuzóm, a wkrótce cały Egipt uyrzał się w ich rękę, i stał się przedmiotem nowych zdobyczy; Kleber wybierał nadzwyczajne kontrybucye, urządził nowy korpus woyska, złożony z Koptów albo ludu pochodzącego od dawnych Egypcyan, (których liczba na ów czas miała wynosić do 30,000 familii) iakoteż Greków, rozkazawszy ich na wzór francuzki, przyodziać i w bronić cwiczyć; zabezpieczył brzegi morskie, pozakładał magazyny, i starał się o pomnożenie handlu i przemysłu. Iednakże te, acz ze wszech miar chwalebne działania jego, zakończyła wczesna śmierć; dnia 14. Czerwca którego Bonaparte zwycięztwo pod Marengo otrzymał, Kleber tegoż samego dnia w Kairze zdradziecko zabitym został, a Generał Menou objął po nim nad woyskiem dowodztwo, mimo podeyrzenia, iakby ón zabójstwa tak haniebnego był narzędziem; co iednakże zdaie się być udowodnionym fałszem.

Widząc Anglicy słabe i niedostateczne siły

Turków, posłali im flotę o 150 zagłach, i posiłek z 17000 woyska lądowego, pod dowództwem Generałów Abercrombie i Moore; wydane były rozkazy do Hapu, albo Przylądku dobrej nadziei, i Indyi Wschodnich na wysłanie okrętów z woyskiem lądowym w Czerwone morze; w Konstantinopolu zaś Poseł angielski Lord Elgin, nalegał o śpieszne wystawienie flotty, i przywołanie W. Wezyra (który się był z woyskiem do Syryi ścigał) do nowej kampanii. Lecz gdy przez naturalną opieszałość Turków, nadaremnie flotta angielska przy brzegach azyatyckich, przez 2 miesiące oczekiwała tureckiej, odbiła nareszcie w końcu Lutego 1801, od brzegów wspomnionych, i wylądowała w początku Marca przy twierdzy Abukir 21). Na odgłos lądujących wyszedł garnizon z Alexandryi, 22) i chociaż daleko w mniejszej liczbie

21) Abukir zamek na górze morskiej, w niższym Egipcie, miejsce to pamiętne bitwą morską w roku 1798. między flotą francuską i angielską.

22) Alexandria miasto w niższym Egipcie leżące na brzegu morskim, niedaleko od wschodniej odnogi Nilu, z dwoma cydadellami. Ma tylko jeden kanał, i to źle utrzymywany, który mu dostarcza wody w czasie wezbrania. Zachowuje ją dla swoich potrzeb, w bardzo pięknych studniach, które są ostatkami wspaniałości dawnego miasta. Alexander W. założył to miasto, a pod Ptolemeuszami wzniosło się

uderzył na 7000 Anglików; prawe ich skrzydło zostało natychmiast złamane, lecz za odebraniem posiłku zlewego, Francuzi cofnąć się musieli. Dnia 13. Kwietnia zaszła druga bitwa: wojska angielskie składały się z 12000 ludzi, przeciw którym 4000 Francuzów do boju stało. Łazda francuzka po dwa kroć natarłszy, za drugim razem wojsko angielskie otoczyła, i do złożenia broni 600 Anglików przywiodła; ale natychmiast od silney kolumny odwodowéy atakowana, ieńców porzucić musiała. Wieczorem Anglicy znowu uderzyli i szaniec przedmostowy kanału alexandryjskiego opanowali, lecz go Francuzi natychmiast

do naywyższego świetności stopnia. Rzymianie potym opanowszy Egipt, miasto w dawnéy okazałości utrzymywali. W połowie 7go Wieku Arabowie stali się panami Alexandryi, i zniszczyli sławną bibliotekę staraniem Ptolemeuszów zebraną. Alexandrya straciła świetność swoją pod Arabami, i stała się zupełnie nędzną pod Turkami. Dzisiejsze miasto nie stoi na tymże gruncie, na którym stało dawne; wystawione iest między dwoma portami zwanemi od Turków nowym i starym portem. Ulice są ciasne i niebrukowane, domy smutne, w nich okna krami zakryte, lud ubogi chudy i czarniawy. Rozwaliny dawnéy Alexandryi widzieć się dają w około miasta, rozciągając się daleko nad brzegiem, i wgłęb ziemi w znaczney rozległości; między temi Obelisk, ziedney sztuki granitu, wysoki łokci 30, tudzież kolumną Pampeiusza. Ludność tego miasta wynosić ma do 20,000 dusz.

odbili. Trzy razy Anglik rzucał się na to miejsce, i trzy razy ze stratą odpartym zostawszy, na swe stanowisko powrócił. Dnia 18go twierdza Abukir musiała uczynić kapitulacyą, albo ugodę poddanczą, a armia francuzka wnet zaięła Alexandryą. Obwiniono Generała Menou że bardzo zapóźno z 10,000 woyska nadszedł. Tym czasem przybył też W. Wezyr z miasta Gazy 23) a Generał Menou złączywszy się z garnizonek Alexandryi, stoczył znowu bitwę; ta ludo mu dla szczupłości sił, nie naypomyślniey udała się, przecież Anglicy nic ważnego nie dokazali; prócz otrzymania placu, i wprawienia Francuzów w nieład; chociaź mieli daleko liczniéysze woysko, i dobrze oszańcowane stanowisko: owszém podług własnego ich zeznania, klęskę znaczną zwłaszcza w Officerach ponieśli; sam nawet Generał Abercrombie ciężko raniony, i zaledwie nie poymany, w 8 dni życie zakończył, a późniey też i Generał Moore z ran poniesionych umarł.

W miesiącu Kwiecniu nadeszły woyska tureckie z pustyni arabskich, którym gdy się mia-

23) Gaza (Gazetta, Gazzat) stare miasto na górze w Palestynie, w różnych czasach bywało spustoszone, i znowu się podnosiło. Teraz liczy 26000 mieszkańców, różnego wyznania i narodu, którzy robią wiele bawełnianych materyi i mydła, co temu miastu nadaie byt handlowy, okolica też rodzi przednie owoce.

sto Rosette (Raszyt) 24) nad zachodnim brzegiem Nilu 25) i morzem leżące, bez odporu poddało; Francuzi już tylko Kair i Alexandryą posiadali. Garnizon Kairu 6 do 7000 ludzi wynoszący; miał co do czynienia przeciwko 30 do 40,000 wojska nieprzyjacielskiego, a oraz liczne i zbuntowane pospólstwo na cuglach trzymać; zbywało mu iednak na żywności, a powietrze morowe wielu żołnierzy ze świata zgładziło. Oblegający chcieli im podług swéj woli przepisywać warunki, lecz Francuzi potrafili tego dokazać, że im na zgodną ze sławą kapitulacyą czyli ugodę poddanczą pozwolono; po czém w miesiącu Czerwcu ustąpili oni z krąiu i miasta, a Anglicy obiecali ich swym kosztem ze wszelką artylleryą i zbroią przeprowadzić do Francyi; nie więcéy atoli nad 13000 powróciło ich do Ojczyzny, a między temi nie było nad 4000 zbroyných; naywięcéy zaś Mameluków *) i Greków. — Lecz Generał Me-

24) Rosette ludne i handlowne miasto (w starożytności Canopus) w Egipcie dolnym, iest składem handlu z Kairem i Alexandryą, mieszkaniem Konsulów, różnych narodów handlujących, ma dobry port, i 40,000 ludności.

25) Nil wielka rzeka w Afryce, poczynająca się w górach Abyssynii; przebiega Nubią i Egipć, gdzie poniżéy Kairu dzieli się na dwa ramiona, z których iedno przy Damiacie, a drugie przy Rosette, wpada do srodiemnego morza.

*) Mameluki z pomiędzy których hadź gwał-

nou *). do 21. Marca nie ustąpił ieszcze z Alexandryi, gdyż to miasto zdawało mu się najlepsze do umieszczenia w nim posiłkowego wojska z Europy. — Nie raz także posyłał Bona-

tem bądź podstępem wszyscy Bejowie wychodzą, różnią się od innych mieszkańców Egiptu, barwą iasnych włosów. Swawolny ten żołnierz, składa się z niewolników po różnych krajach zakupowanych, i bawi się iedynie rzemiosłem wojennym.

*) Generał Menou zasiadał w roku 1789. na Zgromadzeniu Stanów, iako Deputowany od Szlachty z miasta Touraine; w roku 1791 szczególnię przyłożył się do wydania wyroku względem uzbroienia straży narodowey, i na miejsce biały ch, trzech barwnych chorągwie wprowadził. Zostawszy w roku 1793 naczelnym dowodzcą wojska Rzeczypospolitęy w Vendee przegrał 36godzinną bitwę pod Saumur, i ledwo swe życie ocalił, dla czego odebrano mu dowództwo. Powróciwszy do Paryża, popisał się w czasie rokосу w Maiu 1795, broniąc zoddziałem swoim Zgromadzenia Narodowego przeciw Jakobinóm, których rozpedził. W roku 1798 towarzyszył Bonapartemu, wstopniu Generałą Dywizyi do Egiptu, gdzie okazał swą odwagę, i przymioty wojskowe, w rozmaitych bitwach. Z miłości ku iednēy młodey Egipcyance, z którą się ożenił, przyjął wiarę mahometańską, i przy Obrzezaniu nazwał się Abdallah. Po odiezdzie Bonapartego i śmierci Klebera, objął naczelne dowództwo nad wojskiem francuzkiem w Egypcie, lecz powtórnie był tak nieszczęśliwy, iż go Anglicy porazili, po czém wkrótce

parte okręty żywnością i amunicją czyli zaopatrzeniem wojskowem do Egiptu; osobliwie na początku roku 1801, wysłał był Admirała Gantheaume z wielu liniowemi okrętami, i 4000 woyska lądowego; lecz temu Admirałowi brakowało na potrzebnę odwagę, bo chociaż wiele okrętów angielskich zdobył, między któremi ieden o 74 działach; iednakże nie dosyć ieszcze był uczynił nad to, do czego był obowiązany, osobliwie w tym czasie, gdy układy o pokóy z Anglią rozpoczęły się. — Gdy zaś w Alexandryi zbywało woysku francuzkiemu na żywności, a głód przymusił ich do poddania się, stała dnio 2. Września uciążliwa kapitulacya, lub ugoda poddańcza, ażeby miasto ze wszelką artylleryą i amunicją, czyli zaopatrzeniem wojskowem, ze wszystkiemi okrętami, a nawet ze wszystkiemi zbiorami dowodów pisemnych, dokumentów, rękopismów etc. do Rzeczypospolitęy francuzkiey należących, Sprzymierzonym wydane zostało, woysko zaś francuzkie z wszelką bronią i sprzętami do Francyi odesłane było. — Przy końcu Listopada powróciło 8000

powrócił do Francyi, Generał Regnier ganił publicznie iego postęпки, lecz piérwszy Konsul na danym mu posłuchaniu, oddał sprawiedliwość iego zasługóm, i mianował go Członkiem Trybunatu, a w roku 1803 Generałem Gubernatorem Piemontu, i urzędnikiem Legii honorowéy z tytułem Hrabiego; późniéy otrzymał urząd Gubernatora Wenecyi, gdzie roku 1810 życie zakończył.

żołnierzy i 1300 maytków do Francyi, która to liczba ani połowy tego nie wynosiła, co w roku 1798 z Tuluonu ²⁶⁾ do Egiptu wypłynęło. — W Stambule po odebraney wieści o zdobyciu Egiptu ucieszono się bardzo, i zaraz potem Dywan turecki dawne stosunki przyjaźni z Francją rozpoczął; nie długo iednakże trwała ta radość, gdyż Anglicy w posiadłości Egiptu ostać się usiłowali, a przytém buntownicy Bejowie i Mamelucy nowe wszczęli rozruchy; aż dopiéro w Marcu roku 1803 woyska angielskie opuściły Egipt, a kray ten powrócił znowu pod panowanie Porty Otomańskiej.

Chociaż Anglia udowolniona była z odebrania Francyi Egiptu, iednakże spodziewała się przez zawarcie pokoju, wynadgródenia wielokrotnych strat i usiłowań, iakie wójna koniecznię za sobą pociągnęła. To przychylenie się Rządu angielskiego do pokoju z Francją, z dwóch przyczyn zdawało się wynikać: przewidywał ón nayprzód, iż wylądowanie przedsięwzięte i ułożone od Człowieka, któremu się wszystko prawie co zamysłał, udawało, mogłoby być pomyślnym uwieńczone

26) Toulon miasto francuzkie w bywszey Prowancyi nad morzem śródziemnym, z dwoma portami, w których okręty i galery woienne stoja, połączonemi zatoką morską do pułtora mili mającą obwodu. Liczy to miasto 10,000 mieszkańców.

skutkiem; a choćby się też po wylądowaniu nie długo w ziemi jego zabawił, mógłby atoli znaczne i nienadgrozdzone, bo z ostatnią domów handlowych zgubą, iako nieprzyziaciół szkody poczynić. Drugą pobudkę do zawarcia pokoju dało zapewnie Anglii, wydarcie z rąk francuzkich Egiptu, którego posiadanie przez Francją, mogłoby się stać największą, do ukończenia układów o pokój przeszkodą. Rząd także francuzki, lubo wszystko gotów był łożyć, ażeby wylądowanie w Anglii przeprowadził do skutku; przecież z obawy straty na próżno, (gdyby się nie udało) tyle kosztów i ludzi, przeniósł pewniejszy pokój nad niepewne przyszłe zwycięstwa, ile że już postradał ulubiony sobie Egipt, bez nadziei łatwego i prętkiego odzyskania. Tym więc końcem dnia 1go Października stanęły, i podpisane zostały od Obywatela Otto, i Lorda Hawkesbury w Londynie przedugodne warunki (Praeliminaria) Pokoju. Anglia przyrzekła, w nich powrócić Francyi, Hiszpanii, i Batawii, wszystkie zdobycze; wiawszy wyspy: Trinidad 27) w Ameryce północnej i Ceylon 28) w Indyach Wschodnich; port

27) Trinidad albo Sw. Troyca, dwie wyspy Ameryki północnej, należące do Antylskich pod wiatrem. Jedna jest obfita w trzciny cukrowe, druga niezamieszкана. Obydwie mają 140 mil kwadr. i 38000 ludności.

28) Ceylon wielka wyspa w Indyach Wschodnich przedzielona od Koramandelu piaszczyną.
TOM I. E

Przyglądku dobrej nadziei miał być otwarty dla handlu i żeglugi umawiających się stron; wyspa Malta 29) miała być powróconą

szystemi wysepami, zwanemi w kraju miastem Adamowym. Ma długości mil 30, a połowę tyle szerokości. Między wielkimi górami, jedna zwana w kraju Adamową jest najwyższa. Jedyna znaczniejsza rzeka w kraju tym jest Maliva Gonga. Miasta Colombo i Negombo są najznaczniesze. Należała do Hollendrów, ale pokoiem w Amiens roku 1795. dostała się Anglikom.

29) Malta, wyspa między Sycylią i brzegami północnemi Afryki, 4 $\frac{1}{2}$ mil geograficznych długa a 2 $\frac{1}{4}$ szeroka. Jest cała gorzysta, wydaie przeto mało zboża, ale dostatkiem wina, bawełny i owoców. Kawał ten skalistey epoki, gdzie musiano na okrętach wozić ziemię z Sycylii pod zasiewy, żywi iednakże 150.000 ludzi. W lecie wiatry morskie łagodzą upały, a w zimie nie bywa tam mrozów, przeto piece i kominy są nieznane. Wywoz pomarancz i bawełny, wprowadza do kraju około 12 millionów złotych, za które mieszkańcy kupują sobie zboże z Sycylii i Afryki. Połow ryb i korałi jest tam znaczny. Iedno tylko na tej wyspie znajduje się źródło, płynącey wody do picia. Miasto stołeczne Valetta ma bardzo mocną twierdzę, wykutą w żywey skale, i port wygodny; prócz tego jest tu ieszcze 9 portów warownych i ogółem 22 miasteczek. — Ta wyspa z dwoma innemi Gozo i Comino należała w ostatnich czasach do Zakonu rycerskiego zwanego wprzódy Jeruzolimskim Szpitalnym, że chorych i pielgrzymów w Jeruzalem doglądał.

Zakonowi S. Jana Jerozolimskiego, *)
i ięć niepodległość pod opiekę trzeciego innego
mocarstwa oddana; Egipt oddany miał być pa-
nowaniu Porty Ottomańskiej, której posia-

*) Między wszystkimi Zakonami wojskowymi, które
zorężem w ręku broniły wiary Chrześciań-
skiej, i przez uroczyste śluby, poświęceni na
Obrońców niewinności, życie swoje trawili na
ustawiczonej walce z niewiernymi, Zakon Ka-
walerów Maltańskich najdłużey się utrzy-
mał. Początek swój wziął ieszcze Wieku IIgo,
kiedy po zawartym Przymierzu między Cesa-
rzem Wschodnim Konstantynem Monoma-
chem, i Kalifami arabskimi, święty grób
Zbawiciela, od Europejczyków gromadnie by-
wał nawiedzany; niektórzy kupcy neapolitańscy
handlujący do Syryi, i nawiedzający miejsca
święte w Jeruzalem, dla opatrzenia pielgrzy-
mów zbudowali Szpital, i kościół na cześć S.
Jana Chrzcziciela, osadziwszy przy nim pewnych,
którzy od swego urzędu szpitalnego zwani by-
li Hospitalarii, od kościoła zaś Johanni-
tami. Po zdobyciu Jeruzalem i Ziemi Świę-
tę przez Godefreda de Bouillon, w na-
grode pożytecznych usług jakie, ci Zakonnicy w
tę okazyi położyli, darował im tenże znak,
mite dobra, które posiadał we Francyi; co Pa-
pież Paschalis II. nie tylko potwierdził, ale
też szpital ich wziął w apostolską opiekę, rozka-
zawszy, ażeby bracia sami obierali Zarządców
onegoż. — Wielkie intraty, które z czasem Za-
kon ten nabył, przywiodły Wielkiego Mistrza
Raymunda du Puy, (di Poggio) który nay-
pierwszy tytułu tego używał, iż się podiał z Za-
konnikami swemi, własnym kosztem służyć na
woynie, którą na tenczas w Palestynie przeciw

dłości, również iak i Portugalii zostały podług swęy ogólności gwarantowane czyli zaręczone; Francya zaś miała ze swoiëy strony Królestwo neapolitańskie, i Państwo kościelne uprzątnąc; a ugruntowaną od Rossyi i Porty otto-

niewiernym toczono. Poď następniemi Wielkiemi Mistrzami swemi, w różnych utarczkach popisywali się oni dosyć walecznie, i zawierali Związki z różnemi Mocarstwy Chrześcijańskimi. Lecz gdy w roku 1291 miasto Ptolomais, i cała Palestyna od Sułtana Egiptu była zdobyta, schronili się najprzód do Cypru, gdzie przez 18 lat mieszkali, a w roku 1309 zdobywszy na Saracenach wyspę Rhodus, założyli tamże swą siedzibę, i od tego czasu zwano ich Kawalerami Rodyjskimi. Chociaż Turcy usiłowali nie raz wydrzeć im z rąk tę Wyspę, atoli pomimo krwawych, z tęy przyczyny wynikłych wojen, Kawalerowie ci przeszłą 200 lat trzymali się na nięy, dopóki nakoniec roku 1502 Soliman II. Cesarz turecki, pomimo dzielnego odporu nie wydarł im ięy zupełnie. Po czém, gdy na stałym lądzie nie chcieli żadnego siedliska zakładać, upodobawszy sobie wyspę Malte, prosili o nią Karala V. Cesarza, który nie tylko im ią darował, ale też zobowiązał ich do ustawicznęy walki z Turkami i Korsarzami. Zakon ten odtąd zwany Kawalerów Maltańskich, rozkrzewił się z czasem po różnych Państwach Europy; roku 1774^c zaprowadzony do Bawaryi i Wyższego Palatynatu, mając sobie nadane, wszystkie pozostałe po wygasłym Zakonie Jezuitorów, dobra ruchome. Obacz Krünitz Encyclopädie, 3o Th.

mańskię, Rzeczpospolitą, Siedmiu Wysp 30) za istniejącą uznawać.

Ponieważ Piérwszy Konsul Rzeczypospolitę francuzkię, nie chciał potwierdzić Traktatu zawartego, po zagrożeniu Portugalii wojskiem hiszpańsko-francuzkiem, między Portugalią, Hiszpanią i Francją, w Badajoz dnia 6go Czerwca; ztęy przyczyny zawarty był powtórnie, a dwoma dniami przed Londyńskim przedugodnym Traktatem, to jest dnia 29. Września w Madrycie, Pokóy między Rzeczypospolitą francuzką i Portugalią, podpisany od Lucyana Bonaparte, i Bibeiro Frere Pełnomocnika Xięcia Rejenta Portugalii, z warunkami: ażeby ta zobowiązała się, zamknąć wszystkie swe porty, dla angielskich okrętów wojennych i kupieckich, dopókiy Anglia nie pógodziła się z Francją; rzeka zaś Karapatura wpadająca w rzekę amazońską, miała na przyszłość tworzyć granicę między francuzką a

30) Siedm Wysp Jońskich: Korfu, Paro, St. Maúra, Cefalonia, Theaki, Zante, Cerigo; leżą na brzegach Albanii, Liwadyi i Morei, zawierają razem 44 mil kwadr. ludności 187000 mieszkańców, Greków, Włochów i Żydów, należały dawnię do Wenecyi, lecz gdy ta przeszła roku 1797 do Austryi, składały Rzeczpospolitą Związkową pod protekcją Rossyi i Turcyi.

portugalską Guyanną, 31) ostrzeżone także zostało zawarcie traktatu handlu i żeglugi między obydwoma narodami. — Co się tycze Hiszpanii, ta jeszcze dnia 6. Czerwca (iako się wyżej rzekło) pogodziła się z Portugalią, i ze zdobyczy swoich na portugalskiej granicy, warowne miasto Olivenza w Prowincyi Alentejo leżące, otrzymała. Z francuzką zaś Rzeczypospolitą stanęła jeszcze dwoma miesiącami pierwey, to jest dnia 21. Marca, osobna Umowa względem odstąpienia od Króla hiszpańskiego Francyi, Xięstwa Parmy, na wynadgodzenie za to dziedzicznego Xiążęcia Parmy (Ludwika teścia Króla Hiszpanii) nowo utworzoném ze Xięstw Toskanii i Piombino, Królestwem włoskiem Etruryi*) które iako nieprzerwana własność familii hiszpańskiej pozostać miało. Oprócz tege prowincya Luizyana

31) Guyanna kraina w południowey Ameryce między rzekami Amazonską i Orinoco, w której mają posiadłości swoje Portugalczycy, Francuzi, Hollendrzy i Hiszpanie. W głębi jest przetrzięta wielą górami i lasami, lecz póki tylko znana, we wszystkie indyjsko-wschodnie płody, bardzo żyźna. Osiadła jest przez Karaibów, i inne miejscowe ludy, które po większey części, niedawno od Europejczyków wyparte były z wysp, i od brzegów morskich. Roku 1788 liczono w całej Guianne francuzkiej 12,107 mieszkańców.

*) Toż samo warowano już było Traktatem w Lunewilu. Obacz kar. 34.

32) odstąpiona została od Hiszpanii Rzeczypospolitej francuskiej. Gdy zaś Zjednoczone Stany Ameryki Północnej, 33) graniczące z tą prowincją, przez obawę, ażeby Francya nie stała się ich sąsiadem, zamysłali wnieść w przy mierze z Anglią przeciw Francyi, końcem przeszkodzenia dostaniu się Luizyany w ręce Francuzów; usiłowano iednakże w Paryżu wcześniej

32) Luizyana wielka, kraina Ameryki północnej otoczona Meksykańską zatoką morską, rzeką Mississippi, wolnemi amerykańskimi Stanami, Nowym Meksykiem, i dzikimi ludami północnemi. Imię swoje ma ztąd ze pod Ludwikiem XIV. Królem Francyi odkryta została, w roku zaś 1762 ustąpiona była Hiszpanii. Klimat (powietrzokres) tego kraju nie jest iednostajny, z przyczyny jego rozległości; w południowych okolicach jest mniej gorący, niż w Afryce, ale w północnych zimniejszy jak w Europie. Miasto stołeczne jest Nowy Orleans nad rzeką Mississippi, liczące do 12000 mieszkańców.

33) Zjednoczone Stany amerykańskie, nazywa się Rzeczpospolita utworzona najprzód z 13, potem z 15, teraz z 19 prowincyi Ameryki północnej, należących najprzód do Anglii z pod której panowania wybiły się, wojną prowadzoną od roku 1776 aż do roku 1785. Rozciąga się ten kraj przez wielką część Ameryki północnej, nad jej brzegami wschodniemi. Rozległość jego z wyspami ma powierzchni przeszło 40,000 mil kwadr. ale ludność nie przechodzi 6 millionów dusz, iednak od lat 20 prawie podwojona została.

temu zapobiedz, i zawrzeć ze Stanami Ameryki układy; lecz te tak wiele trudności znalazły, iż Francya chcąc niedopuszczyć uskutecznienia rzeczowego ich przymierza z Anglią, rozszczenia, nakoniec swojego zrzuć się postanowiła do Luizyany, i kray ten za pewną summę pieniężną Ziednoczonym Stanóm ustąpić. Co dopiero w roku 1803 do skutku przyszło, gdy na dniu 13. Kwietnia zawarto w Paryżu Traktat, którego warunki były: 1) od Francya otrzyma 11,250,000 dollarów, czyli 5 millionów dukatów. Po 2)re długi i żądania względem poymanych okrętów amerykańskich od Francuzów, w czasie wojny przeszłej, mają być obrachowane, lecz ogół nie ma więcej nad 3,750,000 dollarów wynosić, tak iż cała Summa kupiecka 15,000,000 dollarów wynosi. Po 3)cie hiszpańskie i francuzkie okręty i towary przez lat 12 nie mają większego cła opłacać, nad to, które Obywatele Ameryki opłacają. → Żyskali przez to Ziednoczone Stany Ameryki Półn. wielki kray, wolną żeglugę, panowania nad rzeką Mississippi, 34) i otwarte morze graniczące na południe, a Luizyana została mianowana 19stą wolną prowincją Rzeczypospolitej.

34) Mississippi albo St. Louis wielka rzeka w Ameryce północnej, dzieląca Luizyanę od Ziednoczonych Stanów, poczyna się z wielu strumieni i uezior, przybiera w siebie wiele innych rzek, między któremi największe Missouri i Ohio, a ubiegłszy 600 mil, wpada w zatokę meksykańską.

Tu należy wspomnieć, iż ieszcze wostatnich latach wieku zeszłego rozpoczęły się były układy między Rzeeząpospolitą francuzką, i trzema A-jentami Ziednoczonych Stanów Ameryki, skutkiem których był Traktat przyiaźni i handlu zawarty dnia 30. Września 1800 w Paryżu. Prezes Kongressu (Zgrómadzenia) Ziednoczonych Stanów, Adamas, który na końcu tegoż roku wnowo zbudowanem mieście Waschingtonie 35) zgromadzał się, potwierdził tenże Traktat dnia 18. Lutego, 1801, z opuszczeniem iednakże 2go artykułu, którym zawarowano było dalsze układanie się względem odnowienia Traktatów z roku 1778 i 1788. Piérwszy Konsul Rzeczypospolitéy francuzkiey przyjął, i zatwierdził umiarkowany ten Traktat dnia 31. Lipca; którego główną posadą było: iż na okręcie iakim neutralnym, i rzeczy na nim się znaydujące za neutralne uważane być mają; wyiąwszy kontrehando czyli towary podpadające znieprawnieniu (prawnym wyrazem konfiskacie) dla obydwóch krajów, a iako Ameryka pułnocna nie wpadła przez to wnieprzyiaźń Anglii, tak też i żadnéy straty znakomitéy tym postępkim nie

35) Waschington miasto niedawno zhudowane od sławnego Generała angielskiego Waschingtona, leży w iotéy prowincyi Ziednoczonych Stanów Maryland, między dwoma ramionami rzeki Patowmak, ma 14 mil angielskich w obwodzie, dobry port, i liczy 8000 mieszkańców. Kapitolium gdzie kongress posiedzenia swoje odprawia, iest miejscem widzenia godnem.

upatrywała dla siebie. — Aby też dawne stosunki z korsarzami afrykańskimi odnowić, i handel Francyi na morzu śródziemnym rozprzestrzenić, zawarty był od 1go Konsula pokój z barbarzyńskimi Państwami, Algierem 36) dnia 17. Grudnia

36) Algier (Alschier) kray w północnej stronie Afryki, graniczący na wschód z Tunis, na zachód z Fiez, na południe z pustynią Sahara, a na północ z morzem śródziemnym; ma około 100 mil długości a 30 szerokości. Mieszkańcy pochodzą od kraiowców starożytnych, zwanych Barbarami lub Maurami, od Turków, żydów, Chrześcian. Są przeto mieszaniną ludzi białych, czarnych, brunatnych, równie się i w obyczajach różniących. Języki główne są arabski, turecki, kabilski. Mahometańska religia jest panującą, atoli i inne są cierpiane, sami tylko Protestanci nie mają publicznych obrządków wolności. Z mnóstwa żydów z różnych narodów niektórzy mają niejakie przywileje. Ci co do Maurów należą, są uciskani i chodzą czarno. Po wielu zmianach losu, Algier otrzymał na początku 17. wieku rządów własnych, zwanych *Dejami*, pod najwyższym zwierzchnictwem Turcyi, która dozwala im wykonywać zbrojstwo morskie na okrętach chrześciańskich, a to za pomocą mnóstwa statków, do osób prywatnych należących. Francya, Anglia, Szwecya, Holandia mają tam swoich Konsulów, pod których opieką ich rodacy handlują. — Algier (Alschier, Gezaria Algezir) stolica kraju rzeczzonego leży na górze nad morzem śródziemnym, ma mocne mury, wieże, i cytadellę. Ulice tak są wąskie, że po niektórych dwóch ludzi przejść nie mo-

i Tunis 37) 23. Lutego 1802, w następujący treści: odnawiają się i potwierdzają dawne Traktaty; naród francuzki największych używać ma przywileiów; towary na okrętach jego do Tunis sprowadzane tylko 2 od sta opłacać mają; wczasie wojny, płody krajów w nieprzyjazni z rządem tunetańskim będących, a z Francyi na okrętach neutralnych sprowadzone, również po 3 od sta opłacać będą. Wszysey Cudzoziemcy pod opieką Francyi zostający, iakotęż i Żydzi, będący w usługach kupców francuzkich, pod zwierzchnością

że. Liczy się tam 15000 domów, a 80,000 mieszkańców. Port tameczny obszerny i wygodny, służy raczy do ładowania zbożeckich okrętów niż do handlu.

37) Tunis Królestwo afrykańskie na brzegach barbaryjskich, nad morzem srodziemném między tymże i krainą Bildulgerid. Kray ten ma formę rządu gminowładnego, pod Dejem wybranym od ludu, i mającym przydaną sobie radę. Basza turecki mieszkający wtém mieście, nie ma nic innego do czynienia, iak pobierać pieniądze, za udzieloną temu krajowi opiekę przez Sultana. Miasto Tunis iest iedno z najsławniejszych w Barbaryi, ma wielki handel, mocno fortyfikacye i port. Ludność tego Królestwa wynosi do 300,000 mieszkańców, pochodzących od dawnych Afrykańskich kraiovcw, Wandalów, Arabów, Turków i około 30,000 żydów. Prawie wszystkie handlujące Europejskie Narody, trzymają tam Konsulów. Mieszkańcy tunetanscy, iak inni nadbrzeżni tey strony Affryki, bawią się rozbojnictwem morskim.

Kommissarza Rzeczypospolitey francuzkiey zostawia. Osoby rodem z krajów przyłączonych do Francyi, i zostające w niewoli, mają być na wolność puszczone. — Iednakże mimo tych przyiacielskich stosunków, przeszkadzali Algierczykowie połowu koralu, i chwyтали okręty francuzkie, za dozwoleństwem lub na rozkaz Deja swego; który podobno rozgniewany był, iż zwyczajnych podarunków nie otrzymywał; lecz w miesiącu Sierpniu 1802. dwa okręty wojenne francuzkie, stoczywszy bitwę na brzegach Algieru, przymusiły wiarołomnego Deja, ażeby poymanych Francuzów i Włochów uwolnił, iakoteż niektóre zabrane okręty neapolitańskie nazad powrócił.

Rok ten 1801 nader był obfity wukłady (Traktaty) pokoin zasze między Mocarstwy europeyskimi; a pokóy Francyi z Anglią stał się nie iako hasłem dla narodów Europy; ażeby stosunki swoje polityczne z Francją iak nayspieszniey do skutku przyprowadzały. — Zaledwie dni kilka upłynęło od podpisania przedugodnych warunków londyńskich, aliści Rossya i Porta Ottomanśka poiednały się z Rzeczpospolitą francuzką. Pierwszey ugoda stanęła w Paryżu dnia 8. Października przez Ministra spraw zagranicznych Talleyrand, i Hrabie Markow Pełnomocnika Dworu rossyjskiego podpisana; głównieyszym warunkiem oneyże były związki handlowe, spokoyność obustronna, i oddalenie emigrantów (wychodców) francuzkich z Rossyi. — Prócz pokoju z Francją

zawarł także Dwór rossyjski pokóy z Hiszpanią trzema dniami przed zawarciem powyższego Traktatu z Francją to iest: dnia 4. Października, podpisany przez wyżéy rzeczzonego Pełnomocnika, i Kawalera de Azara z strony Hiszpanii. — Na zaiutrz zaś po zawarciu Pokoju Francyi z Rossyą, to iest: dnia 9. Października, podpisane były Praeliminaria czyli przedugodne warunki między Rzecząpospolitą francuzką i Portą Ottomańską, przez Ministra spraw zagranicznych Talleyrand, i Ambassadora tureckiego Esseyd Aly Effendy w Paryżu, z ostrzeżeniem, iż woyska francuzkie z Egiptu ustąpią, tenże Portie oddany, a dzierzawy iéy podług całkowitości swoiéy zostaną gwarantowane czyli zaręczone. Rzecząpospolitą siedmiu Wysp Francya uznaie, między którą i Wysoką Portą trwające przed wojną dawniejsze Traktaty odnawiaią się zupełnie; a żegluga i handel Francyi, używać będzie w Państwach W. Sułtana tychże swobód i korzyści, iakich używały i przedtém.

Ostateczne Anglii z Francją i innemi mocarstwami układy, zostawione były artykułem 15tym Traktatu przedugodnego w Londynie, Kongrèssowi w Amiens 38) rozpocząć się mającemu, i dla

38) Amiens miasto francuzkie, stołeczne przedtym Pikardyi, nad rzeką Sommą płynącą trzema odnogami przez miasto i spławną, ma około 40,000 mieszkańców, ulice po większey

których w ostateczny pokój przeistoczenia, ziechali Pełnomocnicy czterech mocarstw układających się, iako to: Francyi Józef Bonaparte, Anglii Markiz Hornwallis, Hiszpanii Kawaler Azara, Hollandyi Obywatel Schimmelpenninck, i zgromadzili się przy końcu Listopada w Amiens, gdzie układy o pokój trwały od Grudnia roku 1801. aż do miesiąca Marca roku następującego, i odbywały się z taką skrytością, iż przy oczekiwaniu rozstrzygnięcia najważniejszych interessów, obawiano się oraz nieprzyjacielskiego rozdzielenia układających się Pełnomocników. Mimo tego iednakże wszystkie układy pomyślnie ukończone zostały, a dzień 27. Marca 1802. był dniem podpisania i zawarcia ostatecznego Pokoju między Anglią i Francją, na który cała Europa z utęsknieniem oczekiwała. Traktat ten składający się z 22 artykułów, zawarty był na posadzie przedugodnych warunków londyńskich, z wyszczególnieniem tylko bliższych oznaczeń co do Malty, którey

części proste i piękne, przepyszny kościół katedralny, cytafellę, i biskupa. Akademia nauk i pięknych kunsztów upadła podczas rewolucyi. Znaczne tam są rękodzielnie sukien, materyi bawelnianych i iedwabnych, tudzież mydła. Teraz miasto to iest stołecznym Departamentu Sommy. W roku 1802 dnia 25. Marca zawarty był w tym mieście ostateczny pokój Francyi z Anglią.

niepodległość od Francyi, Anglii, Rossyi, Austryi, Hiszpanii i Pruss miała być gwarantowana, Anglicy we trzech miesiącach z nięj ustąpić, Kawalerowie, nowego Mistrza Wielkiego obrać, bezstronność Zakonu we wszystkich wojnach uznać, porty tęj wyspy, dla wszystkich narodów otwarte, i 2000 Sycylianów załogą przez ieden rok na nięj zostawać miało, dopóki Zakon dostateczney siły woyskowej nieurządzi; iednakże ani Francuzi ani Anglicy nie mieli być do Zakonu maltańskiego przyimowani. — Xiążęcemu domowi Oranii za iego utratę w Niderlandach, zapewnionem zostało wynadgodzenie w Niemczech. Z powodu tego artykułu, stanęła osobna między Józefem Bonaparte, i Obywatelem Schimmelpennink Umowa; przez którą było objaśniono, iż wynadgodzenie to w żadnem względzie i sposobie nie spada na Rzeczpospolitą batawską. — Prócz tego Traktat rzeczony nie miał żadnych tajemnych warunków; innych tylko Pełnomocnicy dworów, osobne pozawierali umowy, które miały być od niektórych za tajne warunki. *)

Pozostawało ieszcze urządzenie Niemiec, na mocy 7go artykułu Traktatu Lünewilskiego. Względem tego punktu zgromadzona była Deputacya Czyli Poselstwo Rzeszy nie-

*) Büsch Geschichte der merkwürdigsten Welthandel II. Theil.

mieckiey, na Seymie w Ratyzbonie 39); iednakże zostawała ona w nieczynności, ponieważ wszystkie Stany Rzeszy, przez obawę iakowey straty lub zniszczenia, albo też w nadziei wynadgrożenia, w Paryżu układy swoje odbywali, gdzie Obywatel Mathieu, pod ręką Ministra Rzeczypospolitey Talleyrand, starał się ułożyć plan wynadgrożenia Xiążąt niemieckich. Deputowani Austrii znajdowali się także przy rozpoczęciu układów w Paryżu, gdy zaś na ich żądania nie zważano, i sprawiedliwém domaganióm się zadosyć nie uczyniono, nie chcieli odtąd mieć żadnego uczestnictwa na tychże. — Prusy, Ba-

39) Ratyzbona (Regensburg) miasto znaczne niemieckie nad Dunaiem, przy uściu weń rzeki Regen, od której ma nazwisko. Jest to iedno z naydawniejszych miast niemieckich, i wszędzie okazuje ślady starożytności. Bywało często mieszkaniem Cesarzów w różnych epokach. W roku 1180. zostało przez Cesarza Fryderyka I. nadane prawem wolnego miasta Rzeszy. W tym stanie podniosło się do bytu kwitnącego, utworzyło sobie fortyfikacye, miało handel dość znaczny, i prawo wylądowania statków płynących Dunaiem, które przez czas nieiaki hamowane, wrócił mu Cesarz Józef II. Liczba mieszkańców iego wynosi do 21,000, z których cokolwiek więcej niż trzecia część jest Religii ewangelickiey, reszta katolików. Ratisbonskie Xięztwobiskupstwo (Fürstbisthum) był iedno z naydawniejszych i udzielnych w Rzeszy niemieckiey, miało 6 mil kwadr. powierzchni, 9000 poddanych i 123000 reńskich dochodu.

warya, i Xiążę Oranii-Nassau 40), weszli 24. Maia 1802 w osobną umowę z Francją, na mocy której kazali sobie rękoymić posiadłość przypadłych na się układem wynagrodzenia krajów, nie oczekując uchwały Deputacyi Poselstwa Seymu Bzeszy niemieckiej; a w miesiącach Lipcu i Sierpniu osadzili wojskiem owe powiaty które im się w Podziale wynagrodzenia dostały. — Ponieważ Rossya zobopólnie z Francją wzięła na siebie była pośrednictwo tych układów względem wynagrodzenia, przeto dnia 4. Czerwca cały plan wynagrodzenia przełożony był Posłowi rosyjskiemu Marków, od którego odesłany do Petersburga, dnia 16. Lipca został przez Cesa-
rza rosyjskiego zatwierdzony; z tym atoli warn-

40) Nassau Xięstwo udzielne Związku Renńskiego na lewym brzegu Renu. Dzieli się na 2 linie: Weilburg i Usingen. Linia Orange albo Dietz która posiadała niegdyś Statuderstwo hollenderskie, a w nagrodę utraty jego otrzymała Opactwo Fuldayskie, utraciła to wszystko w wojnie Pruss z Francją roku 1806, i 1807. Czwarta linia zwana Siegen, długo nie była uznawana przez inne, dla nierównego małżeństwa oycy i dziada, teraz jeszcze żyjącego Xiążęcia, który się wslawił w woj-
skach hiszpańskich i rosyjskich, w ostatniej ćwierci zeszłego wieku swą odwagą i siłą. Iednak na wdanie się Francyi roku 1803, Xiążę Nassau-Oranii, obowiązał się wypłacić temuż Xięciu 130,000 złot. ryńsk. na raz, i 10,000 co-
rocznie.

kiem, ażeby Król Sardyński i dom Xiążęcy Holstein - Oldenburg 41) był dostatecznie wynagrodzonym. — Lecz dwór Wiedeński idąc za sprawiedliwemi żądaniami swemi, oświadczył się przeciwko temu, przez Deputowanych swoich w Paryżu, nie rozpoczynając iednakże żadnych gwałtownych kroków. — Tym czasem przybyło do R a t y s b o n y ośmiu Deputatów Rzeszy: Czeski, Bawarski, Wirtemberski, Hesen-Kasselski, Moguncki, Zakonu Teutońskiego, (Deutschmeister) Saski, i Bran-

41) Holstein (Holsztyn) Xięstwo niemieckie w Saxonii, otoczone iest Elbą, Xięstwami Lauenburskim i Schleswickim, powiatami miast wolnych Hamburga i Lubeki, tudzież morzem; zawiera 130 mil kwadr. 310,000 mieszkańców 14 miast, 24 miasteczek, i 486 wsi. Od czasów Karola W. było wtęy stronie Hrabstwo pograniczne przeciw Danóm, posiadane długo przez Xiążąt Dolno-Saskich. Ieden z tych Lotaryusz II, zostawszy Cesarzem mianował Hrabia Holsztyńskim roku 1106 Adolfa Hrabie na Schauenburgu. Ta familia wygasła roku 1459, a Holsztyn dostał się Chrystyanowi I. Królowi duńskiemu, synowi siostry ostatniego Hrabi. Ten nowy dom Holsztyński, nadany tytułem xiążęcym, podzielił się w następnym czasie na kilka linii, z których iedne posiadają udziały w Xięztwach Holsztyńskim i Szleswickim, inne trony duński, szwedzki i rossyjski. — Kray ten osobliwie ze strony morza i Elby iest bardzo urodzayny, ale niema żadnych lasów. W tey okolicy leży naywięcący dóbr szlacheckich, których wiesniacy byli nie dawno poddanemi; w roku 1807 poddaństwo zostało

deburski; francuzcy Ministrowie Laforest i Mathieu, tudzież rossyiskî Bühler; a dnia 24. Sierpnia rozpoczęły się na nowo układy względem wynagrodzenia, z warunkiem od Ministra francuzkiego Talleyranda poddanym, ażeby naradzania się w tym przedmiocie ukończonemi zostały we dwóch miesiącach. Na posiedzeniu Deputacyi Rzeszy tegoż dnia czytana było francuzko-rossyiska Deklaracya (Oświadczenie) zawierająca w sobie Plan podziału na wynagrodzenie krajów niemieckich, podpisana w Paryżu dnia 6go Sierpnia, od Talleyranda Ministra spraw zewnętrznych. Jednakże z takowego planu wielu Xiążąt i Hrabów Rzeszy niemieckiej okazało swoje nieukontentowanie. Z pomiędzy 8 Deputatów, połowa przyjęła powszechnie ułożony plan, połowa zaś wymagała roztrząśnienia wszystkich jego części. Nareszcie większość głosów zgodziła się na to, ażeby Deputacya Rzeszy przeciwko temu planowi zaszła reklamacye (odwołania) wzięła na rozwałę, i co uzna za sprawiadliwe, o tém się z Ministrami mocarstw pośredniczych porozumiała. Gdy Dwór Wiedeński i temu się sprzeciwiał, rozkazał Laforest oświadczyć: iż pretensye jego słuchanemi być nie mogą, ponieważ

zniesione w Xięztwach Holsztynskim i Szleświckim. Wyborne tameczne bydło, a od niego sery i masło, iakoteż piękne konie, których co rok wychodzi około 6000 za granicę, sprowadzają wiele pieniędzy do kraju.

tylko W. Xięcia Toskany wynagrodzić przez świeckie czyli sekularyzowane posiadłości usiłując, sam atoli powiat swój, aż do rzeki Lech, 42) rozciągnąć zamysła. Podobneż domagania się i w Petersburgu uczynione nie sprawiły lepszego skutku. — Gdy zaś wielu Deputowanych z Państw Rzeszy niemieckiej, nie mogło się zgodzić na przyjęcie wyżey rzeczzonego planu, z tęg miary przedsięwzięta została (po wielu konferencyach w Paryżu) nowa odmiana tegoż, a dnia 9. Października na 13tym posiedzeniu Deputacyi Rzeszy, przedstawiony był nowy Supplem-tarny (uzupełniający) Plan wynagrodzenia, od Ministrów Francyi i Rossyi, któren zawierał w sobie wiele przeistoczeń, i różne nowe określe-nia. Ministrowie rzeczeni chcieli go uważać ia-iako Ultimatum, a większość głosów Deputa-cyi Rzeszy przyięła go iednomyslnie. — Zatrudniała się ieszcze potém Deputacya na dalszych Sessyach (posiedzeniach) swoich względem przy-szłego losu miast anzeatycznych, wsparcia duchow-nych Xiążąt i Panów, którzy przez sekularyzacye, swoje posiadłości i miejsca na Seymie utracili, tudzież względem rozmaitych odmian w Konstytu-cyi Niemieckiej Rzeszy. — Gdy więc Deputacya przez Notę dworu paryżkiego była nagłona, aże-

42) Lech, znaczna rzeka poczynająca się w Ty-rolu, płynie między Bawaryą i Szwabią, i wpada w Dunay przy Donauwerth; spła-wna jest tylko dla tratw, i bardzo małych stat-ków.

by się z ukończeniem interesów wynagrodzenia pośpieszała, ponieważ Francya względem nowego planu, wynagrodzenia z dworem Wiedeńskim weszła już w porozumienie, i przez osobną z tymże Umowę dnia 26. Grudnia roku 1802. w Paryżu zawartą, Cesarz Austrii, sekularyzowanemi biskupstwami Trident 43) i Brixen 44) w Tyro-

43) Trident, (Trientum) bywšie Xięstwo biskupstwo niemieckie w południowej części Tyrolu, przy granicy dawnéy Rzeczypospolitey Weneckiey. Biskup tamieczny podlegał domowi Austryackiemu, miał 70 mil kwadr. 150,000 poddanych, i 75000 réńskich dochodu. Miasto stołeczne Trident leży między górami nad rzeką Etsch (Adigą) ma 8000 mieszkańców w części złą niemiecczyzną mowiących, domy budowne z pewnego rodzaju marmoru czerniawo białego. Tu się odbyło sławne Concilium Tridentinum. Okolice tego miasta wydaie wyborne wina.

44) Brixen (Brixia) bywšie Biskupstwo w Tyrolu, między biskupstwem Tridentekim i państwem Weneckim, miało posiadłości bardzo rozrzucone, a powierzchnia tychże wynosiła 17 mil kwadr. a ludność 27000 dusz. Dochody biskupa wynosiły do 160,000 złot. pol. i tyle drugie kapituły. Kray ten iest wprawdzie gorzysty ma atoli niektóre doliny żyzne i wyborne wina. Biskup Brixenski był Xiążęciem Rzeszy, musiał atoli uznawać Zwierzchność Austrii w niektórych względach. Miasto stołeczne tegoż imienia leży nad rzeką Brenner, ma 5 bram, domy w sposobie włoskim budowane, piękny ko-

lu, a W. Xiążę Toskański biskupstwem Eichstadt 45) we Frankonii wynagrodzonym został, iako też wkrótce przystąpienie swoje do rzezonego planu miał oświadczyć. Podług teyż umowy pomnożone było wynagrodzenie W. Xięcia Toskanii, (który iako Elektor Salcburski, umieszczony został w liczbie Stanów Rzeszy) za odstąpione W. Xięstwo Toskanii na rzecz Xięcia Parmy, duchownemi posiadłościami w południowych Niemczech; osobliwie Arcybiskupstwem Salcburskiem, 46), częścią Biskupstwa Pas-

ściół katedralny, kilka innych, a tylko jedną parafię, do którę 4000 dusz należy. Otoczone iast górami; wino okoliczne czerwone iest sławne.

45) Aichstadt (Driopolis) miasto w Cyrkule Frankonii stołeczne niegdyś biskupstwa i Xięstwa udzielnego. Założone było ieszcze roku 740. Biskup tuteyszy był pierwszym Suffraganem i Kanclerzem Elektora Mogunckiego; późnię dostał się kray ten Królowi Bawarskiemu. To biskupstwo miało 60 mil kwadr. powierzchni, 58000 mieszkańców, i czyniło około milliona złot. pol. dochodu. Miasto stołeczne tegoż nazwiska ma 7000 ludności.

46) Salcburg (Salisburgum) niegdyś arcybiskupstwo późnię Elektorstwo Rzeszy niemieckiey, leży w Bawaryi, zawiera na 180 milach kwadr. 6 miast, 25 miasteczek, 190,000 mieszkańców, i przynosi około 1 milliona Rénskich rocznego dochodu. Miasto stołeczne tegoż nazwiska ma 16000 mieszkańców.

sawskiego 47) i Probostwa Berchtesgaden 48) w Bawaryi. — Król pruski za utracone kraie na lewym brzegu Renu, otrzymał Xieztwa Paderborn, Hildesheim, Erfurt, Eichsfeld, większą część Monasterskiego (Münster) Opactwa Herforden Quedlingburg, Elten, Essen, Werden, i Hapenburg z miastami Rzeszy Mühlhausen i Goslar, — Dom Oranii, chociaż w Niemczech nie nie utracił, iednakże za swoje dziedziczne Statuderostwo i dobra w Niderlandach, podług 18go artykułu Traktatu między Francją i Anglią w Amiens, wynagrodzonym został Xieztwami niemieckimi Fulda i Corvey, Opactwem Weingarten w Szwabii, miastem Rzeszy Dortmund, i wielu innemi Opactwami i Probostwami sekularyzowanemi. — Godność Elektora Trewirskiego (Trier) i Kolońskiego (Köln) została całkiem zniesiona, i ieden tylko Elektor duchowny Mo-

47) Passau (Passavia) bywsze biskupstwo niemieckie, leżące między Bawaryą i Austryą, miało 24 mil kwadr. powierzchni, 60,000 mieszkańców, i 200,000 Renskich rocznego dochodu. Miasto stołeczne tegoż nazwiska, ma 9900 mieszkańców.

48) Berchtesgaden bywsze Probostwo, w bliskości Saleburga leżące, którego Proboszcz był Xiążciem Rzeszy; miało tylko 3 miasteczek, i 14000 mieszkańców, z których 3000 w mieście stołecznym tegoż nazwiska mieszkało.

guncki (Mainz) z tytułem Elektora - Arcykanclerza pozostał; któremu nadane zostało Xięztwo Aschaffenburg, i bywsze biskupstwo Regensburg (Ratyżbońskie) w roku 1804 od Papieża na Arcybiskupstwo wyniesione; oprócz tego otrzymał też miasto Rzeszy Wetzlar i jego powiat z tytułem Hrabstwa, i rocznym dochodem iednego milliona złotych, dla którego uzupełnienia cła na Renie (w skutku umowy między Francją i Niemcami dnia 9. Sierpnia 1804) przeznaczone zostały. — Elektor Palatyn bawarski za utracone znaczne posiadłości, i piękne kraie nadreńskie, otrzymał Xięztwa Würzburg, Bamberg, Augsburg, Freysingen, część biskupstw Passau i Eichstädt, uxiążęcone Opactwo Kempten, 12 Prałatw Rzeszy we Frankonii i Szwabii, i wiele znacznych miast Rzeszy. — Elektor brunswicki, za odstąpiony Xięciu Oldenburg, klucz Wildeshausen i pretendowane hrabstwo Sayn-Altenkirchen, otrzymał Xięztwo Osnabrück. — Xiążę Wirtemberski, Margrabia Badenski, i Landgraf Hessen-Kasselski mianowani byli Elektorami Rzeszy, i otrzymali podobnież iak inni Xiążęta przyzwoite wynagrodzenie. Z bywszych wolnych miast Rzeszy, tylko 6, to iest: Augsburg, Bremen, Frankfurt nad Menem, Hamburg, Lübek, i Norymberg zatrzymały swoje polityczne istnienie. — Już dnia 23. Listopada 1802 na pierwszym głównem Zamknięciu (Conclusum)

drugi plan wynagrodzenia został od Deputacyi Rzeszy przyjęty, osnowa iego składająca się z §§ów 89, była przez Dyrektoryum Seymowe przeczytana, oraz pełnomocnym ministróm, francuzkiemu i rossyyskiemu udzielona, którzy ukontentowanie swoje okazali z tego, iż dopięli zamiaru swoich Monarchów i Seymu Rzeszy, gdy dzieło powszechnéj troskliwości, skutkiem pożądanym uwieńczone zostało. Oświadczyli oraz przez Notę podaną dnia 5. Grudnia direktoryalnemu Ministrowi Rzeszy: że mocarstwa pośrednicze, uznają ostateczny i uroczysty Akt Deputacyi, podług całkowitéj iego osnowy i brzmienia, i tenże Seymowi Rzeszy przedstawiają, ażeby przez należyte uchwalenie, w Ustawę rządową Rzeszy niemieckiej mógł być zamienionym. Upraszałi także, na mocy zlecenia dworów swoich ażeby tenże Akt pilnie roztrząsniony, podług istotnéj swéj treści był przyjęty, i podług zwyczajnéj formy od głowy Rzeszy niemieckiej został zatwierdzonym. Że zaś potrzeba ieszcze było niejakie dodatki i odmiany poczynić, w wyżej rzeczonym planie wynagrodzenia, przeto na 50tém posiedzeniu seymowym w Ratyzbonie, dnia 25. Lutego 1803. stał nowy główny wyrok Deputacyi Rzeszy, który na dniu 24. Marca od całego Zgromadzenia został przyjętym, a dnia 27. Kwietnia od Cesarza niemieckiego zatwierdzonym, i przez który Niemiec geograficzne i polityczne stosunki odmienną co do istoty wzięły postać.

Znakomite dzieła i bohaterskie w tyłu kampaniach położone Generała Bonapartego zasługi, spowodowały Rzeczpospolitą francuską, a żeby stér rządu złożyła w ręku iego, mianując go (po krótkiey rewolucyi dnia 18. Brumaire roku 8go (9. Listop. 1799.) w której obalił acz z niebespieczeństwem życia swojego rząd dyktoryalny, i radę pięciuset, a na to miejsce wprowadził Trybunat ze stu, i Ciało prawodawcze z trzechset Członków złożone, których prawo mianowania do Senatu zachowawczego należało; z nadaniem Francyi nowey (czwartey) w formie monarchiczney poprawney Konstytucyi) pierwszym Konsulem Rzeczypospolitey na lat 10. — Lecz i w ciągu Naczelnictwa swego przy rządach Francyi, nie przestawał Bonaparte, chwalebnymi czynami swemi, na osobliwsze względy Narodu zasługiwać, i one w dziejach świata uwieczniać. Jako 1szy Konsul zdobył włoską ziemię w bitwach pod Marengo i Hohenlinden 49) zawarł pokóy z Austryą, Portugalją, Turcyą i Anglią, rozszerzył posiadłości Francyi aż po Ren 50) połączył z nią Belgium

28) Hohenlinden miasteczko na wschód miasta München na wielkiey drodze pocztowey w Bawaryi; tam dnia 3. Grudnia 1800 Generał francuski Moreau poraził Austryaków pod dowództwem Arcyksięcia Jana.

29) Ren iedna z naywiększych rzék niemieckich, poczynająca się w Szwajcaryi, płynąca przez

51) i nadał koniec rewolucyi. — Uspokoiwszy więc Francją co do stosunków zewnętrznych, starał się jeszcze o ugruntowanie ięj spokojności wewnętrzney. Ważną do tego zamiaru była Uchwała Senatu ogłaszająca amnestyą (przebaczenie) dla emigrantów. Zapisywania na Listę emigrantów w czasie rewolucyi, działo się naynieprzyzwoitszym sposobem: złość, nienawiść, lub niewiadomość kładły na tę listę fatalną osoby, które nigdy nie emigrowały, lecz tylko znalazły sposób uchronienia się przed okrucieństwem gminowładztwa. Wymazując oddzielnie każdego, upłynęłoby lat kilkanaście, nimby los tylu tysięcy ludzi był rozstrzygnionym. Osadzono więc rzeczą nayprzyzwoitszą udać się do środka ogólnego, wzorem dawnych i terażniejszych narodów: zagładzić przez amnestyą wszystkie przewinienia polityczne, a tym sposobem zamieszanióm obywatelskiém koniec położyć. Ta amnestya uwolniała każdego od emigracyi, i zabezpieczała powrót do oyczyzny, z obowiązkiem atoli wykonania przysięgi wierności rządowi. Od amnestyi iednakże wyięte były osoby będące niegdys dowódcami zbroynych zgromadzeń przeciw Rzeczypospolitey, mające rangi w wojskach nieprzyjacielskich, sprawujące przed

iezioro Konstancyenské, dzielące Niemcy od Francyi, a w Hollandyi gubiąca się w piasezystych odsepach morzach północnego.

51) Bywsze imie Niderlandu należącego do Francyi, i na departamenta podzielanego.

założeniem Rzeczypospolitey urzędy, u bywszych Xiążąt francuzkich, będące hersztami lub ajentami wojny domowey lub zagraniczney, Kommandanci na lądzie i morzu, Reprezentanci ludu obwinieni o zdradę Rzeczypospolitey, i wszyscy duchowni, iakiegobądź stopnia którzy prawey władzy uznać niechcieli, i urzędy swe złożyć wzbranił się. Oprócz tego iszy Konsul zniósł prawo dawania zakładników, Francya podzielił na departamenta i okręgi, nadawszy im Prefektów i Podprefektów od siebie mianowanych, bez obierania tychże od ludu; ogłosił przebaczenie wszystkim zbroynym Wendeyczynom i tak zwanym Szuanóm (Chouans) i ukończył wojnę domową, dotąd Francya niepokojącą; założył też sądy kryminalne, czuwające nad publicznym porządkiem i bezpieczeństem. — Religia katolicką uznał za Religia większey części francuzkich Obywatelów, i owoczesnych współczłonków rządu, dozwoiliwszy zupełney tolerancyi stronnikom innego wyznania; kościoły ieszcze niesprzedane, rozkazał gminom przywracać; zniósł powoli dekady, i wszystkie Święta rewolucyjne, oprócz dwóch: zburzenia Bastylli, ugruntowania Rzeeczypospolitey. — Już w roku 1801 konstytucyni Biskupi francuzcy dla przywrócenia pokoju w Kościele, zgromadzili w Paryżu Synod narodowy; (Concilium nationale) iednakże ten nie był przyjęty i uznany od Papieża, domagającego się, ażeby wszyscy przysięga obowiązani, i nieobowiązani Biskupi urzędy swoje złożyli. Co gdy niektórzy z nich uczynili,

ogłoszony został Konkordat Rządu francuzkiego z Oycem Świętym, dnia 15, Lipca 1801 przez Józefa Bonapartego, Cretet Radcę Stanu, i Doktora Teologii Bernier Pełnomocników 1go Konsula; iakoteż XX. Herkulesa Gonzalvi Kardynała, Józefa Spina Prałata, i Oyca Caselli Teologa, Pełnomocników Piusa VII podpisany; zawierający 77 artykułów dla katolickiego, a 43 takichże dla protestanckiego Kościoła. Nowy Minister obrzędów religijnych we Francyi Portalis, po zatwierdzeniu tego Konkordatu od 1go Konsula, na dniu 10. Września przełożył go Radzie Stanu i wyłuszczył zasady, podług których został zawartym, a w następującem roku dnia 18. Kwietnia, który był dniem Wielkanocy, pierwszy raz odprawiać się zaczęło w Kościele Paryżkim Notre Dame albo Maryi Panny, uroczyste Nabożeństwo według obrządku kościoła katolickiego.

Petrzeba wyżey wspomnionego Konkordatu Rzeczypospolitey francuzkiej z Oycem Świętym była arcy widoczna: podzielone zdania we względzie Religii stały się źródłem naywiększych nieszczęść, których Francya wczasie zaburzeń doznała. Mnief rozsądna uwaga Zgromadzenia konstytucyinego względem przysięgi Xięży, srogie potèm postępowanie z niemi za rzędu Konwencyi czyli Zjazdu narodowego, prześladowanie za panowania Dyrektoryatu, obrażało umysły, zdrowe mające wyobrażenia. Dzika była rzecz, słyszeć

ogłaszanie wolności, gdy tym czasem naydroższą ięć część, to iest wolność sumienia, taki gwałtownym sposobem dręczono. Nie godzi się ani nadawać, ani odbierać mocą lub gwałtem człowiekowi Religii. Ponieważ daleko większa część narodu francuzkiego była Religii katolickiëy, i chciała ią wyznawać; przynależało dogodzić temu żądaniu, i powrócić mu Religią przodków iego, z prawami i obrzędami, które istotną icy część składają. Ale baczny rząd iego Konsula, aby się z czasem stan w stanie nie uformował, zostawiając Duchowieństwo co do wiary i Hierarchii kościelney we związku z Rzymską Stolicą, poddał Ministrów Religii prawom Rzeczypospolitey, i pod swoje naywyższe zwierzchnictwo. Sam Hardynał Legat będący na ów czas w Paryżu, wyżey rzezony X. Hercules Gonsalvi Sekretarz Stanu Jego Świątobliwości Piusa VII wykonał przysięgę, iż urząd swój, póty tylko, póki rządowi spodoba się, sprawować będzie, i wżaden sposób Konstytucyi i prawom Rzeczypospolitey nie ubliży. — Podług rzezonego Konkordatu z Oycem Świętym Religia katolicką uważano we Francyi iako większości narodu, lecz nie iako Religia Stanu i panującą, a zatëm taką, która innym wyznaniom uciążliwą być nie mogła. Cała Francya podzielona została na 10 Arcybiskupstw *) i 50 bi-

*) Arcybiskupstwa czyli Metropolie były następujące: 1. w Paryżu, 2. w Mechlinie, 3 w Besancon, 4. w Lyonie, 5. w Aix, 6. w

skupstw; nowe urządzenie duchowieństwa katolickiego było wprowadzone, podług tego, mianowanie Metropolitów i Biskupów zależało od 1go Konsula, któremu ciż musieli składać przysięgę posłuszeństwa i wierności; dochody ich wyznaczone były ze Skarbu, bez posiadania iednak żadnych dobr uprzywilejowanych; żadna Bulla Papieżka, żadne postanowienie synodalne nie mogło mieć znaczenia bez upoważnienia od rządu, do którego należała także wszelkie obrzędy kościelne stanowić, iak dalece takowe uznane były za dobre. Przez tenże Konkordat zapewniona była wolność wyznania Protestanckiego. Wiadomo z Historji, w iakim ucisku wyznanie to od czasu cofnienia Ukazu de Nantes *) zostawało. Przez nowy Akt konstytucyjny, w

Tuluzie, 7. w Bordeaux, 8. w Bourges, 9. w Tours, 10 w Rouen. Pensya Arcybiskupów wynosiła 15,000, Biskupów 10,000, Parochów pierwszey klasy 1500, Parochów 2gięj klasy 1000 franków.

*) Roku 1598 Henryk IV. Król francuzki Edyktem wydanem w Nantes, zapewnił wszystkim poddanym kraju swego, wyznawajacym Religiję protestancką lub reformowaną, wolne sprawowanie Obrządków, dostąpienie wszelkich urzędów i dotychczasowe ich siedziby. Lecz roku 1685. Ludwik XIV. z nie małą szkodą dla kraju, odwołał ten sławny Edykt, przez co wiele pracowitych i przemysłnych poddanych swoich, do opuszczenia Ojczyzny, i wyniesienia się za granicę, przymusił.

prawach i swobodach swoich porównano go z Religią katolicką, lecz równie iak i ta pod okiem i dozorem rządu utrzymywać się musiało. Wszystkim inném wyznaniom dozwolona była nayzupełniejsza wolność sumienia; nawet i Żydzi zatrzymali obywatelskie prerogatywy, iakowe im jeszcze rewolucya nadała.

Nie dosyć było imu Konsulowi na ugrontowaniu wewnętrzney mocy Rzeczypospolitęy francuzkięy, chciał także i zewnątrz potęgę ięy zabezpieczyć, i rozprzestrzenić. — Rzeczpospolita Cisalpńska roku 1797. z kraiów Lombardy i austryackięy od niego utworzona, pokojem Campoformio od Austryi uznana, lecz w czasie wojny roku 1799 od rossyyskiego Generała Suwarow, Naczelnika armii Sprzymierzoney zaięta, a po bitwie przy Marengo od Francuzów znowu zdobyta i przywrócona, roku 1802 pod czas Deputacyi iey Stanów (Consulta) w Lyonie 52), otrzymała nową Konstytucyą, i na-

52) Lyon (Lugdunum) miasto francuzkie nayznaczniejsze po Paryżu, leży przy uściu rzeki Saone w Rodan. Ma 6 bram, 4 przedmieścia, a dzieli się na 24 ćwierci, zdoią go wiele placów pięknych i budowli okazałych. Liczba mieszkańców wynosiła roku 1802 140,000, z których większą część są fabrykańci, i robią rozmaite iedwabne, złote i srebrne materye, galony, axamit, kapelusze, obicia, i t. d. co wszystko po większey części wysyłaia za gra-

zwisko Rzeczypospolitęj Włoskiej. Rząd ięj miał się składać z iednego, na lat 10 obranego Prezydenta, Wice-Prezydenta, Ministrów, Rady stanu i prawodawsta. Prezydent (tym był sam 1szy Konsul) z pensją puł miliona intraty, miał władzę tworzenia praw, kierowania interessami dyplomatycznemi, mianowania Ministrów, Generałów, i Wice-prezydenta. — Podobnież i kraj Lukki 53) stanowić miał oddzielną Rzeczpospolitą we Włoszech. Kommissarz francuzki Salicetti zatwierdził nowy iey rząd, dnia 31. Grudnia 1801 uroczyście ogłoszony, a mający się składać z wielkiej rady, władzy wykonawczej, i rady administracyjnej. W wielkiej radzie 300 Obywatelów,

nicę. Położenie tego miasta nad dwoma spławnemi rzekami, wśród krajów zamożnych i ludnych sprawia, że handel iego iest bardzo znaczny, równie wexlarstwo i 4. tuncyjne sarmarki ożywia. Po Paryżu także handel drukarski i księgarski nayznaczniejszy iest tu w całej Francyi. To tak niegdyś kwitnące miaste handlowe i fabryczne, ucierpiało w czasie rewolucyi więcej niż które inne, Jakobinizm nie znalazł umysłów zbyt chętnych sobie w zamożnym Lyonie, wywarł zemste na iego mieszkańców, i wymordował kilka tysięcy. Ale naywiększym ciosem dla tego miasta było, zatamowanie zupełne iego rękodzielni, a nawet zniszczenie kosztownych warsztatów. Zaczyna się teraz znowu podnosić, lecz aby przyszło do dawnego bytu, potrzeba długiego ciągu lat szczęśliwych.

53) Lukka (Lucca) bywsza mała Rzeczpospolita

to jest, 200 z majątniejszych, a 100 z pomiędzy uczonych, artystów i kupców, wybranych zasiadać miało. Władza wykonawcza z 12 Stárszych złożona, co 2 miesiące powinna była obierać nowego Prezydenta, pod tytułem iak dawniiej Gonfaloniera. — Prócz tego Rzeczpospolita liguryjska 54) otrzymała także Konstytucyą dla siebie, którą dnia 26. Czerwca 1801 ogłoszona została; zbliżała się ona we wielu rzeczach do włoskiej, miała 3 kollegia, właścicieli, kupców, i uczonych, Konsultę Stanu, Senat i Naczelnika iego (Doza) który co 6 lat miał być obierany. — Kray Piemontu 55) z 6 Departamentów złożo-

we Włoszech, nazwana od miasta stołecznego tegoż nazwiska, leżącego nad rzeką Serchio, dobrze zabudowanego, i liczącego 40,000 mieszkańców. Kray ten (obrócony od Napoleona na Xięstwo) jest urodzajny, przecież nie ma dosyć zboża na swą potrzebę, ale wina, oliwy, kasztanów ma nazbyt, iakoteż znaczne fabryki iedwabne; zawiera 23 mil kwadr, i 120,000 ludności.

54) Liguria dawne nazwisko kraiu późniiej Rzeczpospolitą Genuenską nazwanego. Kray ten zamieszkały był w starożytności przez lud Ligurów, którzy między 1szą i 2gą wojną Puńską podbici byli od Rzymian. Roku 1797 Francuzi zostawszy Panami wszystkich kraiów otaczających Genuę, nadali im imię Rzeczypospolitey liguryjskiej.

55) Piemont znaczne Xięstwo we Włoszech na-

ny, po wcieleniu swoim do Francyi, 27męy, diwizyi woyskowéy ogólne wziął nazwisko; a Król Sardynski, Karol Emanuel IV, po zeyściu żony swoiéy widząc się bezdzietnym, a przytém skołatane mając zdrowie, tylu przykreml okolicznościami w ciągu wojny ostatniéy, złożył dostojność królewską i rządu Państwa dnia 4. Czerwca 1802; ustępując berła bratu swojemu Xiążęciu de Aosta, 56) który wziął tytuł Victor Emanuel I; sam zaś zawarował sobie tytuł Króla z dożywociem 50,000 piastrów, i resztę życia swojego w pewnym Opactwie Państwa kościelnego roku 1811. prywatnie dokonał.

Naród francuzki nie będąc udowolnionym tém, iż godność konsularna przez tak krótki czas, to iest 10 lat trwać miała, oświadczył głośno życzenie swoje, ażeby mu Konsulowi iako w zadatek narodowéy wdzięczności, dostojenstwo to na całe życie zachowane było. Z téy przyczyny, gdy

leżące do domu Sabaudzko-Sardynskiego było najznakomitszą osadą, mającą na 130 milach kwadratów przeszło 1,400,000 mieszkańców.

56) Aosta bywsze Xięstwo w Piemoncie, z miastem stołeczném tegoż nazwiska, miało do 66000 ludności, kray ten ma piękne równiny, między wysokimi górami, pracą mieszkańców, pod wino, owoce, i wyborne pastwiska uprawne. W górach dobywają żelaza i miedzi.

zapytanie Konsulów, względem dożywotniego Konsulatu Bonapartego, Senatowi było przełożone, żywe w téj Magistraturze, obowiązany dostrzegać całości Konstytucyi, nastąpiły spory; iednakże wszyscy prawie Senatorowie i Trybunowie za dożywotnim Konsulatem głosowali, kilka ledwie Członków przeciwne zdanie oświadczyło, niektórzy zaś wcale głosować niechcieli. Już dnia 8. Maia 1802. Senat zachowawczy (Senat Conservateur) dekretował, ażeby iszy Konsul po upłynieniu lat 10 swego urzędowania, na drugie lat 10 w tymże potwierdzony pozostał. Lecz dwa drudzy Konsulowie przełożyli, ażeby naród francuzki na to pytanie: Czyli Napoleon Bonaparte ma być Konsulem na całe życie obrany? przez głosowanie, odpowiedział. W całej Francyi zbierano głosy z podpisem imienia każdego Obywatela, w Paryżu tylko znalazła się mała liczba z zaprzeczną odpowiedzią *). Nakoniec większość głosów rozstrzygnęła, a Konsulowie przesłali Senatowi rejestra zdań Obywatelów, który przeyrzawszy ie, i obaczywszy że prawie wszystkie były za dożywotnim Konsulatem, wydał Uchwałę, ogłaszającą Napoleona Bonaparte Konsulem dożywotnim. Która dnia 4. Sierpnia przez Senatus-consultum organizujące Konstytucyą, przyjętą i potwierdzoną, a podczas wielkiego po-

*) Z 3,577,379 Obywatelów głosujących, było 3,568,885 za dożywotnim Konsulatem; pozostało więc 8494 którzy przeciwnego byli zdania.

słuchania onemuż uroczyscie została udzieloną. Tegoż czasu nowa, to jest 4ta Konstytucya Uchwałą Senatu, nowym wcale sposobem umiarkowana, i iako prawo fundamentalne określona była; podług tey urzędowanie dwóch innych Konsulów miało także być dożywotnim, pierwszy atoli Konsul miał prawo mianowania po sobie następcy, a cywilna lista iego, do 6 milionów franków została podwyższona. Prócz tego wprowadzono także dnia 15. Maia 1802. Order Legii honorowey, w nadgodę zasług obywatelskich i wojskowych, w skutku 87go artykułu Konstytucyi. Legia ta składała się z rady administracyiney i 15 kohort, z których każdéy 200,000 franków dochodu na dobrach narodowych wyznaczono. Każda Kohorta miała 7 wielkich Officerów z pensyą 5000, 20 kommandantów z 2000, 80 Officerów z 1000, i 350 kawalerów z pensyą 500 franków; iszy zaś Konsul był Szczfem i Prezydentem Rady Legii honorowéy.

Chociaż Francya na początku wieku 19go z postronnemi mocarstwami co do stosunków politycznych w pokoju zostawała; iednakże na Wyspie St. Domingo, 57) nayżyźniejszay w całych

57) St. Domingo, iedna z naywiększych wysp Antyllskich na morzu Meksykańskim przy Ameryce północnéy, mająca 1500 mil angielskich obwodu. Pierwsza to jest wyspa nowego Świata, odkryta roku 1492 przez Krzysztofa

Indyach Zachodnich, iako posiadłości swoiëy, zagrożoną była przez wewnętrzne rozruchy, które powoli sprowadziły za sobą utratę dla Francyi tak ważnëy osady. — Nieiaki Toussaint Louverture, któren przez znakomite talenta na wojnie hiszpańsko-francuzkiey roku 1794. zrodowitego niewolnika, stopień najwyższego Generała armii francuzkiey na tej wyspie otrzymał, w roku 1801. zgromadził Deputowanych ze wszystkich departamentów tej wyspy, na Sejm względem ułożenia właściwey Konstytucyi; mocą której władza prawodawcza miała zostawać przy Zgromadzeniu Centralnem, które te tylko prawa

Kolumbia, i od niego nazwana Hiszpanioła, kraiowcy zaś zowią ją po dziś dzień Hai-ty, a gdy wkrótce założono na niej miasto St. Domingo, nadano i wyspie toż imię. Cały ten kraj przerznięty jest górami, pagórkami i lasami wdziwnie piękne wzory; powietrze ma wprawdzie gorące, iednak umiarkowane wiatrami i deszczami. Obsituie w wyborne bydło, ptastwo dzikie, i drogie owoce. Do roku 1697 całą tę wyspę posiadali Hiszpanie, lecz Traktatem Ryswickim ustąpili połowy na rzecz Francyi; dopóki znowu Traktatem Baselskim roku 1795 hiszpański udział tej wyspy nie był odstąpiony francuzkiey Rzeczypospolitey. Ludność iey wynosić ma pół miliona dusz, między którymi 30,000 białych, a 480,000 murzynów, z których każdy przynosi panu swojemu, gdy jest w plantażach użyty, 50 dukatów rocznie.

powinno było rozsądzać, które mu od rządu przełożone będą. Rząd całej wyspy miał być powierzony Gubernatorowi, co 5 lat obieranemu; tą razą tylko Toussaint Gubernatorem na całe życie miał pozostawać, i mógł Następcę po sobie mianować. Wyspa St. Domingo miała składać całkowitą część francuzkiej posiadłości, lecz podług właściwych praw rządzoną być powinna. Niewolnictwo zostało na zawsze zniesionem, a każdy mający zdolność, bez względu na kolor, urzędy publiczne w Kraiu mógł piastować. Religia katolicka uznana za jedynie panującą, lecz każdemu Plebanowi, Rząd miał wskazywać granice jego obowiązków. — Tę Konstytucyą ułożywszy, posłał ją dla zatwierdzenia do Francyi, lecz Dwór Paryżki okazał z niej swoje nieukontentowanie, i w krótkce po zawartym przedugodnym Traktacie z Anglią wysłana była z Brest 58) na początku Lutego 1802 flotta o 25 okrętach liniowych pod kommandą Generała Leclerc Szwagra 1go Konsula.*). Na tych okrętach znajdowa-

58) Brest dobrze obwarowane portowe, miasto francuzkie, stanowisko okrętów wojennych, w bywszy Bretanii, (Bretagne) ma 31000 ludności.

*) Generał Leclerc miał za sobą Siostrę młodszą Bonapartego, Maryą Paulinę, urodzoną roku 1780 w Korsyce; z którą się zaślubił roku 1797. Ta po śmierci jego roku 1802 w St. Domingo, poszła za Filipa Ludwika Borghese, Xiążęcia Guastalli we Włoszech.

ła się 16 tysięcy woyska, z których 6000 na 6 okrętach jeszcze w drodze było, gdy już działania wojenne rozpoczęły się w St. Domingo. Stawiającą rzeczona flotta w miejscu przeznaczenia swego, nie była tak przyjeta iak, sobie obiecowano; gdy pierwsza dywizya ukazała się ze strony północnej przy Cap Francois, 59) z portu tamiecznego dano natychmiast ognia z dział na postrzężoną najpierwszą fregatę francuską; a kapitan portowy w imieniu Generała Murzynów Christophe oświadczył, iż jeżeli się flotta francuska poważy w porcie stanąć, wszyscy biali wyrznięci będą, a miasto zostanie spalonym. Generał Leclerc wysłał Officera do Generała Christo-

59) Cap Francois czyli Przyładek francuski; miasto stołeczne dawniej części francuskiej na wyspie St. Domingo. Jest otwarte ale obwarowane baterjami ze strony portu i lądu. Liczba mieszkańców białych i czarnych wynosiła 8000. Port jest głęboki i obszerny, ale przeciw wiatrom północnym nie obwarowany. Równina w koło miasta jest żyzna i dobrze uprawna. Handel cukrem, indygiem, bawełną, był przed rewolucją wielkiej wagi, ale nauka o równości i wolności, przyniosła na całej wyspie spustoszenie. Plantaże zostały po większej części poburzone przez Murzynów, a ponieważ ci roku 1802 przez Francuzów zostali wygnani z miasta stołecznego, podpali więc część onegoż. Następującego roku murzyni i kolorowi Sprzymierzeni, zdobyli znowu miasto po długim oblężeniu, a tym sposobem Francuzi utracili ostatni plac na tej wyspie.

phę z odezwą 1go Konsula, i oświadczeniem przyjaźni, końcem połączenia Wyspy tej z krajem francuzkim. Lecz Christophe żadném sposobem na wylądowanie woysk francuzkich zezwolić nie chciał, i groził miastu ogniem i mieczem. Rozkazał tedy Gen. Leclerc woysku w odległości dwóch mil od miasta wylądować na różnych miejscach i ukazać się z boku przed miastem. Co widząc woyska Murzynów nie długo się trzymały, lecz w rzeczy samey podpaliły miasto, i przez wysadzenie prochowni w powietrze wielkie w nim spustoszenie zdziałały, tak iż ledwie 59 domów w całości zostało. Prócz tego zabijali jeszcze białych bez względu na wiek i płeć, a będąc ścigani, co mogli to za sobą niszczyli, ile gdy skosztowawszy raz wolności, odważali się na wszystko, aby się znowu nie dostali w niewolą białych, którzy się po tyrańsku obchodzili z niemi. Wkrótce potém Francuzi weszli do miasta, lecz znaleźli je bardzo spustoszone, gdyż wszystkie publiczne gmachy poszły w perzynę, bardzo mało domów od ognia ocalało, a w innych tylko wyższe piętra wysadzeniem prochowni w powietrze, zostały uszkodzone.

Tegoż dnia, gdy miasto Cap francais wzięte było, wylądowała zga dywizya armii francuzkiey pod sprawą Admirala Latouche, i Generała Boudet, przy drugim ważnym placu téj wyspy, Port au Prince. Forteca Bierton poddała się, gdy większa część iey załogi prze-

szła na stronę Francuzów, a reszta uciekła. Lecz gdy korpus ieden wojska francuzkiego zbliżał się do miasta, wystąpiło około 4000 czarnych przeciwko niemu. Tu powstała krwawa utarczka, iednakże Francuzi przedarli się aż do bramy, osadzili ją, i weszli już byli do samego miasta; lecz tu znowu napadnieni byli od Czarnych, i pomimo zaciętego odporu, warownie fortecy zostały szturmem zdobyte; wszystkie przytém magazyny, kassa wojskowa, i bardzo wiele dział stały się łupem zwycięzców. Chociaż bitwa przeszkodziła Czarnym do podpalenia miasta, wzięli iednakże wielką liczbę białych, i Adjutanta Generała Boudet, w niewolę. — Tym czasem gdy te obydwie główne place wyspy zostały opanowane, 3cia dywizya francuzkiego wojska udała się do Port de Paix; Général Humbert który nią dowodził, przywitany został ogniem działowym, lecz nie zważając na to, przypuścił on szturm z taką natarczywością, iż garnizon czarnych nie mogąc dać odporu, z dwóch fortec i miasta Port de Paix musiał się cofnąć, iednakże dwie inne fortece wysadził w powietrze, podpaliwszy ze wszech stron miasto, tak iż ledwie 3 domy ocalało, a reszta wszystko ogniem spłonęło. Czarni cofnęli się w równiny Mornes i góry, wszędy za sobą paląc i pustosząc osady. Nakoniec 4ta dywizya francuzka pod sprawą Generała Cerverseau udała się do St. Domingo stołecznego miasta części hiszpańskiej, i zajęła bez żadnego odporu ważny ten plac, po ustąpieniu z niego załogi Murzynów.

Ieszcze przy rozpoczęciu tych działań wojennych, wysłany był posiłek z Francyi z trzech liniowych okrętów i znaczney liczby woyska składający się, do *Cap francais*; lecz dwa okręty uderzyli o skały podczas żeglugi, ieden z nich utonął, a drugi był bardzo skołatany. Chociaż Francuzi już wiele znacznych mieysc zdobyli, iednakże nie stali się jeszcze panami wyspy. *Toussaint* na podane sobie warunki nie przystawał, a *General Leclerc* w układy z nim wchodzić nie chciał; owszem nadgrode obiecał temu, ktoby *Toussainta* lub *Christopha* żywych albo zabitych przystawił, a tak wojna stawała się co raz gorszą. — Mniemano, iż *Toussaint* na północno-zachodnią stronę pociągnie, i tam naywyższy odpor dawać zechce; dla tego usiłowali Francuzi zapędzić go w kąty brzegów nadmorskich gdzieby nie mógł ukazać się w głębi kraiu, na wysokich górach, na których zaczepić go nie można było, i gdzie już od dawnych czasów pozakładał wielkie magazyny. Góry wewnątrz tey wyspy są prawie niedostępne, a drogi Francuzóm nie tak były wiadome, iak Murzynóm; klimat także gorący i niezdrowy był im szkodliwy, cierpieli oraz niedostatek żywności, tak iż musieli o nią Gubernatora angielskiego na wyspie *Jamaic'e* 60) upraszać;

60) *Jamaika* iedna z naywiększych wysp *Antylskich*, którą *Columbus* odkrył w drugiej swęj podróży roku 1494 i nadał iey imię *S. Jago*. To zadržymała aż do roku 1656.

a gdy deszcze pięćmiesięczne padaią, tedy dla panującéy febry i chorob epidemicznych, działania wojenne nie mogą być ze skutkiem prowadzone. — Toussaint obrał był sokie w Mirebalais mocne stanowisko, podczas gdy armia

póki Kromwell nie wysłał Admiratów Penn i Venables na wydarcie iey Hiszpanom; odkąd dawne imie odzyskała i zostaje w angielskim posiadaniu. Jest to nayważniejsza posiadłość Anglików w Indyach Zachodnich, obfituje w cukier, kawę, kakao, imbir, pieprz, bawełnę, i inne tamtejsze produkta. Te wyborne płody i handel ukradkowy, prowadzony z Hiszpanami w Porto bello, Panama i Cartagena czynią te wyspę bardzo dla Anglików ważną. Gorąco jest tam wielkie, i byłoby nieznośne, gdyby w dzień wiatr morski a w nocy lądowy nie chłodził powietrza. Iednak pobyt tam jest niezdrowy, i mało mieszkańców tamecznyck dochodzi lat 50. Większa ich część jest czarnych, albo mieszanćów, to jest, mających białych oyców a czarne matki. Liczba wolnych mieszkańćów podawana bywa na 30 tysięcy, a niewolników na 370,000. Ale też szkody wydzarżające się w tych posiadłościach przez nawałnice letnie, są czasem nie obrachowane. Roku 1780 cała północna część Jamaiki, a mianowicie miasto Savanna były zupełnie zniszczone. Nayważniejszy płód hodowany na wyspie tey jest cukier, co rok wyprowadzają go około million cetnarów. Cały handel tameczny zajmuie 12000 ludzi. W głębi wyspy znayduie się nie przystępne skały, i wielkie lasy do których Murzyni zbiegają, gdy im się to udaie, i wtakićy tam znayduią się liczbie, że wychodzą w pole prze-

francuzka usiłowała onegoż ze wszech stron o-
pasać. Lecz gdy tym czasem iedna część teyże
po długiej z początku niepomyślney i zawsze po-
wtarzanej walce, nareście dnia 24. Marca zdoby-
ła fortecę od Anglików zbudowaną Crete a
Pierrot, ze stratą 500 ludzi, przy czem 4 Ge-
nerałów i tyleż Adjutantów zostało ranionych;
Tossaint i Christoph wzięwszy tyl Genera-
łowi Leclerc, wtargneli iuż byli aż do miasta
Cap, i zagrażali naypierwszym zdobyciom fran-
cuzkim; pierwszy zaś zbuntowawszy większą część
kolonistów w okolicach północnych, stał z tysiąca-
mi woysk swoich tak długo przy mieście Cap,
póki ieden oddział woyska francuzkiego pod spra-
wą Generała Hardy niewyruszył przeciwko nie-
mu. Po czem cofnął się do Gonaives, lecz
i tam nie czekał przeciwko sobie idącego ze
świeżym woyskiem Generała Rocheambeau, a-
le z miejsca na miejsce posuwał się, ze strasznym
spustoszeniem wszystkich owych okolic, któreby
jeszcze Francuzi opanować mogli.

W pośród wielkich i rozmaitych uciążliwo-

ciw Anglikom, i pustoszą ich plantaze. — Rząd
Jamaiki iest w ręku Gubernatora i 12 Radnych
mianowanych od Króla, tudzież z Reprezentan-
tów ludu, obranych przez właścicieli ziemi. Gu-
bernator ma naywyższą woyskową i cywilną
władze na wyspie, on mianuje Officerów do mi-
licyi krajowej, w którą zapisany iest każdy ma-
jący lat 16.

ści, iakich armia francuzka w St. Domingo doznawać musiała, przyszła nakoniec wpołowie miesiąca Kwietnia zwyczajna na tęg wyspie pora deszczowa, przez co Francuzi zmuszeni byli do ukończenia pierwszég kampanii swoieg, bez nadziei nawet, w powtórnég wyprawie podbicia tak ważnég wyspy. Zamiarem było Toussainta zawrzeć nieiaką ugodę z Generałem Leclerc; tym końcem wysłał on do niego z listami Adjutanta Generała Boudet, poymanego na początku wojny, względem układania się wtęg rzeczy. Iednakże Leclerc nie wielką sobie czynił otuchę o pomyślnym skutku owých układów, ponieważ od z gruntu złośliwego człowieka (*profundement scelerat*) iakim Toussainta nazywał, mało co dobrego obiecować sobie mógł. Woysko też francuzkie zostawało w bardzo mizernym stanie, iuż to przez utratę wiele ludzi, iuż przez niedostatek potrzebnych zapasów żywności, iuż przez szkodliwy klimat; o czém dowiepiawszy się I. Konsul rozkazał z różných mieysc woyskom posiłkowém maszerować do St. Domingo, a w rozmaitych portach francuzkich czyniono śpieszne urządzenia, do wyprawy noweg flotty na wyspę rzeczoną.

Toussaint nie widząc się być dosyć bezpiecznem w mieyscach nadbrzeżných; w głąb wyspy uiknął, powierzając iey obronę swoim Generałom, ale niektórzy z nich rzucali broń, lub z korpusami swoimi przechodzili na etronę Fran-

cuzów. Najmocniej opierał się Generał Christophe, lecz i ten nie mogąc wydołać siłę oręża francuzkiego, przymuszony był do cofnienia się. Nareszcie Toussaint opuszczony od swoich Generałów, przystąpił do umowy z Generałem Leclerc, poddawszy się na dyskretyję jego z dwoma innemi dowódcami Czarnych, (Christophe i Dessalines) i broń złożywszy. Musiał do tego konieczną potrzebą być przynaglonym, ponieważ morderstwa białych i okropne spustoszenia przez niego zdziałane, nie pozwalały mu wątpić, ażeby mógł ich wierności i posłuszeństwu, bezpiecznie zaufać, a przytém wiedział, iż Francuzi potrafili poróżnić umysły Czarnych, i przez mamiące przyrzeczenia, do siebie ich przynęcić. Toussaint otrzymał rozkaz udania się do Gonaves, i nieoddalania się ztamtąd bez następnego zarządzenia; drugim zaś dwóm kazano udać się do St. Marc. To się stało prawie tego czasu, kiedy deszczowa pora, dalsze działania wojenne niepodobnemi czyniła. Wkrótce atoli uskarżał się Generał Leclerc, że wiarołomny Toussaint nie przestaje knować skrytych projektów dla szkodenia Francuzóm; dla czego więc rozkazał go w miesiącu Czerwcu aresztować, a potem do Francyi odesłać, gdzie w następującym roku życia doznał. — Ten postępek Generała Leclerc, iakoteż surowość jego względem Czarnych, gdy niektórych rozstrzelać, a wielu innych rozbroić kazał, stał się powodem do nowych zamieszkań; a co bardziey Czarnych rozjątrzyło, by-

ło to: iż się dowiedzieli o wydaney ustawie w Paryżu, przez którą handel niewolnikami za istniejący uznano. Rozpoczęła się więc nowa utarczka, a Francuzi, którem szkodliwe skutki klimatu dały się poznać aż nadto, będąc wycieńczeni chorobami i niedostatkiem żywności, zostali od Murzynów ze wszystkich okolic wyspy aż do północnego brzegu Cap français odparci, poniosłszy znakomitą klęskę. W pięciu miesiącach zginęło im wielu żołnierzy i wyższego stopnia wojskowych; sam Generał Leclerc padł ofiarą zaraźliwej epidemii, a z kilkanastu tysięcy którzy z nim w miesiącu Lutym z Francyi przybyli, ledwie 6000 na końcu roku 1801 pozostało przy życiu.

Lecz daleko gorsza niżeli przedtym, stała się postać rzeczy w St. Domingo pod Generałem Rocheambeau, którzy po śmierci Generała Leclerc nad wojskiem francuzkim objął dowództwo: wytrwała odwaga Czarnych, kray gorzysty i pełny dolin, niedogodność powietrza dla Europejczyków, było to tyle przeszkód Francuzom do dopięcia usiłowań swoich mocą oręża, ile sposobnych okazyi nieprzyjacielowi, do otrzymania stanowczego zwycięstwa. Liczba Czarnych już była do stutysięcy zbroynych urosła; z obydwóch stron w czasie okrutnej wojny nie przepuszczano nikomu, a Francuzi musieli zewsząd ustępować, utracając jeden plac po drugim. Gdy twierdza Port au Prince od Czarnych szturmem wzięta została, posiadali jeszcze Francuzi miasto Cap fran-

cais,] gdzie Generał Rochambeau z resztującą garstką pozostałych żołnierzy z wielkiej armii, utrzymywał się; lecz i to miasto Czarni oblegli lądem, Anglicy zaś (z którymi już wojna pod ów czas rozpoczęła się) morzem; a gdy oblężeni do ostatniego głodu przywiedzeni zostali; a przez osłabienie sił wojskowych z niedostatku ammunicyi i żywności, zaradzić więcéy nie mogli, Naczelnik angielskiego wojska Admirał Dukworth pogroził przypuszczeniem szturm, gdyby się nie poddali. Co widząc Generał Rochambeau przelożył warunki poddania się, które iednakże nie wszystkie ze strony Anglików były przyjęte. Obiecywał on że w przeciągu 10 dni z wojskiem swoim odpłynie do Francyi. Naczelnik Murzynów Dessalines chociaż zdawał się na to zezwalać, iednakże Anglicy mocno się temu opierali; a tak musiał się tymże z całym wojskiem swoim w niewolę poddać; było to 6000 ludzi pozostałych z więcey iak 50,000 różnego czasu wysłanego wojska z Francyi, na zdobycie tak ważnej wyspy, która iuż na zawsze dla niej przepadła. Oprócz tego ieden okręt liniowy, 5 fregat, 6 szalup, i dosyć bogatych okrętów kupieckich stały się zdobyczą Anglików, którzy na końcu Listopada roku 1803, pod Admirałem Dukworth miasto Cap français, w francuzkiej posiadłości na wyspie St. Domingo, od strony morza blokowali.

Tym sposobem uwolniwszy Czarni za pomocą Anglików, Ojczyznę swoją od ciężkiego iarz-

ma niewoli europejskiej i panowania Francuzów, wyspę tę nazwiskiem krajowym Haity przezwali, i najwyższą władzę rządową w ręce Dessalinesa złożyli, obrawszy go na całe życie Generalnym Gubernatorem, i nadawszy mu prawo, wojnę ogłaszać, pokój zawierać, i następcę po sobie mianować. Dessalines iak tylko tę godność otrzymał, utworzył sobie straż honorową z 500 ludzi złożoną, rozkazawszy im wieczną nienawiść ku Francuzóm zaprzysiądz; wszelkiej monety z wyobrażeniem Bonapartego zabronił, a nową z wizerunkiem swoim w obieg wypuścił. A gdy już powagę swoją ugruntowaną być uyrzał, dopiero okrucieństwo swoje na cały rod białych zaczął wywierać, których do połowy miesiąca Kwietnia 1804 liczono w Kapie 2500 wymordowanych, między temi zaś oprócz Francuzów, znajdowali się także Amerykanie, Irlandczyki, Hiszpanie, i Szwedzi. Przy plądrowaniu fortecy Dauphin tegoż miesiąca poległo około stu białych. W kilka dni potem przyprowadzono Francuzów z St. Jago, i innych części wyspy, do Kapu, i tam ich wyrżnięto. Prócz tego usiłowali Czarni przez różne obraźliwe postęпки swoje, pobudzać białych do nieprzyjaźni, ażeby tym sposobem przedżyć z niemi wojować i ze świata ich zgładzać mogli; a tak przez cały miesiąc trwały okropne mordy, do czego sam Dessalines przez wydaną pełną nieludzkości odezwę, krwiożerczych Murzynów zachęcał, gdyż nawet i on nie wzdrygał się nayskaradniejsze popełniać okru-

cienstwo, iako się to trafiło w kilka dni po jego haniebney odezwie pewnemu la Causade, który z ładownym okrętem do Indyi wschodnich żeglując, od przeciwnych wiatrów na brzegi wyspy St. Domingo wyrzucony został, a chcąc w porcie Cap francais dobra swoje uratować, dla pozyskania sobie łatwiejszych względów u Naczelnika Czarnych zaprosił go do siebie i 40 innych z jego orszaku na obiad, gdzie, gdy przyszło do spełniania toastów, la Causade najprzód zaczął za zdrowie Dessalinesa i ludu Haity, poczem Dessalines spełnił toast zdrowia gospodarza; to zaś było hasłem zabicia onegoż, gdyż natychmiast rzuciło się dwóch Murzynów na la Causade, i położyli go na stole; każdy zaś z gości porwawszy nóż, zadawał nim śmiertelne sztychy nieszczęśliwemu białemu. Podobnie postąpili sobie z dwoma towarzyszami jego, z których jednemu ręce i nogi odciawszy, tak długo się nad nim pastwili, póki ducha nie wyzionął. Mimo tych jednakże okrucieństw iakiemi serce niehumanego Dessalinesa tchnęło potrafił on sobie wyrobić względy u Czarnych, od których dnia 4. Października 1804. kazał się uznać Cesarzem Haity, a wkrótce potem nową Konstytucyę Państwu swojemu nadał. Nie długo atoli utrzymał się na swoim nowem tronie, gdyż roku 1806. wszczął się spisek przeciwko niemu; który okrutnemu panowaniu i życiu jego koniec położył, o czem w IIgim Okresie Historyi tey mowa będzie.

Tu należy wspomnieć, iż jeszcze w roku 1801. miesiącu Październiku utworzyła się cała armia wolnych Negrów, czyli Murzynów w St. Domingo, końcem obalenia dawnego rządu; zaopatrzywszy się w to wszystko, co skutek obiećcować mogło. Dowiedziano się w Cap. français, że zrewoltowana ta armia, na ważny ten plac nadchodzi, wyrznawszy wszystkich białych po drodze, i straszne zdziaławszy spustoszenia. Wszystko było w tém mieście w obawie, na powziętą wiadomość, iż cały kraj stał się teatrem okropnych mordów i rzezi. Część garnizonu Kapu wyszła na przeciw tym wolnym Negrom, i pomimo ciągłych deszczów i nieznosnych upałów poraziła ich, schwytawszy iednego z hersztów, a mnóstwo пойmanyh wyrznawszy, których ciała tu i owdzie niepogrzebane leżały. W mieście samém panował duch rebellii między Czarnemi, którzy daleko w mniejszèy liczbie, białym niebezpieczeństwem zagrażali; iednażè Gubernator Toussaint wysłał ieden korpus wojska miastu na pomoc, a wkrótce przybył także i sam, przez co spokojność prędko została przywróconą. To wszystko działo się nim jeszcze flotta francuzka z Brest wypłynęła, dla podbicia St. Domingo panowaniu Francuzów. — Tego powstania i rozruchów sprawcą był nieiaki Moÿse pokrewny Toussainta, który zbuntowawszy Negrów, pod hasłem wolności, przeciwko białym wszędzie, gdzie tylko z niemi przechodził, białych wyrzynał, i osady tychże po większey części pustoszył. Lecz

Toussaint niezwłocznie przeciwko niemu wyszedłszy, wojsko iego poraził, i samego w niewolę wzięwszy, przed Sąd wojenny stawić rozkazał, za którego dekretem wkrótce potem ścięty został. Toussaint postąpił sobie z wielką surowością; wszędy, gdzie Czarni białych zabijali, zostali na gardle karani, z buntowników dziesięty człowiek zostawał na śmierć osądzony, a wyraźna odezwa, przez Toussainta wydana, zdawała się spokojność na wyspie zabezpieczać.

Podobneż zaburzenia działały się i na Wyspie Gwadelupa, własności Francuzów w Indyach Zachodnich. Zbuntowani Murzyni nie mogąc otrzymać żądanej od siebie wolności, zebrawszy się w liczbie 11,000, Generała Mulatów *) zwanego Pelage zamordowali, tudzież wszystkich białych i Mulatów w Fort au Petre spalić postanowili; i jużby zamiaru swego dopieli byli, gdyby Murzynka iedna będąca przyjaciółką białego, spisku nie wydała; a chociaż 4 hersztów onegoż przytrzymano, przecież obawiano się dotąd zemsty Murzynów. Sam nawet generalny Kapitan francuzki la Crosse prawie tegoż czasu gdy pocztę odwiedzać przedsięwziął, od buntowników

*) W Ameryce są niektóre ludy, wcale do Europejczyków podobne, którzy w różnych krajach tej części świata osiadłszy, z kraiowcami pomieszali się; ztąd pochodzą tak zwani Mulatowie i Kreolowie.

został poymany, i do oddalenia się z wyspy przymuszony. Lecz okręt ten na którym la Crosse powracał do Francyi złapany był od iednego okrętu angielskiego i do Martyniki wyspy angielskiej w Indyach Zachod. przyprowadzony. Gdy zaś Gubernator iey dowiedział się o zawartym przedugodnym Traktacie Anglii z Rzeczpospolitą francuzką, zezwolił kapitanowi francuzkiemu la Crosse ażeby do Gwadelupy 61) powrócił;

61) Gwadelupa (Guadeloupe), ważna francuzka wyspa w Indyach Zachodnich. Otrzymała to nazwisko od Kolumba dla podobieństwa gór tamecznych z temi które są w Hiszpanii między Nową Kastylią i Estremadurą. Przerznięta iest wąskim kanałem na 2 wyspy; iedna z nich nazywa się Grande Terre, druga właściwie Guadelupe, które imię ma i mocno obwarowane miasto stołeczne. Ostatnia z tych dwóch części ma wiele gór przykrych i rażące zimno, ale za to opatrują one wyspę tę wielą strumieniami, które są na pożytek obrócone. Mniej wygodne położenie iest części zwaney Grande Terre. Ma ona także góry, ale wcale nie wody do picia, a mieszkańcy muszą się opatrywać w deszczową w cysternach. Francuzi roku 1674 nabyli tej wyspy od kompanii ją posiadającej, a odtąd stała się iedną z najlepiey kwitnących osad francuzkich. Napaści Anglików w latach 1691 i 1703 byli na te wyspę bezskuteczne, ale roku 1709 po mężnym odporze wpadła im w ręce. Przy pokoju roku 1763 Francya odzyskała ją znowu, lecz roku 1793 zajęły ją Anglicy, ale następnego byli z niey wygnani. Liczono roku 1788 na tych o-

co też i uczynił, w mniemaniu iż przez tę odmianę rzeczy w Europie, mogłyby i na wyspie francuzkiej spokojność przywrócić. Iednakże Mulatowie stali się już panami całego rządu, wszystkich białych z urzędów poskładali, lub aresztowali, a większą ich część wyrzneli; i opanowawszy całą wyspę znaczny korpus woyska z przychylnych sobie ludzi utworzyli. Widział się tedy la Crosse przymuszonym, wyspę tę znowu opuścić, i rządy iey w ręku Mulatów zostawić. Wzmagalo się tedy powstanie na Gwadelupie co raz bardziey, i cały rod białych omal wyniszczony nie został. Podbicie tej wyspy więcéy ieszcze Francuzów kosztowało, niżeli St. Domingo, i dopiero po zupełném wycięciu buntowników, wyspa ta do posłuszeństwa wróciła. — Bunt Murzynów, który roku 1802 wszczął się na wyspach francuzkich, zaczął się powoli rozszerzać i

bydłów wyspach 13500 białych, 3300 wolnych różnofarbnych, a 85500 murzynów. Przez nierząd ostatniey rewolucyi ludność i dobry byt tej wyspy wiele utraciły. Wydaie ona cukier, kawę, indigo, kakao, bawełnę, i dostawiała w roku 1788 za 15 millionów liwrów, towarów kolonialnych do Francyi, do czego atoli już był rachowany przychod z małych wysp blisko leżących: Marie Galanthe, Desiderade, i Saintes, które wszystkie są pod zwierzchnością Generalnego kapitana w mieście Gwadelupie.

do angielskich osad: w Martynice 62) wybuchnął także komplot lecz ten przez doświadczoną baczność rządu w zarodzie swoim został przytłumionym; a gdy 13 hersztów spisku aresztowano, mieszkańcy zostali do porządku i spokojności przywiedzeni, a szerząca się wolność Negrow zatamowana. Podobnież i na wyspie Dominique 63) w Indjach Zachodnich czarni wzięli się do broni, ale dzielne sposoby użyte od Gubernatora, zaraz w początkach złe przydusiły.

W odmiennych wcale okolicznościach znajdo-

62) Martinika (Martinique) nayważniejsza z wysp Karaibskich w Indjach Zachodnich na której Francuzi osiedli roku 1645. Ma 12 mil długości, 6 szerokości, a choć przerznięta górami iednak urodzayna. Roku 1788 było na niej 10600 białych mieszkańców, 4850 wolnych murzynów, a 73000 niewolników. Ta ludność nie umnieyszyła się w czasie wojny rewolucyjney, gdyż ta wyspa będąc w ręku Anglików nie podlegała napaściom tak iak inne. Główne miejsca wyspy téy są: Fort royal, la Trinite, i St. Pierre. Wydaie ona wiele, ale posledniego cukru, wyborną kawę, bawełnę, indigo, trochę kakao, i tytiunu. Z tych wszystkich płodów wychodziło do Francyi przed rewolucyą za 24 milionów liwrów, a handel ten zatrudniał 136 okrętów.

63) Dominique, iedna z wysp antylskich, w północney Ameryce. Liczba mieszkańców białych, wynosi tam 1300, Murzynów, wolnych 450, a niewolników 14,000.

wało się na początku Wieku 19go Państwo Ottomanskie. Uwolnione od obcey wojny staraniem Anglii, nie przestało być siedliskiem domowey. We wszystkich prawie prowincyach Turcyi europeyskey, panował duch niespokoyności, wszędy spostrzegać się dawały łupieztwa, mordy, i rozboie, których powściągnąć nie był w stanie dziedziczący tron Mahometa, a państwo iego wystawiało ciągle obraz nayokropniejszey Anarchii. Baszowie nie znali prawie dla Sułtana żadnego posłuszeństwa, bili się z sobą, niszczyli kray, i każdy na wzór Passewand-Oglu *) Baszy Widinu w Bulgaryi, naystraszniejszego nieprzyaciela Porty Ottomańskiej chciał się niepodległym uczynić. Kray ten zupełnym upadkiem byłby sam z siebie zagrożony, gdyby przywrócenie do całej iego siły i potęgi, rzetelnym interessem Francyi nie było; która dnia 25. Czerwca roku 1802. zawarła ostateczny Traktat

*) W roku 1797 Basman-Oglu albo Passewand-Oglu podniósł bunt przeciwko Portce, wyszedłszy z 30,000 woyska w pole, przybrał tytuł Osmana Wielkiego i chciał zdobyć Konstantynopol. Zbił wszystkich Baszów przeciwko sobie wysłanych, poraził nawet woysko Wielkiego Wezyra. Na końcu roku 1802 uspokoił się nieco, poiednawszy się z Portą, lecz powziął nową niechęć ku tęż, i woysku Baszy Nikopolu przeciwko sobie wysłanemu, zadał znakomitą klęskę. Po tém zwycięztwie uczynił znowu pokóy z Portą, i umarł roku 1807.

pokoju z Turcyą, od Ministra swojego Talleyrand, i Esseyd Ghalib Effendi Pełnomocnika Porty Ottomanskiej w Paryżu podpisany; przez który oprócz przedugodnych warunków dnia 9. Października 1802. zawartych, nie tylko dawniejsze stosunki między obydwoima mocarstwami zostały odnowione, ale też i okrętóm francuzkim wolna żegluga na morzu Czarném 64) zastrzeżona, a przytém obydwa Państwa gwarantowali sobie obustronnie całość swoich posiadłości.

Chociaż Porta Ottomanska przez wspomniony Pokóy uwolniła się od wojny postronnéy, wkrótce atoli zóczyła być niepokoioną w kraiach azyatyckich berłu swojemu podległych, gdzie do nowych rozruchów dał pochop nieiaki fanatyk czyli uroiciel Abdul Wehab, to jest sługa obławienia, którego Sekta uformowała się w pośrodku Arabów, między czerwonym morzem, a odnogą perską 65), zamieszkałych. Nowy ten wieszcz, przez

64) Morze czarne leży między Europą i Azją, obeymuie 4100 mil kwadr., i nie ma żadnych wysp, otoczone jest kraiami Rosyi i Turcyi, azyatyckimi i europeyskimi, w stronie południowey pierwszego, a wschodniéy drugiego z tych Państw.

65) Perska odnoga czyli zatoka zowie się część mórza Indyjskiego, zapuszczająca się w głąb stałego lądu między Arabią i Persyą, a ciasniną morską na mil 10 przedzielona

dwie skuteczne środki, to jest: chwycenie się nowej nauki, i dzielność oręża, sprawił sobie wielu stronników, i nieobawiał się nawet, zaufany w własney potędze, nieprzyjacielskich zamiarów swoich na Portę Ottomanską obrócić. Gdy przybył do Mekki (66) dla zdobycia tego miasta, tedy *Schoud Abdallah* z ieden z Naczelników wojska iego, kazał uwiadomić o tém *Abdallah Baszę*, który z iedną karawaną ieszcze w Kairze znaydował się, iż *Abdul Wehab* przybył dla opanowania Mekki, nie chciał iednakże ani iemu, ani osobom z orszaku iego, nic złego czynić, i radził mu nazad się wrócić. Lecz *Abdallah Basza* wysłał do niego *Adama Effendi Kade-go* z Jerozolimem (68), który umyślnie z tamtąd

od tegoż morza. Napelniona iest małemi wyspami na których osiedli Arabowie, żyjący pod niepodległością. Xiążęty w ustawicznęj z sobą i Persami wojnie.

66) Mekka sławne miasto w Arabii, o 2 dni drogi od zatoki perskiej, do którego bardzo liczne odbywają się pielgrzymki z najoddalniejszych krajów mahometanskich; gdyż ono, iest miejscem urodzenia Mahometa, dla czego miane iest za tak święte miasto, iż na 9 mil do koła nikt nie może doń przystąpić, kto nie iest Muzulmanem. Podlega Xiążęciu podchodzącemu z krwi Mahometa, a zwanemu Szerifem Mekkańskim. Sułtan turecki mianuje i składa Szerifów podług woli, ale musi wybierać ich zawsze z familii Mahometa.

67) Jerozolim po turecku Solima, zbudo-

przybył względem wyrozumienia nauki jego; chociaż nawrócić nie mógł Abd ul Wehaba, iak sobie Imanowie tureccy obiecywali. Abdallah Basza powrócił więc do Kairu, za którym i pielgrzymi do Mekki udali się zostawiwszy większą część swoich towarów w magazynach miasta, ponieważ obawiali się zasadzek z strony Wehabitów, którzy w liczbie 50,000 opanowali już byli Medinę, 68) splondrowawszy wszystkie domy, a nawet sam grób Mahometa. Na pierwszą pogłoskę o zbliżaniu się Abd ul Weha-

wane jest to miasto na 4 pagórkach, z twierdzą Dawida, ma $3\frac{3}{4}$ mil obwodu, liczy 20,000 mieszkańców, między temi jest 11,000 żydów; wiele tu znajduje się meczetów, kościołów chrześcijańskich, iako to: ormiańskich, greckich i katolickich, i klasztorów różnych. W jednym klasztorze ormiańskim znajduje się 1000 pokoiów, iedynie dla pielgrzymów nawiedzających groh Chrystusa. Miasto to jest stołecznym Palestyny czyli Ziemi Świętèy, stolicą greckiego Patriarchy, i arcybiskupa ormiańskiego.

68) Medina al Naby miasto arabskie nie wielkie ale wstawione śmiercią i grobem Mahometa. Pielgrzymi liczni do niego się udający, nie otrzymują szczęścia oglądania samey trunny Proroka, z marmuru białego, ale widzą budynek okrągły w którym jest złożona. W meczecie tamtejszym znajdują się wielkie skarby, mające być użyte na obronę upadającej Religii. To miasto podlega Szerifowi Mekki, który tu trzyma swego Zastępcę i trochę woyska, chociaż są tam i żołnierze Sułtana tureckiego.

ba, opuścił Szerif Mekki i ieden Basza turecki to miasto, i udał się w miejsce zwane Dgedda, a z tamtąd okrętem popłynął do Mascatu 69) znacznego miasta nad morzem w Arabii szczęśliwey. Lecz w kilka dni po iego odieździe Abdul Wehab, zostawiwszy nie wielki garnizon w Mekce, obległ Dgedda, które nie mogąc się dłużej opierać, nareście poddać się musiało. Zapewniano także, iż Abdul Wehab rozkazał woysku swemu pozabijać wszystkich Mahometanów, którzy nie chcieli przyjąć iego nauki, przepuścił atoli żydom i Chrześcianóm, ponieważ tych ludzi za wiernych uważał. Rządy iego były dla stronników nauki swojej łagodne, od których żadnego podatku ani też pieniędzy nie wymagał; iedyny podatek składał się z dziesięcin, które każdy od majątku swego opłacać był powinien. Nauka zaś iego na tem zależała, że Bóg iest ieden. Nie przypuszczał objawienia ani Proroctwa: za haniebny zabobon poczytywał cześć wyrządzaną Mahometowi, i iego posłannictwo od Boga zaprzeczał. Potępił zatem pielgrzymkę do Mek-

69) Mascat lub Mesket znaczne miasto handlowe nad morzem w Arabii szczęśliwey, mające własnego Xiążęcia, nazywającego się Imanem Omańskim⁷⁰, iest warowne i ma port dobry. Mieszka tutaj wiele Indyan i Żydów; domy tameczne są nikczemne; ale handel bardzo znaczny. Roku 1508 Portugalczycy zdobyli to miasto, lecz znowu roku 1659 wydarli im ie Arabowie.

ki i Medyny, przeciągiem blisko 12 wieków upoważnioną, a Sektarze iego zburzyli i zrabowali bogaty grób Mahometa. Przyiąwszy Alkoran za zasadę swojej nauki, odrzucił wszelkie podania i tłumaczenia iego; ogłosił za świętokradców i bałwochwalców, wszystkich oddających hołd Mahometowi, i wążących się Bogu przydawać towarzysza, a wszystkich Muzulmanów w bałwochwalstwie trwających, przeznaczył na śmierć. On sam przybrał tytuł Patryarchy duchownego, a Ebu-Seu'da Xiążę kraini Jemen, w Arabii szczęśliwey ieden z stronników iego; wziął tytuł Wodza Wehabitów. Wszystkie pokolenia Beduinów *) iedni dobrowolnie; drudzy przymuszeni, przyieli tę Sektę, opierając się zaś były

*) Beduinowie, iest to pokolenie Arabów wło-
czących się po Arabii i przyległych pro-
wincjach, a mieszkających pod namiotami. Są bar-
dzo mali i nędzni, równie i sposób życia ich:
iadaią szarańcze, węże, iaszeżurki i szczury, a
kradną i rabują gdzie tylko mogą. Dzielią się
na pokolenia w których znajdują się znakomit-
sze familie mające tytuł Szeików, pod ich
przewodnictwem wydaią sobie wzajemnie bar-
dzo krwawe wojny. Ieden z między Szeików
pokolenia ma pierwszeństwo i niekiedy bierze
tytuł Emira, czyli Xiążęcia. Każdy taki Szeik
przywłaszcza sobie prawo wydżierać od podróż-
nych podarunki i drożne. Pokolenia mieszkają-
ce w sąsiedztwie Turków często od nich do-
żnąią nieprzyjaźni. Beduinowie uważają siebie
za potomków Abrahama z drugiej żony, i
mniemają się wyznawać iego Religiją.

złupione i wyrznięte. Przez postrach i oręż wzrosła ona szybko, i stała się panią całego półwyspu arabskiego.

Nowy ten Sektarz przed dwoma laty ieszcze, dobył miasta Mesched - Ali w Krossanie, przedtem Antiochia margiana, (mieysce, któremu Muzułmani wielką część wyrządzaia, z przyczyny, iż tam pochowany iest 4ty Kalifa Aly, który zbudował główny meczet wtem mieście) zrabował w nim nie mało bogatych skarbów, i wyciął wielu mieszkańców, nie chcących przyjąć iego nauki. Ztamtąd udał się do Deraje mieysca mieszkaniá swego w Arabii. 70) Pożoga rozruchu,

70) Arabia wielki kraj czyli półwysp w Azji graniczący na zachod z czerwonym, na wchod z perskim morzem, na północ z Syryą, Diar-bekem, i Eufratem. Starożytni podzielili Arabią na 3 części: Arabią skalistą od stolicy Petra zwaną, iest to mała prowincya między Egiptem i Palestyną, na północ morza czerwonego; Arabią pustą która rozciągała się ku Eufratowi i środkowi, i na Arabią szczęśliwą zajmującą resztę półwyspu, a którą starożytność mniemała być obfitą w bogactwa nayszaconieysze. W Arabii znajduia się wielkie puszcze, z przyczyny gorąca i rzadkości deszczu. Atoli mieyscami widac zielone okolice, ożywione strumykami z gór wypływającemi. Doliny między górami są mieyscami żyzne, dla umiarkowanego powietrza i gęstych strumieni, ale żadney wielkiej rzeki, a tym bardziey spławney, nie ma Arabia. Po ta-

którą ón między niektórymi pokoleniami Arabów zapalił, roznieśła się także i do sąsiedzkich, Szerifowi Mekki podległych, który niezaniedbał natychmiast uwiadomić o tém Portę ottomańską. Gdy więc ta za rzecz potrzebną uznała, rozruchóm w prowincyi arabskiej Hedzas zapobiedz, nim herszt rebelli, będzie w stanie dopięcia swoich zamiarów, tedy rozkazała Szerifowi Mahomed Effendi Baszy trzitulnemu, i Gubernatorowi miasta Geddy, z nie małym woyskiem wkroczyć do kraju Hedzas, dla zabezpieczenia go od napadu huntowników, i przeciągnięcia pokoleń arabskich do siebie. Basza Mirul Hady czyli dowódzca pielgrzymów do Mekki napomniony był także, iżby się miał na ostrożności przeciw Wehabitóm. Liczna iednakże horda wysłana umyslnie od Abdul Wehaba, poważyła się wydać mu bitwę, lecz wkrótce przypłaciła drogę swoiey śmiałości, ponieważ Basza natarłszy na nią z woyskiem swoim między Medyną i Mekką, poraził ją z niemałą klęską, i plac otrzymał. Przy powrocie pielgrzymów, wziął ich Mirul Hady

kich zyzniejszych okolicach znajdują się miasta i odosobione mieszkania. Naydroższym płodem tego kraju jest kawa z prowincyi Jemen, zwana w Europie lewancką. Przesadzona do innych krajów nigdzie nie otrzymuje tej co tutaj dobroci. Wydaie też Arabia obficie kadzidła i balsamy, rozmaitego rodzaju, a na brzegach morskich są miejsca znakomite połowem perel.

pod swój konwój, dla przeprowadzenia ich do Damaszku; tej okazyi chwycił się Abdul Wehab, dla udania się z Taif (dokąd się był schronił) do Mekki, końcem opanowania tego miasta. Gubernator i Szerif Mekki zgodzili się na to, ażeby woyska swoje złączywszy, wysłali ich do Geddy, a tém sposobem teatr wojny od miasta świętego odwrócili, (ile że prawo zabrania w okolicach Mekki wojnę toczyć) iakoteż nieprzyjacielskiemu wtargnienu do niego zapobiegli. Udał się więc Abdul Wehab z woyskiem swoim do Geddy, i zaczął to miasto oblegać, iednakże przez częste wycieczki tamecznéy załogi, woysko iego znaczne klęski poniosło, a po części zostało rozproszone. Co widząc Abdal Wehab cofnął się do Deraje, ile że w iego woysku wszczęły się już były niezgody, a wielu z iego stronników, będąc zwiedzionemi iego nauką i niepomyślnym losem, porzucali onegoż stronę. — Pragnąc atoli Porta zupełnego zniszczenia buntownika i iego stronników, ogłosiła wojnę religijną przeciw Wehabitóm; tym końcem rozkazała Baszom Bagdadu, 71) Damaszku i E-

71) Bagdad (Bagdet) miasto tureckie w Azvi stołeczne prawincyi Irak-arabi, na wschodnim brzegu rzeki Tygru, iest wielkie iednak nie wszędzie równo zabudowane; ze strony lądu ma mur z cegły, podobnie iak większa część domów. Przedtym to miasto było ludne, teraz ledwie ma 30,000 dusz. Handel iego iest bar-

giptu przeciw nim we trzech kolumnach z oddziałami swemi w pole wyruszyć. Basza Geddy i Gubernator Mediny mieli się także w ammunicye i pieniądze opatrzyć, ażeby z woyskiem swoim wyciągnąć gotowemi byli.

Dowiedziawszy się Szerif Mekki o nieprzyjacielskich krokach Wehaba przeciwko sobie, wyjechał do Geddy, dla umówienia się z Baszą tamecznem względem potrzebuych środków obrody. Z tęg okazyi korzystając Wehab wkroczył do Mekki, i opanował ją bez żadnego odporu. Na ten czas Ajent angielski w Bassora 72)

dzo wielki, prowadzony od mnóstwa Turków Żydów i Chrześcian, ci ostatni są powiększey części Sekty Jakóbitów i Nestoryanów. Bagdat jest mocną twierdzą w Azji, chociaż nie ma żadnych zewnętrznych warowniów. W zamku użytym na arsenał i prochownią, stoją Janczarowie. Gubernatorem miasta i woyskowym jest Basza. Persowie mają to miasto za święte, i odbywają doń liczne pielgrzymki, gdyż ich Prorok Ali tam przemieszkiwał. Roku 1638 Turcy zdobyli Bagdad, podczas gdy Król Perski zatrudniony był wojną z Mogolem. Roku 1760 trzęsienie ziemi spustoszyło część miasta. Stary Bagdad siedlisko Kalifów leżał z drugiej strony rzeki, i dotąd widać jego rozwaliny.

72) Bassora albo Basra znaczne miasto handlowne w Paszalicu Bagdadzkim w Azji o 12 mil od perskiej odnogi, ma około 40,000 miesz-

pisał do niego z prozbą, ażeby Tatarów angielskich przejeżdżających przez puszcza arabską nie napastował. Odebrawszy Wehab przysłane sobie podarunki, na list iego dał następującą odpowiedź: „list twój odebrałem, iak długo z Bassorą w pokoju zostawać będę, posłowie twoi mogą bez przeszkody przejeżdżać.“ — Wkrótce po po zajęciu Mekki, Ghezar Basza Akry 73) czyli Ptolomaidy, poraził woysko Wehaba, i przymusił go do ustąpienia z Mekki, iednakże znowu potem został on zwycięzcą, i zdobył powtórnie miejsce urodzenia Mahometa; ponieważ w tak zawiłych okolicznościach Porcie Otomańskiej niepodobną rzeczą było, zniszczyć zupełnie i poskromić, tak strasznego dla niej nieprzyjaciela.

Po zdobyciu powtórnie Mekki, Abdul Wehab wyruszył z niej śpiesznie do Gęddy w nadziei opanowania tego miasta, w którym na ten

40,000 mieszkańców, (lecz domy po większey części małe i zle budowane) i iest składem towarów, które z Indyi do Carogrodu prowadzą.

73) Akre albo miasto S. Jana z Akry (Ptolomais) u spodu góry Karmelu, stolica Baszy i greckiego Arcybiskupa, wielki prowadzi handel bawełną. Francuzi w roku 1799 przez dwa miesiące trzymali to miasto w oblężeniu pod sprawą Generała Bonapartego, ale dla morowego powietrza musieli odstąpić od oblężenia.

czas słaba załoga znajdowała się. Nasamprzód wysłał on swego kapitana z rozkazem przerznięcia rzek płynących pod Geddą, temu jednakże nie udał się takowy postępek, i musiał nazad powrócić. Nie uważając na to Abdul Wehab postępował dalej z wojskiem swoim i stanął przed murami Geddy. Nim jednak rozpoczął oblężenie, wymagał najprzód od mieszkańców pewney summy pieniężney, i wydania mu Szerifa z iego familią i majątkiem, i naczey groził wszystkim ogniem i mordem. Lecz mieszkańcy i załoga nie obawiając się, czynili przygotowanie do mężnego odporu. Po kilku bezskutecznych attakach, Abdul Wehab zaczął szturmować do miasta, rozkawszy w nocy wojsku swojemu powrożiane drabiny do murów poprzystawiać; jednakże czuyna załoga potrafiła wszystkie te zamachy w niwecz obrócić, i za pomocą nieustannego ognia z dział i ręczney broni, wielką klęskę w zabitych między oblegającemi uczynić. Ten postępek wprowiła stronników iego w wielką obawę, którzy już zupełnie tracili nadzieję, widząc iż codzienny ogień z miasta o znaczne ich straty przyprowadzał. Nareszcie poprzestali tak szkodliwego dla siebie oblężenia i w wielkim nieładzie cofnęli się do Deraje. Szerifowie będąc już uwolnieni od tak niebezpiecznego nieprzyaciela, połączyli wszystkie swe siły, i udali się do Mekki, końcem oczyszczenia miejsca świętego od reszty pozostałych Wehabitów. Przyszedłszy więc do okolic tego miasta, opanowali wzgórze i oszańcowali się, częścią

w fortecy, częścią w wielkim budynku z kamieni zwanem Monabere. Wojsko które Abdul Wehab pozostawił w Mekce, nie czyniło żadney wycieczki dla obrony swoiey, a Szerif Mekki wzywał z początku Sektarzów przez wydaną odezwę, ażeby się poddali na dyskretyę, ponieważ Religia zakazuje na świętym mieyscu rozpoczynać iakowe kroki nieprzyjacielskie; lecz posłańcom tęy odezwy Wehabici odpowiedzieli przez działobicie. Osądzili tedy Szerifowie, iż trzeba było koniecznie gwałt gwałtem odeprzeć, i rozpoczęli czynności wojskowe. Oblężenie trwało przez 25 dni, pod czas których odbywał się atak ieden po drugim, z iak naywiększą szybkością. Wojsko Abdul Wehaba było ustawicznie bitem, które widząc nakoniec iż nie iest w stanie dłużey wytrzymać, opuściło Mekkę i cały powiat iey zupełnie, a po dwoiakiey klęsce tęy stronnicy Abdul Wehaba, widząc się być oszukanemi, opuścili nareście nowego Apostoła.

Ponieważ Porta zamyślała o zupełnem zniszczeniu Wehabitów, rozkazała więc Gubernatoróm Bagdadu i Geddy, ażeby złączywszy się z wojskami Dgehzar Baszy i Szerifa Mekki udali się do Deraje, mieysca ucieczki Abdul Wehaba końcem wytepienia reszty iego naśledców, lub też samego wzięcia w niewolę, i zamordowania. Iakoż i tak się stało, albowiem Muzulmani z Sekty Alego chcąc się pomścić za sprofanowanie (znieuczczenie) grobu swojego Proroka,

postanowili zgładzić ze świata Abdūl Wehaba; tym końcem wysłali pewnego Derwisza z Sekty Alego imieniem Iladgi Osman, na zabicie Abdūl Wehaba; który wkradłszy się sekretnie do namiotu iego, podczas gdy on modlitwę swoją odprawiał, przebił go sztyletem, mówiąc przytém te słowa: „to czynię, za znieuczczenie twoie grobu Alego“ *). Tym czasem nad-

*) Turcy mają tego Abdūl Wehaba za Muzulmana z Sekty Alego zwaney Elkamisa, który chcąc wykorzenić niektóre nadużycia w Islamizmie, nową naukę i dogmata od siebie wynalezione przydał. Inni Mazulmani mają go za Proroka, obiecanego od Mahometa w Koranie, który Religiją miał poprawić. Chrześcianie i Żydzi mówią: iż on chciał wszystkie Wiary na iedną przekształcić, i ludzi nauczać czci iedney naywyższey, bez żadnych przymiotów Istoty. Juni mają go za Antychrysta, a Żydzi za przesłańca oczekiwanego od nich Messyasza. Niektórzy twierdzą: iż to był francuzki Ex-Jezuita naturalizowany w Arabii. Przypisowano mu nawet czynienie cudów. — Początek iego Sekty był taki: wieść poszła w Arabii, a szczególniej w prowincyi Jeman, że pastuch ieden ubogi Seleimon zwany, miał sen, w którym widział płomień wychodzący ze swojego ciała, rozszerzający się w dalekie strony i pożerający to wszystko, co napotykał: Czarnoksiężnicy wytłumaczyli mu, że Syn iego będzie Wskrzesicielem Państwa. Sprawdziło się to na iego wnuku, który po Oycu nazwał się Abdūl Wehab, i umiał w zabobonnych Arabów wmówić prawdę tego snu, że pochodzi od Mahometa. — Zostawił on po śmierci swojej Sy-

szedłszy brat Abdul Wehaba, wyrzucił okropną te scenę, i chciał się pomścić śmierci jego, lecz tymże samym sztyletem przebity został od Hladgi Osmana. Na odgłos zranionego przybiegli żołnierze Wehaba, i rzuciwszy się na zaboycę skłuli go pikami, a potem na sztuki rozsiekali.

Egipt od owego czasu, gdy Anglicy ustąpili z Alexandryi, zostawał cały w wewnętrznych zaburzeniach i powstaniu. Cztery tysiące Albańczyków czyli Arnautów *) którzy pod Gubernatorem Kairu, Mehemet Baszą, wojskowo

na, godnego po sobie panować, i wojskiem dowodzić. Ten w roku 1808 wysłał część wojska pod Bagdad; wyprawa ta nie udała się, iednakże opanowano odnogę perską i wystawiono na niej flotę, która chwytala wszelkie okręty nawiaiające się, nawet angielskie; lecz w roku 1809 Anglicy zemścili się téy krzywdy, okręciki ich iedne zabrawszy, drugie z ludźmi zatopiwszy; iednakże i klęski od przedsięwziętych zamiarów, wcale ich odstraszyć nie mogły.

*) Arnautowie mieszkańcy tureckiej prowincyi Albanii od Turków zwaney Arnauth, pochodzą od dawnych Illiryan, i w górach zachowują dotąd dawny swój język. Nie przykładają się bynajmniey do nauk, iednakże umieją szczególniey zakładać wodociągi, w czém samego okomiaru używają. Po całym Państwie tureckim sprawują rzemiosło rzeźników; są także dobrimi żołnierzami i wybornemi strzelcami, przeto Turcy, ich władcy używają ich korzystnie na wojnach.

służyli podniesli rokosz, dla niewypłacenia im zaległego żołdu. Taher Basza, ich dowódzca kōrzystał z téy pory, ażeby mógł nacyęzsze rabunki i mordy na Turkach popełniać, iednakże zabity został od Achmet Baszy Gubernatora Geddy, który byłby przez to spōkoyność przywrócił, gdyby niezaniebwał opanować cytadelę, którey wkrótce potēm drugi Wódz Arnautów Mehemet Aly, stał się panem. Ten wstępował zupełnie w ślady poprzednika swojego, i uczynił się przez zamordowanie dwóch urzędników Baszy ieszcze strasznieyszym; a że się mniemał ieszcze nie dosyć mocnym ze swoją partyą, przeciągnął takżę do siebie i Bęjow, którzy łatwo się dali namówić, razem z Naczelnikiem swoim Ibrahim Bey. Tym czasem natarli Arnauci na Achmet Baszę, i przymusili go z małą garstką woysk ottomańskich, cofnąć się do wielkiej fortecy Sulko wki, zbudowaney przedtēm od Francuzów; lecz i tam został od nich obleżony, którym przez nieiaki czas opierał się mężnie, ale naostatek musiał uledez przemocy, i kapitulować z tym warunkiem, ażeby się samym tylko Mamelukóm poddać mógł. Ibrahim Bey trzymał go u siebie bezpiecznie, i chociaż Arnauci żądali iego głowy, nie chciał na to zezwolić. Iakożkolwiek Mamelucy z rządem w Kairze złączeni byli, i trzech urzędników sprawiedliwości mianowali, nie mogli iednakże zapobiedz nieporządkowi swoich sprzymierzeńców, którzy różnym sposobem starali się nasycić swoją chciwość zemsty i nie-

nawiść ku Turkóm; a tak miasto Kair stało się teatrem łupieztw i mordów powszechnie znienawidzonych Arnautów, gdy tém czasem Mamelucy szczególniejsze posiadali zaufanie. Kupcy angielscy którzy w czasie tych zaburzeń przybyli do Kairu, pozbawieni zostali swoich towarów; iednakże Bejowie mieli wzgląd na Ajenta angielskiego Misselt, który między Mehemet Baszą i niemi, starał się uczynić pośrednictwo.

Jak tylko Mehemet Basza otrzymał wiadomość o zabiciu Taher Baszy, wyruszył z pozostałym wojskiem swoim śpiesznie do Kairu, a w okolicach Salahie uderzywszy na niektórych Arnautów; poraził ich zupełnie. Lecz mimo tego cofnął się do Belbeys, powziawszy wiadomość o rozruchach, zdziałanych na korzyść buntowników w Kairze, i o ciągnięciu wojsk tamecznych przeciwko sobie. A ponieważ w tym miejscu nie sądził się być bezpiecznym, udał się powtórnie do Damiaty; z kąd naykosztowniejsze rzeczy swoje, ażeby nie były zrabowane, dla schronienia wysłał do Alexandryi. Arnauci w liczbie 2000 dopędziwszy go na na drodze, przypuścili atak, ale nie z wielkim skutkiem; gdyż ón dając waleczny odpór, rozproszył ich, ubił wielu i poymał, zdobywszy przytém ich sprzęty i amunicyą. Wkrótce atoli Bejowie i Arnauci wzmoćniwszy się, nadciągali śpiesznie do Damiaty; a inny oddział złożony z Mameluków, Albańczyków, i Arabów, pod sprawą Mehemed Beja, wysłany

był do Rosetty i Alexandryi. Basza Alexandryiski czynił wszelkie przygotowania do obrony miasta, lecz woyska tureckiego nie było w nim więcéy nad 600 ludzi. Chociaż Arnanci wszystkie fortece Bejóm powrócili, iednakże między niemi zaięły się niezgody, a śmierć wszystkich prawie ich dowódców sprawiła wielki nieporządek; prócz tego ponieśli oni znakomite klęski, a chociaż się cofnели byli z początku, lecz znowu potém otrzymali swoje przeszłe stanowisko, odpędziwszy nowego Baszę z Kairu, przeznaczonego do Rosetty; i tak Bejowie w roku 1803 stali się znowu panami Egiptu, z którego przed kilka laty wyrzuci byli od Francuzów. Gdy zaś Porta Wielkorządztwo Egiptu dała Baszy z Akry, Ghezzar, zleciła mu przytém, ażeby sprzymierzonych z sobą Bejów i Arnautów poraził; ale tajemne zamiary między niemi byli przyczyną, że sami na siebie własny oręż podniesli, i nim ieszcze Ghezzar Basza przeciwko imże w pole wyruszył, stoczyli z sobą bitwę dnia 13. Marca 1804, w któręy nayprzednieysi Bejowie polegli, a Mamelucy na głowę porażeni prawie do szczytu zbici zostali. Gdy zaś potém zwycięzcy Arnanci oświadczyli się, że chcą powrócić do posłuszeństwa ku Porcie, Ghezzar Basza rozkazał woysku swemu z Egiptu ustąpić; dopiero tedy spokojność w tym kraju została znowu przywrócona, a Egipt pod panowanie Porty powrócił.

Nie tylko w postronnych, ale też i w samych

euuropejskich królestwach berła Wielkiego Sułtana podległych, działy się buntownicze zaburzenia. Tak w roku 1804 w krainie tureckiej Serwii po zamordowaniu tamacznego Baszy, panowało czterech despotycznych Dejów, którzy przez okrutne rządy swoje, wszystkich Serwian ściągnęli na siebie nienawiść. Przez gwałtowne rozbrojenie mieszkańców, których odpór natychmiast śmiercią był karany, sądzili oni, iż zabezpieczą panowanie swoje: lecz to samo dało już pochoć do buntu, a jeszcze bardziej rozjątrzyło Serwian, przenieślenie się Dejów, którzy za uwolnienie jakiego urzędnika ze Szlachty, kazali sobie płacić 40,000 piastrów, a przecież mimo danego słowa, iako i inszych tym podobnych, na śmierć skazywali. Zażalenie Serwian, którzy tym postępkami widzieli się być przymuszonymi do represaliów, doszła więc najwyższego stopnia, a tym sposobem na początku Lutego 1804 wybuchnęła buntownicza wojna. Zebrali się tedy Serwianie w nie małej liczbie, (będąc wzmocnieni od Baszów miast Niszy, i Uditza, bronią i amunicją) przeciwko Dejom belgradzkim. W krótkim czasie urosło wojsko zbuntowanych Serwian tak dalece, że korzystne stanowisko Ezupre przy Semendry (74), objęło, a żaden Turek nie ważył się

74) Semendrya miasto stołeczne znacznego okręgu nad rzeką Dunajem w Serwii. Jest miejscem głównym jednego Sandziaku i ma mocny zamek. Tameczne biskupstwo było roku

wychodzić z murów Belgradu. Dwa razy starali się Dejowie, przyprowadzić Serwian do pokoiu i zgody, używszy do tego Biskupa greckiego z Belgradu, w orszak czterech dwórzanów Baszy, lecz wszystko było daremnem; tém bardziej, iż sami Dejowie opuszczeni byli od pomocy sąsiedzkich Baszów, a Serwianie ufali bezpiecznie swojej potędze, mając już do 18000 wojska, które pomnażało się codziennie, przez przybywających do niego pogranicznych Serwianów, mieszkańców prowincyi tureckiej Bułgaryi. Główna ich kwatéra z 6000 ludzi złożona, stała w Ostrovitzu miasteczku Dalmacyi, cała zaś armia podzielona była na 12 kolumn czyli 3 korpusy, na których czele stanął Jerzy Czerny (który już w przeszłej wojnie tureckiej, iako Podoficer w wojsku austriackim, dał nie małe dowody swojej waleczności) z dwoma innemi Naczelnikami podręcznemi. Wkrótce potem oblegli twierdzę Sabacz leżącą na wyspie rzeki Sawy w Serwii, z kąd Turcy uczynili wycieczkę, iednakże zostali od nich zbici, i z zemsty zapalili 130 domów w mieście. Sabacz, przecież po zwycięu utarczce musieli ustąpić, podobnież iako i z Rudnik, które to dwa place od Serwian zostały opanowane. Po takowem zwycięztwie, przez które im wiele amunicyi w zdobyczy się dosta-

1728 przeniesione do Belgradu, ale w 11 lat potem, znowu do tego miasta powrócone zostało.

ło, iakoteż wiele Turków na ich stronę przechodziło, sposobili się do oblężenia twierdzy Belgradu 75) przy któręj już byli dnia 16. Marca stanęli. Dejówie z boiaźni tak straszney siły Serwian, osadzili się z garnizonem swoim z 2000 ludzi złożonym, w wyższey fortecy miasta; i chcieli z niey Serwianóm mocny odpór dawać, lecz musieli się ich za nazbyt obawiać, ponieważ od samey nawet Porty nie mogli mieć nadziei pomocy, któręj już od lat czterech żadnego haraczu nie płacili

Tym czasem Serwianie ażeby myśl Porty przy wybuchnieniu nieprzyjacielskich kroków, mogli wyrozumieć, posłali do Sztambułu skargi swo-

75) Belgrad sławne miasto warowne w Serwii przy uściu Sawy w Dunaj, dzieli się na 4 części. Twierdza leżąca na pagórku otoczona jest grubym murem, i troistym rówem. tudzież wieżami. W niey są liczne magazyny, kazamaty, iakoteż mieszkanie Baszy. Na Dunaju przy mieście leżą trzy długie i wąskie wyspy, które bezpieczny port tworzą. Cesarz turecki Soliman roku 1522 zdobył to ważne miasto. Roku 1668 wydarte było Turkóm przez Austryą; ale roku 1690. znowu utracone; aż roku 1717 Xiążę Eugeniusz Sabaudzki (Savoyen) zdobył ie, po wielkim nad Turkami zwycięztwie; w roku 1739 wróciło znowu do Turków przez pokóy, od których roku 1789 nazad było odebrane, lecz następującym pokoiem stało wrócone. Ludność iego wynosi do 30,000. dusz.

ie i powody do powstania przeciwko Turkom Wkrótce potém otrzymali Ferman W. Sułtana, zapowiadający, iż zażaleniom ich będzie zarządzone, i na przyszłość grecki Namiestnik miał im być dany; roziątrzenie zaś ich ku Dejóm belgradzkim nie tylko zostało potwierdzone, ale też dla zachęcenia ich do dalszego ciągu swoich zamiarów, przyrzekł im W. Sułtan uwolnienie od podatku na lat 9, ieżeliby z Dejów, którzy żadnych nie dawali inż podatków, zwycięstwo odnieśli. — Leez to niezaspokoiło ich domagań się, żądali oni czegoś więcéy, to iest: ażeby ich kray był na Xieźtwo obrócony, i nad nim Xiążę ieden grecki, podobnież iak w Multanach i Wołoszczynie, panował. Temu roszczeniu odmowiono, owszem pogroził im dwór wysłaniem licznęy armii do Serwii, i przymuszeniem buntowników do podległości. Obruszeni tą odpowiedzią Serwianie, podnieśli rokosz, z przedsięwzięciem utworzenia sobie wolnego i niepodległego kraiu; wypowiedzieli posłuszeństwo Sułtanowi, i rozpoczęli wojnę z całą potęgą turecką. Buntowniczy Sztandar znowu był zatknięty: wszyscy zdolni do broni, to dobrowolnie, to przymuszeni od Jerzego Czerny i iego podręcznych, zaciągali się do woyska, a przykład Serwian, pobudził także Montenegrinów, 76) i Albań-

76) Montenegro więzyku kraiovym tamecznym Czarna góra, iest to łańcuch gór ciągnących się między Dalmacyą i Albanią. Mieszkańcy tych gór zwani imieniem Montenegri-

czyków, którzy podobnie chorągiew buntu podnieśli (przez co woysko Serwian już do 30,000 urosło) i niektóre małe twierdze tureckie zdobyło. Chociaż więc Turcy usiłowali wtargnąć do Serwii, jednakże Montenegrini będący w porozumieniu z Serwianami wkroczyli do Bosnii, 77) gdzie się woysko tureckie znajdowało, którzy taką rzeczą zastraszeni, uspokoili się, przyrzekając nie mieszać dobrego porozumienia się Serwianów z Montenegrinami. Na końcu roku 1804 Belgrad był co raz ścisley trzymany, i podda-

now, są niespokojni, skłonni do napaści, mówią językiem słowiańskim, a są Religii greckiej i mają własnego Patriarchę, w kościele greckim poważanego. Podlegają po części Turkóm, po części Austrii, a przedtém Wenecyi.

77) Bosnia prowincya Turcyi europeyskiej na prawym brzegu Dunaju, leży między Sławonią, Dalmacją, Kroatyą i Serwią; powierzchnia iey wynosi 460 mil kwadr., nayznaczniejsze rzeki w niey są: Verbas, Bosna i Drina, które wychodzą z wysokich gór południowych, obfitych w żelazo, i nieco srebra, i wpadają w Sawę. Woły, owce i wieprze hodowane tam są w wielkim mnóstwie, wszystkie zaś północne okolice są równie, obszerne i żyzne. Mieszkańcy są rodu słowiańskiego wyznają Religiją grecką, a liczba iey wynosi do 180,000, reszta bowiem kraiu zajęta jest przez Turków. Miasto stołeczne zowie się Bosna Saraj ma około 12000 ludności, fabryki potażów, i broni ognistey, znaczny handel, i twierdzę na skale.

niś się bliski, które iednakże aż w roku 1806 nastąpiło; o czém w następującém Okresie rzecz będzie.

Oprócz tego kraie tureckie przez wewnętrzne rozruchy były długo niepokojone. Naystraszniejszy nieprzyjaciel Porty Pasmań-Oglu *) którego buntóm do tego czasu, ieszcze nie można było tamy położyć; mimo kilkakrotnych obietnic jego, że na potém wiernieyszem poddanym będzie, atoli za wydarzoną okazyą znowu broń podnosił, i hordy swoje rozboynicze w pole wysyłał. Tak uczynił roku 1803, gdy zebrawszy dosyć liczne woysko, przeciwko Portcie powstawał; i o-
n też niepokoił. Iednakże ta wysławszy przeciwko niemu Densenigly-Oglu Generała armii tureckiej w krajnie Rumelii, poraziła go kilka razy, i znaczne nad nim zwycięztwo otrzymała w bitwie przy Turtokay. — Nie mało także przyłożył się i Hospodar czyli Xiążę Wołoszczyzny Ipsylanty **) do zadania klęski woysku Pas-

*) Obaćz kar. 121.

**) Xiążę ten urodził się roku 1760; w swojej młodości uczył się wiele języków, i poświęcał się naukom pod dozorem sławnych nauczycieli. Dobre wychowanie winien był oycu swemu Xiążęciu Alexandrowi Ipsilantemu. Wielkopomny ten człowiek znał bardzo dobrze hel-
lensko-grecki język, tłumaczył kilka dzieł; i wydał nawet niektóre dzieła w języku francuz-

mana-Oglu, które po stracie najlepszych swoich dowódców, i liczego żołnierza, znajdowało się w bardzo krytycznym stanie.

Rzeczpospolita Szwajcarska, jeszcze na końcu zeszłego wieku, stała się była teatrem woj-

kim i włoskim, które bardzo dobrze rozumiał; przetłumaczył także jeszcze w młodości swojej na rozkaz Sultana Selima, dzieło Vaubana na turecki język. Ta praca była tém ważniejszą, gdyż przy niej techniczne wyrazy do owego czasu w tureckim języku nieznane, sam składać i wynajdować musiał. Równie gruntowne także wiadomości posiadał w arabskim i perskim języku. Wstąpiwszy potem na ważny stopień Dragomana przy Porcie, miał daleko więcej wpływu do spraw Dywanu, niżeli który z jego poprzedników. W sprawach zagranicznych, nie przedsięwierał Reis-Effendy nic bez jego porady. Przez swoją biegłość w układach, nie mało przyczynił się do zawarcia potroynego Przymierza, (Triple-Alliance) przeciwko Francji podczas Rewolucji, i otrzymał za to w nagrodę Xięztwo Multanskie, a potem Xięztwo Wołoskie. Rządził roztropnie pierwszém, i bronił stale drugiego, przeciw napadóm, któremi go Pasma-Oglu zagrażał. Przy zaszłej odmianie zasad tureckiego rządu, doznał wraz zinnemi przeciwnikami Francuzów, nieprzyjawnego losu, i udał się pod opiekę Rossyi. Jako ścisły Obrońca Religii którą wyznawał, i jako gorliwy dostrzegacz korzyści narodu, między którego syny został policzonym; udowodnił podczas ostatniej wojny z Portą wszelką czynność,

ny między Francją, Anglią i Rosyją; od którego to czasu mieli w niej siedzibę swoją woyska francuzkie aż do pokoju w Amiens. Po różnych nareście przemianach, zyskał naród helwecki roku 1802 stały i nieodmienny kształt rządu. Ułożony przez nadzwyczajną Konsultę nowy projekt, czyli ułożenie Konstytucyi, i od rządu francuzkiego zatwierdzony, podany był do przyjęcia lub odrzucenia całego narodu; iednakże nowa ta Konstytucya dnia 2. Lipca 1802 w mieście stołecznym Bernie ogłoszona, nie wszystkim w Senacie do smaku przypadła, dziesięciu albowiem członków oświadczyło się przeciwko niej, i oświadczenie takowe Ministrowi francuzkiemu przesłało. Odrzu-

iała w tych okolicznościach była potrzebną. Nareście oddalił się do Rijowa, gdzie żył spokojnie na łonie rodziny i przyjaciół swoich. Gdy zaszły pomysłnieysze okoliczności, udał się do P e t e r s b u r g a, właśnie na ten czas, kiedy się spodziewano powrotu Cesarza, i miał to szczęście, złożyć mu swoją uniżoność. Zostawszy tam ze szczodrobliwości Monarchy za swą wierność hojnie nadgrodzonym, pośpieszył na powrot do Rijowa, ażeby ze swoją rodziną, dzielił uczucia wdzięczności, które go ożywiały. Atoli ledwie co ją uyrzał, gdy w 56 roku swojego życia, niespodzianie umarł, przez co rodzinie swej i przyjaciołom sprawił żal i smutek nieukojonny. Z pozostałych po nim 8 dzieci 4 służyło przy gwardyi poboczney, z których najstarszy był adjutantem skrzydła, przy boku Cesarza rossyjskiego.

ciły ją całkiem niektóre Kanton, większość atoli narodu okazała się za przyjęciem, wielu nawet Senatorów oświadczyło, że się z nią łączy. Po czem tym czasowe zwierzchnictwa urzędować przestały, a nowe przez przepisana Konstytucyą władzę swoją sprawować zaczęły. Moc prawodawcza zostawać miała przy Seymie, któremu projekta do praw Senat podawał. Z 16 Kantonów, każdy wysyłał na Sejm iednego Reprezentanta. Senat miał się składać z iednego Landamana, dwóch Stathalterów, i 14 członków. Władzę wykonawczą Landaman, i 2 Stathalterów na lat 9 obrani, mieli sprawować. Pięciu Sekretarzów Stanu mieli być Ministrami w wydziałach swoich. Władza sądownicza, była przy Trybunale piérwszey instancyi i apellacyinym, miał być oraz Trybuna handlowy. Wolne było sprawowanie obrzędów wszelkier Religii, katolicka iednakże i reformowana, kosztem skarbu utrzymywane być powinny.

Chociaż nowa Konstytucya helwecka, iak się sami iey twórcy do narodu odzywali, nie była naydoskonalszą w swoich zasadach; iednakże zastosowana została do położenia kraiu, oraz geniuszu i zwyczaiu tych, dla których była ustanowiona. Lecz mimo tego, trwały dotąd w mniejszych Kantonach nieukontentowania i rozterki. Chciały one oddzielnemi zostawać Ciałami, w czem zdawał się ich utrzymywać przeszły Landaman Reding, (który iezdził do Paryża z powodu roz-

dwójnienia umysłów względem formy rządu) oświadczając, iż nie było myślą Bonapartego, ażeby te Kantony osobno się rządziły. Ieden tylko kraj Wallisenski oddzielną miał składać Rzeczpospolitą pod gwarancyą francuzkiey, helweckiey i włoskiey Rzeczypospolitéy. Seym z 26 osób złożony, miał się zatrudnić ułożeniem dla nięy Konstytucyi. *)

Iak tylko woyska francuzkie, na mocy danego uroczyscie W. Brytanii przyrzeczenia, w końcu miesiąca Lipca roku 1802 opuściły Szwaycaryą, tedy zaszły znowu okoliczności takowe, które powrótu tychże woysk do Szwaycaryi wymagały. Nie tylko trzy małe Kantony Schwitz, Uri, i Unter-

*) Rzeczpospolita Szwaycarska ieszcze w roku 1798 odmieniła swoje dotychczasowe nazwisko na Rzeczpospolitą helwecką; gdy bowiem Generał francuzki Menard ogłosił wolność prowincyi Waatlandu, pod tytułem Rzeczypospolitéy lemanskiey, zaczął się powszechny rozruch w całej Szwaycaryi. Francuzi pod Generał Schauenburg osadzili po bitwie pod Langnau miasto Soluturn, i zburzyli kośnicę pod Marten, iako pomnik zwycięztwa Szwaycarów, z Karola Smiałego Książęcia Burgundyi. Wewnętrzne niezgody w Kantonach i niedowierzanie woysk, swoim własnym dowódcóm, ułatwili zwycięztwo Francuzóm, a chociaż ponieśli byli klęskę od Szwaycarów przy Neuenack, iednakże Generał Schauenburg odpartszy dnia 5. Marca 1798 ich Generała, Erlach osadził miasto Bern. Za wpływem fran-

walden, odrzuciły nową Konstytucyą, i groziły mocą sprzeciwić się zaprowadzeniu teyże, ale też ieden Kanton po drugim nie chciał być posłusznym Centralnemu Rządowi. W Kantonach, Zug i Appenzell wszczęły się rozruchy, anarchia i bezrząd wszędy brały górę; a nawet w znakomitszych miastach, osobliwie w Zürch, protestowano się przeciwko zamiaróm Rządu, niechciano żadnych woysk na załodze trzymać, i nieuznawano praw nowej Zwierzchności. Udał się zatem Rząd do Igo Konsula Rzeczypospolitey francuzkiej; ten zaś oświadczył, iż żadnego rozdzielenia w Szwaycaryi nie dopuści, i w przypadku potrzeby, nowemu Rządowi helweckiemu, woyskiem francuzkim dopomódz przyobiecał. Uwiadomione o tem oświadczeniu trzy małe Kantony, chcieli weyść w układy z nowym Rządem, wysławszy Pełnomocników swoich do niego; lecz ten przełożone sobie 9 punktów z dawniejszey Konstytucyi uznawszy ie za przeciwnie, odrzucił, spuszczając się na obiecane posiłki woyskowe z Francyi, bo własne iego siły niedostateczne by-

cuzkiego Generała Brune ogłoszona była dnia 12. Kwietnia t. roku, iedna i nierozdzielna Rzeczpospolita helwecka, z Rządem dyrektoryalnym, Wielką radą i Senatem. Po zaciętym odporze, widzieli się być zmuszone i małe Kantony do uległości; po czym dnia 19. Sierpnia 1789, między Francyą i Szwaycaryą zawarte było przymierze (allians) odporne i zaczepne.

ły; gdyż cała liczba woyska rządowego nie wynosiła więcéy nad 2800 ludzi, Kantoncy zaś niespokoyne mieli daleko większe woysko. — Takowe niezgody między Kantonami, zapaliły w krótcie pożogę wojny domowéy. Rząd wysłał woysko na przeciw malkontentóm, iednakże ci bez żadnéy obawy wyszli przeciwko niemu, a dnia 28. Sierpnia roku 1802 ieden oddział z 500 ludzi, uderzył blisko Lucerny 78) na korpus woyska rządowego, i po zwawéy utarczce przymusił go do cofnienia się. Zaraz potém chwycił się Rząd środków względem obrony; i postanowił udać się niezwłocznie do Igo Konsula, dla uproszenia iego pośrednictwa; tym czasem zaś woysko rządowe miało tylko odpornie działać. — Lecz nowa scena dała się widzieć w mieście Zürich, 79) które

78) Lucerna miasto stołeczne Kantonu tegoż imienia w Szwaycaryi, nad ieziozem podobnie nazwaném, od którego w części iest otoczone, z innych zaś stron wysokimi górami, i murami w wieże opatrzonemi. Iest obszerne i zawiera dosyć ogródów, ludności zaś ma 5000 dusz. Są tam fabryki iedwabne i papiernie, tudzież dosć znaczny handel przechodowy. Oprócz kilku pięknych kościołów, godna widzenia iest Wieża nazwana Wodną, w której rozmaite znaydnią się starożytności.

79) Zürich (Curych Tigurum) miasto stołeczne Kantonu tegoż imienia nad rzeką Limmat, wypływającą z ieziora Zurichskiego; iest obszerne, wielą pięknyemi budowlami ozdobione, mocne i bogate, liczące 11000 mieszkańców.

niechcąc żadnego woyska od Rządu przyjąć na załogę, uyrzało dnia 8. Września niespodzianie ieden korpus z woysk liniowych, przed swoimi mury, które gwałtem do miasta żądały być wpuszczone; municypalność iednakże rozkazała zamknąć bramy, i trwała w swoim uporze. Tymczasem woysko rządowe otrzymawszy posiłki, powtarzało groźnie swoje żądania, a po odebraney zaprzeczney ze strony miasta odpowiedzi, przedsięwziął dowódzca, w nocy z dn. 10. Wrześ. 1802. przypuścić mocne bombardowanie do miasta, które 2 godzin trwało, i około sta domów uszkodziło, iednakże miasto dotąd ieszcze się opierało, i w nieiaką umowę wejść pragnęło; która gdy nastąpiła i ieszcze się po niey nie zgodzono, przypuścił powtórne bombardowanie, blisko 6 godzin trwające; lecz nadaremnie, ponieważ gdy miastu ze wsząd liczne woyska na pomoc przybywały,

Ma gymnasium akademiczne podzielone na 2 Kollegia. Towarzystwo fizyczne (bardzo kwitnące niegdyś, pod przewodnictwem sławnego Gesnera,) ma własną bibliotekę, gabinet historyi naturalney, i kosztowne instrumenta. Towarzystwo zwane helweckie, utworzone przez sławnego Bodmera roku 1762, wiele było pożyteczne dzieiom i innym naukom. W 5 arsenalach znayduie się wielki zapas wszelkiego rodzaju broni, a między innemi łuk sławnego Wilhelma Tella, z którego ustrzeliwszy jabłko na głowie swojego syna, zgładził potem Tyrana Geisslera, i tym sposobem dał hasło do rewolucyi, która przyniosła wolność Szwajcarii.

widział się być tenże dowódzca zmuszonym do zawarcia kapitulacyi, przez którą miasto od przyjęcia wojska rządowego zostało uwolnione, i tak bezskutecznego oblężenia natychmiast poprzestano.

Okrutny ten postępek z miastem Zürich, obruszył cały naród szwajcarski przeciwko Rządowi, któremu tylko wojska na żołdzie będące, i partya dla własnego interessu przychylna, pozostawały ieszcze do obrony nie bardzo korzystney. W samym Bernie 80) gdzie Rząd swoją siedzibę założył, powszechna niechęć okazywała się przeciwko niemu; iednakże Landaman Dolder Naczelnik onegoż, czynił sobie nie małe nadzieie, o przybyciu pomocy francuzkiej, a przyiaźń iego z posłem francuzkim Verninac, zdawała się tę nadzieię utwierdzać. Tym czasem partya kontr-rewolucyina, na której czele dawny Landaman Reding przodkował, korzystając z powszechney niechęci ku Rządowi, uzbraiała co-

80) Bern miasto stołeczne Kantonu tegoż imienia w Szwajcaryi, leży na pochyłości iedney góry, rzeką Aar płynie z trzech stron około niego. Znayduie się tu uczone towarzystwo ekonomiczne, piękna biblioteka, z gabinetem medalów i starożytności. Liczy do 13000 ludności, ma rozmaite fabryki, i arsenał przedtym dobrze opatrzony. W głównym Hościele tamiecznym iest 40 i kilka chorągwi zawieszonych, które Szwajcarowie zdobyli w bitwie pod Murten, z Karola Xiążęcia Burgundy.

dziennie mnóstwo ludzi ze wszystkich okolic. Generał Erlach dowodzący iednym korpusem partyi kontr - rewolucyjney, nadciągał spieszenie ku mieście Bern, gdzie dnia 17. Września przybywszy, domagał się od Rządu, ażeby z miasta tego ustąpił, i władzę swoją dotychczas wykonywaną, złożył. Gdy żądanie to było odrzuconém, Generał Erlach rozkazał do miasta strzelać. Sènathelwecki, zostawał przez cały ten dzień w domu Landamana Dolder, w przytomności posła francuzkiego na obradach, widząc atoli iż dłużey niebezpieczną rzeczą było opierać się, ile gdy nieprzyjaciel zagrażał już bramy miasta w powietrze wysadzić; zamyślał kapitulować, i miasta Bernę, Generałowi Erlach poddać, sam zaś bez przeszkody wzięwszy z sobą 20 armat, udać się miał aż do granic Waatlandu. 81)

Woysko dowodzone od Generała Erlach, składało się po większey części z chłopów z Kantonów Bern i Soluturn, i nie było nawet dobrze uzbroione, lecz w wielkim arsenale Bernenskim, znalazło wszystkie zapasy potrzebnego sobie oręża; a Generał Erlach uisłował iak nay-

81) Waatland (le Pays de Vaud albo Vaux) Kray Wodeyski w Szwaycaryi, graniczący od południa zieżiorem Genewskim ma 75 mil kwadr. powierzchni, i 127,000 mieszk. Roku 1536 zdobył go Kanton Berneński na Xiążęciu Sabaudyi; mieszka tu wiele Kalwinistów wygnanych z Francyi, po zniesieniu Edyktu Nanteskiego.

prędkiej wystawić mocną i dobrze uzbroioną armią. W tymże czasie zaprowadził on znowu w Bernie starą formę Rządu, podług której wielka i mała Rada odbywały zupełnie swoje posiedzenia; wszystkie zaś sprawy ministeryalne, zdawały Kommissyi złożoney z 10 Członków, która też miała zlecenie, zatrudnienia się około planu nowey Konstytucyi. — Zaięcie Berna stało się niciako hasłem do pospolitego ruszenia, wojsko kontr-rewolucyjne wynosiło już do dn. 22. Wrześ. 1802, 12000 ludzi, większą częścią mniej lub więcej dobrze uzbroionych chłopów. Codziennie zgromadzały się nowe zaciągi, a wszystkie prawie Kantony dawały posiłki w ludziach i pieniądzach. Podług założonego planu armia kontr-rewolucyjna składać się miała z 20,000 ludzi, i na regularne batalliony być podzielona, gdy tym czasem armia wypędzonego z Berna Rządu centralnego, pod kommandą Generała Andermatt, przez częste zbiegostwa uszczuplona, ledwie już 3000 ludzi wynosiła. To, co podczas rewolucyi i wojen domowych zwykle nieszczęście powiększa, dało się widzieć i tu: w Kantonach Baden, Zürich, Solturn, a nawet na granicach Berna włościły się uzbroione bandy, plondrowały tak zwanych patryotów, znieważały przez swoją dzikość mnóstwo ludzi, a pod pozorem mszczenia się za nieprzyjacielskie sentymenty, popełniały zabójstwa i najgrubsze występki; iednakże w zawikłanych tych czasach, Kommissya rządowa i Naczelnicy wojsk,

nie mogli zapobiedz takowém bezprawiom, przecieź Kantony działali śpiesznie w organizowaniu swych urzędowań, i uśmierzeniu Anarchii. Tylko tak zwana francuzka Szwaycarya, Waatland, i Lucerna, utrzymywały ieszcze partyą rządową z iey Naczelnikiem Dolder, iednakże i z Waatlandu musiała ona razem z garnizonem 600 ludzi ustąpić, gdy wielki korpus uzbroionych chłopów z Kantonu Lucerny, konwoiowany od Deputaeyi kraiovey zbliżał się, i zagrażał przemocą.

Partya kontr-rewolucyina z Naczelnikiem swoim Reding, przy tak zwycięzkich postępkach, przedsięwzięcie swoje chciała prędko do końca przyprowadzić, i partyą Doldera z iey Rządem zupełnie zniweczyć. Tym końcem dnia 25. Września wypowiedziany został rozeym, a kroki nieprzyacielskie rozpoczęły się na nowo. Dnia 26. t. m. zaczęto attakować miasto Freyburg 82) w którym załoga woyska rządowego znaydowała się, która iednakże tak mężny przeciwko cały dzień trwającemu działobiciu dawała odpór, iż oblegające woysko przymuszone było odstąpić; gdy tym czasem Generał Andermatt z woy-

82) Freyburg miasto w bardzo gorzystém położeniu w Szwaycarii, stołeczne Kantonu tegoż imienia, ma 6000 ludności, i leży nad rzeką Saną dzielącą ją na 2 części z których iedna leży nisko, druga na górach.

skiem swoim obleżeniom ciągnął na pomoc. Jeden oddział z tegoż wojska blisko 300 ludzi wynoszący został pod czas marszu do Lucerny od wojsk kantonowych napadniony i w niewolę wzięty, z którego większa część zaraz przyjęła służbę w nowo utworzoném batalionie Roverea; jednakże sam Generał Roverea czyniąc podróż do Waatlandu był na drodze poymany, i do Lauzanny 83) przyprowadzony. — Między obydwoma wojskami zachodziły częste utarczki, a zwycięstwo raz na tę, drugi raz na owę przechylało się stronę. Żądano powtórnie rozejmu, którego partya Doldera czyli rządowa, tém bardziej życzyła sobie; ile gdy w samém Waatlandzie szerzyło się nieukontentowanie, które, wyniknąć z tąd mogącym powstaniem zagrażało. Lecz układy o rozejm skończyły się na niczym, a ucisniony Rząd widział się być w potrzebie Lausannę opuścić, i do Genewy 84) przenieść swoje siedzibę.

W czasie tych zaburzeń wojskowych, wychodziły z obydwóch stron mocne odezwy, lecz Re-

83) Lausanne bardzo przyjemne miasto w Kantonie Waadt, blisko jeziora Genewskiego. Dla swego położenia na trzech pagórkach, ma ulice nierówne, i mało znacznych budowli, a ogółem 8000 ludności.

84) Genewa miasto wielkie, piękne, bogate i 23000 mieszkańców mające, stołeczne przed-

ding, który iako drugi Wilhelm Tell, we wszystkich Kantonach był poważany, a w Kantonie Schwitz całą sprężyną kierował, odezwał się do wszystkich Kantonów; zapraszając ich do wysłania swoich deputowanych Pełnomocników na Seym mający się zgromadzić w mieście Schwitz, 85) dla utworzenia nowej Konstytucyi, przy czém iednakże każdemu Kantonowi zostawiono było prawo, urządzenia podług własney woli wewnętrzney swojej organizacyi. — Dnia 26. Września zgromadził się Seym czyli generalny Kongress Ligi, pod przewodnictwem Redinga, na który 14 Kantonów wysłali swoich Pełnomocników. Na tym Seymie umówili się z sobą te Kantony, iż póty zbroyną ręką opierać się będą tak zwanemu Rządowi helweckiemu, w Lausannie pod ten czas istniejącemu, dopóki tenże całkiem rozwiązany nie zostanie; wszystkie zaś woyska kantonowe miały być powierzone dowództwu Generała Bachmann, znanego iuż w czasie wojny francuzkiej. Odebrawszy Generał ten złecone sobie na Sey-

tém małym Rzeczypospolitey tegoż imienia. Leży nad ieziorem Genewskim, a rzeka Rodan dzieli ie na 3 części nierówne i połączone mostami.

85) Schwitz albo Schweitz miasto stołeczne-go Kantonu tegoż imienia, od ktorego cały kraj powziął nazwisko, ma zamek i 4500 mieszkańców. Kanton Schwitz jest ieden z naybar-dziej gorzystych.

mie dowództwo, rozpoczął natychmiast działania wojenne, i uderzywszy z iednym korpusem z 6000 ludzi wynoszącym, na woysko rządowe, mniej nad 3000 ludzi wynoszące po 'zaciętéy utarczce pobilié, i w wielkim nieporządku do cofnienia się przymusił. Po tey klęsce woysko rządowe chciało się usadowić przy Dompierre, lecz i tu zostało pobite, i ze stratą 4 dział i wielu bagażów, całkiem rozproszone. Tym czasem gdy Lausanne było zagrożone, miasto Freyburg będąc ze wszech stron opasane, musiało się poddać wraz z garnizonem swoim, woyskóm kantonowym, garnizon atoli wzięty był w niewolę wojenną, i do Berna zaprowadzony.

Podczas gdy już woyska kantonowe ku Lausanne posuwać się miały, przybył do Berna General Rapp Adjutant iego Konsula, jako Pełnomocnik do interessów Szwajcaryi, i podał oświadczenie, iż Iszy Konsul chce być skuteczném pośrednikiem rozdwoienia szwajcarskiego narodu; woła też iego było, ażeby w 5 dni po ogłoszeniu tego oświadczenia zgromadził się Senat do Berna; wszystkie urzędy zwierzchnieze, które ieszcze przed kapitulacją miasta tego istniały, były rozwiązane, i nie miały żadnéy powagi; siła zbroyna została rozpuszczona, wyiąwsze owe korpusy, które dłużej nad 6 miesięcy zostawały na stopie wojennéy. Senat miał trzech Deputowanych wysłać do Paryża, gdzie także każdemu Kantonowi wolno zostawało, wysłać Pełnomocników swoich. Wszyscy Obywatele, którzy od lat trzech

Landamanami lub Senatorami byli, i urzędy przy centralnem Rządzie sprawowali, mogli się także do Paryża udać, dla podania potrzebnych środków, względem przywrócenia spokoyności i zgody w Szwajcaryi, i poiednania wszystkich stron przeciwnych. To oświadczenie Igo Konsula przesłał Generał R a p p Sejmowi zgromadzonemu podówczas w Schwitz; lecz ten odpowiedział: że do przystąpienia na podane żądanie zezwolić nie może, chcąc iednakże obcęg przemocy ustąpić, woyskom kantonowym wyda rozkazy, ażeby się na przybycie woysk francuzkich cofneli; z uroczystą atoli protestacyą, przez którą w oczach całej Europy oświadczy: że chociaż z przymusem ulega owoczesnym okolicznościom, lecz powszechnie znienawidzonego rządu uznać nie myśli, ponieważ Sejm, w imieniu narodu Szwajcarskiego, formalne sobie prawo zachowanie, na mocy Traktatu Lunewilskiego, utworzenia sobie Konstytucyi takiej, iaka się mu naydogodniejszą zdawać będzie. Po téy odpowiedzi, za wdaniem się Generała Rapp, zawarty został dnia 6. Października rozeym tymczasowy, a wkrótce potem ukazało się 50,000 woyska francuzkiego pod sprawą Generała Ney, który oraz miał władzę francuzkiego Ministra w Rzeczypospolitey szwajcarskiej.

To gdy się stało Rząd helwecki będący w Lausanne, dnia 19. Października przybył już pod mocną eskortą woyska, i za powagą Generała Rapp do miasta B e r n, rozpoczął natych-

miast urządowanie swoje; a Generał Ney rozkazał, przez Adjunkta swego, wysłanego do Schwitz, ażeby zgromadzony tamże Seym rozwiązany został, co też i nastąpiło, jeszcze dnia 15. Października, z tym iednakże oświadczeniem ze strony Seymu: iż tenże, nowo zaprowadzony Rząd helwicki nie inaczey uznać, iak tylko narzucony mocą oręża; święte zaś prawa, iakie naród ma, utworzenia sobie samemu Konstytucyi, bynajmniey się nie zrzecze. — Generał Ney rozesławszy tu i owdzie francuzkie woysko, kazał wszystkich mieszkańców Szwaycaryi rozbroić, z pogrożeniem surowego karania każdemu, przy kimby się jeszcze broń iakowa znalazła. Do miasta Schwitz wysłał Generała Dąbrowskiego z iednym oddziałem Polaków; który z początku postępował sobie z Redingem, i kantonowym Generałem Aufdermaur, po przyiacielsku, lecz dnia 7. Października rozkazał obydwóch, gdy z Kościoła wychodzili niespodzianie przyaresztować; oprócz których jeszcze więcéy, a naybardziej znaczniejszych osób kontr-rewolucyi sprzyiających, zostało tegoż czasu aresztowanych, i z kraiu wywiezionych. Taki koniec miało wielkie owo powstanie we Szwaycaryi, które przez swoją wewnętrzną potęgę, i powszechnę szerzenie się, uwagę całej Europy na siebie zwróciło. — Uspokoienie całego kraiu, nie inaczey, iak tylko za przybyciem woyska francuzkiego, musiało nastąpić; a nowo wprowadzony Rząd helwecki, na utrzymanie onegoż, nałożył podatek wojenny 625000

złotyeh szwajcarskich, który osobliwie składać musieli ci, którzy uczestnikami byli kontr-rewolucyi. Rozkazano także, ażeby wszystko co podczas kontr-rewolucyi wpieniądzech, naturaliach, lub innych artykułach, na utrzymanie publicznych urzędów zaciągnioném zostało, tylko od owych osób, które te urzędy sprawowały, nagrodzoném było.

Gdy na początku roku 1803, Deputowani Kantonów szwajcarskich z kommisją od 1go Konsula wyznaczoną, w Paryżu długie narady odbywali, przyszło nakoniec dzieło naynowszej Konstytucyi Szwajcarskiej dnia 19go Lutego do skutku. Ta Konstytucya pod tytułem Aktu Medyacyi, czyli Pośrednictwa, składała się z 19 artykułów. Według niej cała Rzeczpospolita helwecka miała się składać z 19 Kantonów, wyiąwszy Kray Wallis 86), który iako niepodległy miał osobną małą Rzeczpospolitą stanowić. Naczelnikiem Rzą-

86) Wallis, albo Valais, bywsza mała Rzeczpospolita, granicząca z Szwajcaryą, Włochami i Piemontem. Kray ten składa się z doliny, długiej na mil 17, otoczonej wysokimi górami zawsze śniegiem okrytymi, między któremi nayważniejsze są St. Bernhard, Grimsel, Furca; wydaie wyborne wina, i owce rzadkiey dobroci. Srodkiem doliny płynie rzeka Rodan, z poś góry la Fourche wypływająca. Dzieli się kray ten na górny i dolny, ma 90,000 katolickich mieszkańców, należących do Biskupa w Sion (Sitten) mieście stołecznym tego kraiku.

du miał być Landaman, mianowany od Igo Konsula. Seym, na który każdy Kanton wysyła jednego Deputowanego, miał się co rok zgromadzać w miastach Freyburg, Bern, Soluturn, Basel, Zürich i Lucerna, iako dyrektoryalnych Kantonach, na przemianę, i nie dłużej nad ieden miesiąc trwać; każdy iednakże z wyżej rzeczonych Kantonów, powinien był kosztą posiedzeń seymowych opędzać. Do godności pierwszej osoby urzędowey Kantonu dyrektoryalnego, przyłączony był zawsze urząd Landamana Szwaycaryi; przy nim zostawać miała pieczęć Rzeczypospolitey, on nadawał swoim podpisem uchwałę wszystkim aktom seymowym, konferował z ministrami cudzoziemskimi, utrzymywał spokojność wewnętrzną, i miał prawo przedstawiania przedmiotów seymowych. Seym zaś mógł ogłaszać wojnę, zawierać pokoy, wchodzić w przymierza, i kapitulacye, i wysyłać posłów nadzwyczajnych. Każdy Szwaycar po skończonych 26 latach życia swego, obowiązany był do służby woyskowej; iednakże kontingens woyska w czasie potrzeby zaciągać się mającego, nie miał wynosić więcéy nad 15303 ludzi; podobnież stosunek podatków urządzony został do potrzeb kraiovych; a iako wydatki wspólne dla całego kraju były, tak też dobra i długi narodowe wspólne być miały. Stan Religii pozostawał nieodmienny, a Katolicy i Protestanci, używać mieli wolnie dawniejszych swobód i praw swoich. — Ta Konstytucya od dnia 15. Kwietnia rozpocząć miała swoię działalność, a miesiącem

wprzód, to jest dnia 15. Marca, dotychczasny Rząd miał ustać. Głównym zamiarem Bonapartego było w nadaniu Konstytucyi Szwaycarom, ażeby ich w ustawicznej podległości Rzeczpospolitey francuzkiej utrzymać, dla czego żądnemu Kantonowi nie wolno było więcéy, nad 200 ludzi do woyska zaciągać. Bonaparte zarękoymił nowo nadaną od siebie federalną (związkową) Konstytucyę, i uznał wyżéy rzeczonym Aktem Szwaycaryą za niepodległe mocarstwo; chociaż cała iey istota, i dzieie przyrowadzenia do skutku, dowodem były, podległości Szwaycaryi francuzkiemu Państwu. Wreście przyięta ona została z nieiąką obojętnością, nie widziano ani zapалу ku nowéy formie rządu, ani też nieukontentowania ze strony przeciwnéy. — Nowo-utworzona Rzeczpospolita, zawarła z Francyą dnia 27. Września przymierze obronne, między obydwoima narodami, lat 50 trwające, do którego przyłączone były ieszcze 4 punkta, (które Rząd Szwaycarski Imu Konsulowi do zatwierdzenia przełożył) tyczące się handlu Szwaycarów z Francyą, Hiszpanią, Lewantem, i Rzeczpospolitą liguryiską; stanęła także Kapitulacya wojenna, między Francyą i Szwaycaryą, mocą którój miało 16,000 Szwaycarów przyjąć służbę woyskową na żołdzie francuzkim.

W następującym roku (1804) gdy woyska francuzkie ustąpiły ze Szwaycaryi, nadeszły nowe zaburzenia, i rozruchy wewnętrzne. osobliwie w

Kantonie Zürich, gdzie wielu malkontentów nie chciało złożyć przysięgi wierności i posłuszeństwa ku nowemu Rządowi, tak dalece, iż przyszło do tumultu i jawnego powstania, któremu Landaman, i Naczelnik woysk Szwaycarskich, nie mogli nawet przez wydane odezwy zaradzić, ile że niespokojność i rozruchy doszły inż były do najwyższego stopnia; wymagała więc potrzeba, użycia siły zbroynéy, dla przywrócenia wewnętrzney spokojności. Woysko kantonowe pod dowództwem Generała Ziegler, wysłane przeciwko powstańcom w liczbie 900 ludzi, rozpędziło różne kupy buntownicze, i stoczywszy z niemi bitwę, przyprawiło ich o nie małą stratę; iednakże i samo przymuszone było cofnąć się, nie mogąc uprowadzić artylleryi swoiey w bezdrożnych miejscach; a powstańcy zdobywszy niektóre działa, nabrali nowéy odwagi, i rozsyłali buntownicze odezwy, przez które wielu przeciągali na swoją stronę: lecz Rząd wysłał przeciwko tym wichrycielóm ieszcze więcéy woyska, z którego obawy zmuszone były ucieczką się ratować; a woyska kantonowe natychmiast osadziły miejsca zawichrzone, rozbroiwszy mieszkańców ich, i schwytywawszy winnieyszych między niemi, a nawet samego ich herszta, niejakiego Willi rzemieślnika. Tym sposobem spokojność wkrótce przywrócona została w Szwaycaryi, iednakże ludność téy krainy bardzo się zmniejszyła, przez częste emigracye (wyprowadzenia się) malkontentów do Ameryki i Rossyi.

Ten postępek Francyi względem interessów Szwajcaryi i innych Państw cudzoziemskich, iako też zakaz Bonapartego przywozu towarów angielskich do Francyi i Hollandyi; a przytém podeyrzane poselstwo Generała Sebastiani ze strony Francyi do Afryki, Syryi, Egiptu, i siedmiu Wysp Jońskich, i tym podobne intrygi, sprawiły nie małe wrażenie na umyśle Gabinetu angielskiego, i dały pochop do nowego poróżnienia politycznego między Anglią i Francją; a tym bardziey, kiedy powszechném mniemaniem pierwszey było: że tylko sama woyna potrafi zabezpieczyć panowanie na morzu, i obroty handlowe W. Brytanii; która oprócz tego domagała się jeszcze odstąpienia wyspy Lampedosa na morzu sroziemném, utrzymywania woyska swego na wyspie Malcie, francuzkiego zaś ustąpienia ze Szwajcaryi, Hollandyi, i przyzwoitego wynagrodzenia Króla Sardynii we Włoszech. Gdy na takowe domagania Rząd francuzki nie miał chęci zezwolić, wydane było dnia 18. Maia formalne Oświadczenie woyny Francyi ze strony Anglii, do którey następujące uciążliwości Anglią zniewalały: „że Rząd francuzki różnym sposobem handlowi angielskiemu przeszkody czynił; przez Agentów sweich o przymiotach portów angielskich wybadywał się; przyrzeczonęy wolności Szwajcaryi, Połkoiem w Amiens, nie dotrzymał; Piemont, Piacencyą, Parmę i wyspę Elbę bez żadnego wynagrodzenia Królowi Sardynskiemu, odebrał. Ze Rząd francuzki zasadę ową utrzymywał: iż

Anglia do niczego wtrącać się nie powinna, co nie było stosownem do punktów Traktatu w Amiens; który to Traktat przez niedopełnienie warunku względem ustąpienia z Malty, nie został dotrzymanym. Przez zgwałcenie tymże Traktatem zaręczoney całości Państwa Tureckiego, podał nawet rząd francuzki rys podziału krajów tureckich. Wszystkie usiłowania Króla W. Brytanii, względem zabezpieczenia spokoyności Europy, stały się bezowocne, chociaż tenże nie chciał się wdawać w interesy iakiegokolwiek mocarstwa, i ani o zdobyczy iakowey, ani o powiększeniu posiadłości swoich nigdy nie zamyślał; iednakże honor Korony i interesy iego ludu wymaga po nim tego, ażeby zapobiegł skutkom takowego systematu, którenby każdej części upolerowanego świata mógł się stać fatalnym, gdyby mu tama położona nie była etc.“ — Te były wyrazy owego Oświadczenia (deklaracyi) wojny, przed któręypowiedzeniem, już od dnia 7. Marca 1803. czynione były wielkie uzbrajania w Anglii, a dnia 10. Maia Posel angielski przy Dworze francuzkim Lord Witwohrt podał ostateczną Notę (Ultimatum) Rządowi francuzkiemu, w któręypowiedzeniem, imieniem Króla swego domagał się: odstąpienia wyspy Lampedosa, 87) posiadania Malty przez lat 10, ustąpienia woysk francuzkich z Hollandyi i

87) Lampedosa mała wyspą na morzu Sroczinnym należącą do Malty, między tąż wyspą a brzegami Tunis w Afryce.

Szwajcaryi, i przyzwoitego wynagrodzenia Królowi Sardynskiemu. Gdy na te pretensye (roszczenia) rząd francuzki zaprzeczającą dał odpowiedź, nastąpiło wyżej rzeczzone wypowiedzenie wojny, którey naypierwszym skutkiem było: wzięcie w niewolę wszystkich Anglików między 18 i 60 rokiem życia tychże, we Francyi i Włoszech znajdujących się, iako ienców wojennych; gdy iuż przedtém Poseł angielski opuścił Paryż, a francuzki wyjechał także z Londynu. Tym czasem wojsko francuzkie pod Generałem Mortier w Hollandyi będące, odebrało rozkaz wkroczenia w kraj Hannowerski, iako w posiadłość Króla W. Brytanii. Nadaremnie ten kraj oświadczał swoją neutralność, nadaremnie uzbraiał się, nadaremnie iako Członek Rzeszy niemieckiej wzywał iey pomocy; uzbraiania się iego były niedostateczne, odezwy iego nie słuchano, a Francuzi iuż się dawno byli nauczyli i praktykowali, nie mieć żadnego względu na kraie Rzeszy niemieckiej; a chociaż w Hannoverze czyniono prędkie przygotowania do obrony, te iednakże, przez zawczesne pochody woysk francuzkich, nie przysły do skutku. Sam nawet Xiążę Cambridge przybył z Anglii, dla obietcia dowodztwa nad armią hannowerską, iuż do 20,000 ludzi wynoszącą; pierwszą atoli poryczka nie była pomyslna, gdyż przednia straż francuzka uderzywszy dnia 3. Czerwca, na tylną straż hannowerską, wprowadziła ją w nieporządek, i wiele ludzi w niewolę wzięła; nareście Hannoveranie widząc, iż niewydołają o-

przeć się potędze Francuzów, mnsieli z Genera-
łem ich Mortier zawrzeć tegoż dnia w Su hlin-
gen kapitulacyą, wskutku któręy woysko hanno-
werskie udać się miało w powiat Lawenburski,
aż po prawy brzeg Elby, i nie służyć więcęy
przeciwko Francyi; woyska zaś francuzkie w lic-
bie 25 tysięcy osadzić mieli cały kray Hannowe-
ru i twierdzę Hameln, 88) aż po rzekę Elbę,
które kosztem krain miały być utrzymywane.
Wszystkie przytém effekta królewskie, kassy kra-
lowe, i dochody stały się własnością Francuzów.
Podobnież i podatek 8 millionów liwrów, wypła-
cić nakazano, a cały kray miał być obrocony na
prowincyą francuzką, pod zarządztwem Generała
francuzkiego Mortier.

Dowiedziawszy się Król angielski o zawartey
w Hannoverze tak uciążliwej kapitulacyi nie
chciał iey potwierdzić, gdyż tym sposobem za-
przeczyłby i poczytał za nieważne Oświadczenie
swoie: że chce być uważany iako Elektor han-
nowerski, i Członek Rzeszy niemieckiey. Gdy
więc nie nastąpiło zatwierdzenie ze strony Anglii,
widział się przez to Bonaparte być zmuszo-
nym, do wzajemnego niepotwierdzenia wyżey rze-
czoney kapitulacyi, i dania rozkazu Generałowi

88) H a m e l n miasto warowne w Xięztwie Ka-
lenberg w bywšym Cyrkule dolney Saxonii, nad
Wezerą; ma 4000 mieszkańców, fabryki poń-
czoch wełnianych, i dobry połów łososi.

Mortier, ażeby wkroczył z woyskiem swoim w powiat Lawenburski, i rozbroił zupełnie armią hannowerską, która już zaczęła przygotowania czynić do obrony; gdy tym czasem znaczna liczba odwodowego woyska pod sprawą Generała Dessoles z Francyi, przybyła do Hannoweru; przez co armia francuzka została znakomicie powiększoną. Woyskō hannowerskie pod dowództwem Generała Walmoden, które iako się wyżyż rzekło, stało na prawém brzegu Elby w powiecie Lawenburskim, a któremu wiele woyskowych i innych potrzeb zabrakło, zdawało się codziennie oczekiwać krwawey podyczki; gdy tym czasem po różnych poprzedniczych układach, stała dnia 5. Lipca nowa kapitulacya z Generałem Mortier, przez którą woysko Hannoweru złożyła broń, i Francuzóm ze wszelką artylleryą, zaprzęgiem, i końmi od iazdy, wydało; z przyrzeczeniem, udania się do domów swoich, i nie służenia więcéy przeciw Francyi i iey Sprzymierzeńcom; tylko Officeróm dozwolono było zatrzymać swoją broń, bagaże i konie, i mieszkać gdzie się upodoba; z warunkiem atoli nieoddalania się od stałego lądu. Iednakże mimo zawartey kapitulacyi, wielu Hannoweranów tajemnie zaciągało się do woyska angielskiego, i do Anglii odpływało.

Gdy tym sposobem Francuzi stali się panami, nie tylko całego Hannoweru, ale i całego powiatu Lawenburskiego, a ważną fortecę

Ratzeburg 89) do Elektora hanowerskiego należąca, obrócili na skład wojskowej broni; w tymże prawie czasie, ukazała się pewna liczba angielskich fregat przy uściu Elby, i zamknęła tę rzekę handlową, wzięwszy ją w ściłą blokadę; na morzu zaś sroziemnym stała flotta angielska dla przerznięcia komunikacyi (związku) między Neapolem i Sycylią, gdy tym czasem druga flotta popłynęła do Tulonu i Marsylii, 90) dla blokowania tamecznych portów. Wielka siła morska Anglii nie miała na otwartem morzu żadnych nieprzyjaciół, dla tego przymuszona była wyszukiwać ich w portach zagranicznych. Jedna flotta obserwacyjna krążyła około Brest, druga stanęła w Kanale 91) podczas gdy trzecia wypłynąć miała na morze północne. Ponieważ głów-

89) Ratzeburg miasto w Elektoracie hannowerskim, leży nad jeziorem, jest siedzibą rządów królewskich, i ma 121 domów.

90) Marsylia (Marseille) wielkie i handlowe miasto francuzkie w bywszey Prowancyi, nad morzem sroziemnym. Port tameczny jest bardzo wygodny dla okrętów kupieckich, ale za płytki dla wojennych; liezy do 110,000 mieszkańców.

91) Różne cieśniny i zatoki morskie mają nazwiska Kanałów, iako to: Kanał Manszy (la Manche) nazewa się cieśnina dzieląca Francją od Anglii; Kanał biały (Canal bianco) we Włoszech; Kanał Langwedocki (Kanał de Languedoc) we Francyi etc.

ny zamiar Bonapartego zdawał się być wylądowanie w saméy Anglii: tym końcem we wszystkich portach na brzegach morskich, budowano mnóstwo małych okrętów czyli statków, ze wszech stron Francyi ciągnęły liczne woyska do Kanalu, a przy Boulogne 92) był główny punkt zgromadzania się tak zwanéy armii angielskiej. W kraju także W. Brytanii wszystko było pod i bronią, w gotowości do walczenia za Króla, Konstytucyę, i Ojczyznę; iednakże we Francyi wylądować, dotąd jeszcze się nie ważono. Okręty angielskie krążyły ustawicznie po Kanale, dla przeszkodzenia; ażeby Bonaparte zamiaru swego wylądowania na brzegach Anglii nie mógł przywieść do skutku; lecz z końcem roku 1803 zniknęła ta obawa, a wszystkie uzbrajania we Francyi, uważano iako środki, dla trzymania Anglii w ciągłej niespokojności. Tym czasem po wszystkich morzach czynili Anglicy nie małe zdobycze, wielka liczba schwytyanych przez nich okrętów nieprzyacielskich, i neutralnych, pomnażała się codziennie; żegluga handlowa została zatamowana, ponieważ i handel z Anglią na stałym lę-

92) Boulogne (Bulon) miasto portowe francuzkie w bywszey Pikardyi, przy uściu rzeki Liiane w morze, składa się z dwóch miast: gornego i dolnego, ludność wynosi do 105000 mieszkańców. Z tad jest najlepsza przeprawa do Anglii na powrót, lecz wygodniejsza jest przez Calais (Kale).

dzie był zabronionym od Francyi. Oprócz tego zdobyli także Anglicy w roku 1803, niektóre wyspy francuzkie w Indyach Zachodnich, iako to: St. Lucie, Miquelon, Tabago; i posiadłości hollenderskie czyli osady: Demerary, Essequibo, i Berbice w prowincyi Ameryki południowej Gujanna leżące.

Ponieważ zamiarem było Rządu angielskiego zniszczyć flotty francuzkie, nim się one na brzegach Anglii ukążą, tym końcem rozpoczęte były wielorakie ataki. Naypierwszy przypuścił Admirał angielski Saumarez na północnym brzegu morskim Normandyi 93) przy mieście Granville 94) dnia 14. Września 1803, gdzie tegoż czasu flotylla francuzka z portu St. Malo 95) od

93) Normandyja bywsza wielka prowincya francuzka z tytułem Xięstwa, noszonym przedtym od członków krwi królewskiej; miała na 588 milach kwadr. powierzchni, 2 miliony mieszkańców gospodarnych, przemysłnych, i w części dobrych zeglarzów; obfitość zboża i owoców, znaczny chów bydła, i koni, tudzież liczne i rozmaite fabryki. Po rewolucyi podzielona była na 5 departamentów: Sekwany dolnéy, Calvados, Kanału, Eury, i Orny.

94) Granville małe, i źle zabudowane miasto francuzkie w Departamencie Kanału z 5000 mieszkańców i miernym portem; nie ma żadnych fabryk, ale obszerny handel ostrzygami tutaj łowionemi i kablonem.

95) St. Malo nie wielkie, ale dobrze warowne

brzegów Bretanii nadpłynęła. Bombardowanie brzegu i samego miasta Granville, działo się w tymże dniu z największą natarczywością; przez całą noc i nazajutrz, sypano nieustanny ogień do miasta, przez co większa część tegoż stała się pastwą płomieni; iednakże flotylla francuzka z 22 okrętów złożona, broniła się z nieustraszoną odwagą, i żaden iey okręt nie został uszkodzonym. Anglicy rzucali cały dzień bomby do brzegu morskiego i wprawili wszystkich mieszkańców w obawę, przecież atoli nie dopieli zamiaru swojego zniszczenia okrętów francuzkich. Admirał Saumarez oprócz tego osadził woyskiem angielskim z małe wyspy francuzkie Jersey leżącą ku zachodnim brzegom bywszey prowincyi francuzkiej Normandyi, i Guernsey leżącą na Kanale dzielącym Francją od Anglii, przy tychże brzegach zachodnich. Tegoż czasu i miasto St. Valery w Departamencie francuzkim Somme (bywszey Pikardyi) leżące, było bombardowane i wiele uszkodzenia w budowlach swoich poniosło. Opańowanie miast Hale, i Bulonu, nie udało się Anglikom pomyslnie. Dnia 27. Wrześn. 1803

miasto, i sławny port na wyspie tegoż imienia przy brzegach obywszey francuzkiej prowincyi Bretanii, w departamencie Ille i Villaine ma 9200 mieszkańców, mocny handel, znaczne rybołostwo, akademią morską i szpital dla matków.

zaczęło się mocne strzelanie do miasta Kale 96) lecz dla długości portu bomby armatne nie mogły dosięgnąć miasta, tylko przedmieścia, w których nie wielką szkodę sprawiły; w mieście zaś ledwie 12 domów było uszkodzonych. Mimo rżęsiwego ognia z 11 okrętów angielskich, popłynęło 22 okrętów francuzkich z Kale do Bulonu, na które chociaż Anglicy zewsząd strzelali, nie mogli w nich atoli żadney uczynić szkody, ponieważ między rzędem piaszczystych odsepów, i brzegiem morskim tak się utrzymywali, że Anglicy nie byli w stanie przybliżyć się do nich, na brzegach zaś morskich Francuzi porozstawiali moździerze, z których na 2400 kroków w odległości strzelano. Tym sposobem flotta francuzka stanęła dnia 29. Września w Bulonie, i złączyła się z drugą o 25 okrętach niedawno z Dunkierki 97) nade-

96) Kale (Calais) miasto francuzkie w bywszey Pikardyi, nad ciesniną Kaletanską. Port tameczny jest ważny przez swe położenie w nacyiasnieyszem miejscu Kanalu. Edward III Król angielski zdobył to miasto roku 1346, lecz Francuzi roku 1558 znowu je odebrali.

97) Dunkierka (Dünkirchen) miasto nadmorskie bardzo warowne w bywszey Flandryi. Należało do Hiszpanii, ale gdy Kromwell wspierał Ludwika XIV. Króla francuzkiego, dostało się Anglikóm, którzy go późniefy ustąpili Francyi za 5 millionów ftanków. Roku 1794 Anglicy nadaremnie oblegali to miasto. Port tameczny ma wielkie przywileie, a ludność wynosi 21000 dusz.

szła, którą chociaż Anglicy podobnież atakowali, iednakże bez żadnego skutku; przyczém wszystkim nie utracili Francuzi, oprócz dwóch ludzi ani iednego okrętu, chociaż podług raportów angielskich, dwa okręty francuzkie zapędzone zostały na piaski, i wiele było uszkodzonych, — Pod czas tey wojny morskiey, i zgromadzania się statków przewozowych, i szalup kanonierskich, nadeiagały ze wszech stron liczbie korpusy woysk francuzkich, do placów zebrania się swego na brzegach morskich, osobliwie zaś zgromadzały się wielkie armie na trzech miejscach, iako to, w St. Omer, Bruges (miastach bywszey Flandryi), i Bulonie, czwarta zaś armia odwodowa, tworzyła się w Compiègne mieście francuzkim w Departamencie Oazy. Na brzegach także hollenderskich od wyspy Texel 98) leżący między morzem niemieckim i zatoką Zuydersee, aż do Flessyngi stało woysko francuzkie do 50,000 ludzi wynoszące. — Mniemano w Anglii, że głównym zamiarem Bonapartego było wylądowanie w Irlandyi 99), gdzieby złączywszy się z kupa-

98) Texel (Tessel) mała wyspa w Hollandyi między morzem niemieckim, i zatoką morską Zuydersee, przedzielona cieśniną Marsdiep od Północney Hollandyi. W tamiecznym sławnym porcie okręty wygodnie stoia.

99) Irlandya wyspa i Królestwo, na wschodniej stronie Anglii, od którey ieziozem irlandzkim, i kanałem Sw. Jerzego iest oddzielone. Kray

mi rebellizantów, mógł był łatwiej całą Anglią opanować, wszędy rabując i pustosząc, i z wojskiem swoim aż do samego Londynu wkroczyć; przecież atoli flotta angielska pod sprawą Admirała Nelson, na morzu sroziemnym w takiej zostawała nieczynności, że nawet porty w Genui i Liwornie we Włoszech, nie były ściśle blokowane, i każdego czasu okręty do nich zawiały. Naywiększa część angielskiej siły morskiej pod dowództwem samego Nelsona krążyła przy Tulonie, trzymając flotę tamtejszą francuzką w takiej blokadzie, że wypłynąć nie mogła, i po uczynionych nie raz usiłowaniach nazad się cofać musiała.

Oprócz tey wojny w Europie, uwikłana także była Angliia w nieprzyjaźń z Xiążętami Marattow *) naywiększych nieprzyjaciół swoich, i

ten od roku 1801 połączony z W. Brytanią w jedno Państwo, ma około 1450 mil kwadr. powierzchni, 150 miast, 160 miasteczek, a ogółem 440,000 podatkowych domów. Grunta we wewnątrz gorzyste, po większey części równe, lecz nader błotniste, są żywniejsze iak w Anglii, chociaż nie tak dobrze uprawne. Dzieli się na 4 powincye, które razem wzięte zawierają 32 hrabstw.

*) Marattowie lud pogański mieyscowy indyjski z tey strony rzeki Gangesu, rozciągający się od Suraty do Goa, i brzegów Malaba-

musiała tegoż czasu podeymować uciążliwe kampanie, w prowincjach wschodnio-indyjskich, w których Xiążęta Marattów zostali w roku 1803 po kilka razy od Anglików zbici, i najmocniejsze ich fortece zdobyte; później zaś wielka bitwa przy

ru. Należą oni do rodu Rasbuttow bardzo bitnego, i dopiero w połowie 17 Wieku zaczęli być znanymi pod własnym. Założyciel ich państwa, Sewagis, człowiek z wielkimi talentami i szczęściem, umarł roku 1680, a potomność jego wygasła dopiero roku 1777. W 18 Wirku państwo Marattów podniosło się znacznie, i było zupełną Monarchią, kwitnącą we wszystkich częściach, aż do roku 1739. Wówczas potomstwo Sewagisa wyzute było z panowania. Dwa Ministrowie dopełnili tego na osobie Ram Radszy, a zamknąwszy go w twierdzy podzielili się jego krajem. Ale ta rewolucya nie mogła być bez wspólnictwa, naysilniejszych między Marattami, którym też musiano wiele władzy i nagrod dozwoić. Odtąd Rząd właściwie mówiąc był można-władny, a rządcy prowincyi prawie w nich udzielnici. Mimo ten podział, potęga Marattów rosła codziennie. Uderzali następnie na naysilniejszych Sasiadów, iako to, Bengal i Persyę wschodnią, iednakże spory krwawe między niemi samemi trwają bezustannie, ale w czasie wspólnej wojny umieją się łączyć, a w sąsiednich naymiej się za pieniądze. Z resztą, naród ten jest najmocniejszy między indyjskimi, przytęm prosty, niewytworny, i niczego od Europejczyków nie potrzebujący, przeto ci handlują tylko z Mahometanami, w miastach Marattów osiadłemi.

Delhi 100) wygrana, i ważna twierdza a przed-
tém główne miasto całego Indostanu Agra
101) zdobyte zostało. Gdy bowiem Generał an-
gielski Lake wziął szturmem fortecę Aly-ghur,
ruszył na nieprzyaciela, który się był przy Del-
hi usadowił, uszedłszy w iednym dniu 18 mil an-
gielskich, i natychmiast uderzył na niego, który
z wielu dział mocnym ogniem bronił się; iednak-
że Anglicy natarli bagnetem na baterye nieprzy-
acielskie z taką natarczywością, iż Maratto wie
po zaciętém odporze opuścili nakoniec szanice, a

100) Delhi (Delly) miasto stołeczne prowincyi
tegoż imienia nad rzeką Dschumna, w Pań-
stwie Wielkiego Mogola którego niegdyś
było mieszkalnią. W czasach swoiey pomysłno-
ści miało 2 milliony mieszkańców, dziś leży w
gruzach i puste.

101) Agra miasto stołeczne Królestwa czyli Pro-
wincyi tegoż imienienia w Indostanie, nay-
większe w Indyach Wschodnich; leży nad rze-
ką Dschumna, a iest zbudowane na kształt
pułkieżycy, otoczone murem z czerwonego ka-
mienia i rowem na sto pędzi szerokim. Przed-
tém Cesarz Indostanu mieszkował tam zwy-
kle, miał pałac ogromny, i 1200 kobiet w swo-
im Seralu; w mieście tém znajdnie się 800
łazni, lecz ulice są wąskie i krzywe, a niektóre
zasklepione drzewem. Godne podziwienia iest
tam Mausoleum żony Mogola, zwaney Tad-
ge-Mehal. Zaczyna to miasto upadać, odkąd
stolica przeniesiona do Delhi.

cała ich artyllerya o 70 działach wpadła w ręce Anglików. Bitwa ta chociaż nie bez znaczney straty ostatnich, miała iednakże wielkie korzyści, a woysko Marattów zostało rozproszone i cofnęło się daleko. Nayważniejszą twierdzą i miasto Delhi niegdys stolicę Wielkiego Mogoła opanowali Anglicy, a różne inne bitwy po rozmaitych miejscach stoczone, w których Maratowie całą prawie swą artylleryą i broń, iako zwyciężką zdobycz Anglikóm zostawili, zniewoliły Xiążęcia ich, do zawarcia chociaż uciążliwego dla siebie zawieszenia broni, czyli rozeymu z Anglikami. Podobnież i na wyspie Ceylon w Indyach Wschodnich należącey do Anglików, hardego Króla Kandy 102) i woysko jego, Anglicy nayprzód z ważnego stanowiska Hangwelle, które w oblężeniu trzymał, wyparli, a potém ścigawszy ich, z iedne-

102) Kandy Królestwo na wyspie Ceylon, którego panujący i mieszkańcy wyznają Religiją Buddy czyli Budsy sławnego ustanowcy, który wyszedłszy z Siamu, zawędrował aż do Japonii nauczał o niesmiertelności duszy i życiu przyszlém. Lud ten nazywa się także Singalezami; posiada on okolice gorzyste wgląb kraiu będące, i przystępów strzeże pilnie. Miasto stołeczne tegoż imienia i Królestwa składa się tylko z iedney ulicy długiey na puł mili, zabudowaney nędznemi chatami. Roku 1803 Anglicy opanowali to miasto, ale musieli kapitulować, a po przeminieniu niebezpieczeństwa wszyscy wymordowani byli.

go miejsca na drugie zapędzali, tak iż na cały przestrzeni angielskiej żaden się pótém nie ukazał Randyiczuk; Anglicy zaś wszystko, znowu w tym stanie iak przed wojną, otrzymali w posiadłość.

Ważny Traktat albo wieczna unia, i' powszechny allians obronny, zawarty w mieście Marat-tów, Bassain, dnia 31. Grudnia 1802 między Anglikami i Paischwa Batjee Rao 3cim ich Xiążęciem, dał powód do wybuchnienia nowéj wojny między Scindiachem 2gim, i Wielkim Xiążęciem małej krainy Berar w Indyach Wschodnich. Obydwa niechętnemi się okazywali względem rozdzielenia swoich wojsk ziednoczonych, i sciągnięcia ich do własnych krajów, a tym sposobem wydał się ich zamiar, do zerwania nie dawno zawartego przymierza. Anglicy wiedzieli o tém, że nieszczęśliwy Xiążę Krainy Gohud, pod czas niewoli swojej, utrzymywał związek z różnemi mieszkańcami gorzystych okolic; przeto generalny Gubernator angielski Markiz Wellesley, dał zlecenie dowodzącemu Generałowi wojsk angielskich, ażeby zrękoymił niepodległość iemu, i Naczelników Rasbutów, chcąc tym sposobem wciągnąć ich w interest angielski. Co się też pomyslnie udało; ponieważ Xiążę Gohud został z niewoli wypuszczony, i tymczasowo ugoda z nim zawarta, mocą której dawne posiadłości Rannah z Gohud, miały być oddane Reprezentantowi familii pod opieką i rękoiymią Rządu angielskiego.

skiego, za co obowiązał się on dawać corocznie 9 lak rupii (9000 złotych) jako posiłek pieniężny dla 3000 woyska angielskiego. Twierdza Gualior 103) miała przy kompanii angielskiej zawsze zostawać, a Rządowi angielskiemu miało być wolno, ile razy za rzecz potrzebną osądzi, woyskiem swoim osadzać wszystkie fortece, i mocne stanowiska powiatu należącego do Rannaha, wyjąwszy miasto Gohud. Prócz tego obowiązał się on, połączyć woyska swe z angielskimi, przeciw każdemu mocarstwu, któreby chciało zagrażać posiadłościom angielskiej kompanii Wschodnio-indyjskiej; a w przypadku wojny miał postępować zupełnie podług zdania i kierunku dowódców woyska angielskiego. Nakoniec przy rządzie angielskim miało pozostawać prawo: ażeby przy wydarzonych sporach między Rannahem z Goud i innym jakim naczelnikiem, był sędzią polubownym.

Pomysłne oręża angielskiego postępi, przywiodły to przymierze do skutku. Oś miesięcy

103) Gualior twierdza na górze w Indostanie, nad rzeką Kuhary, warowna iest sztuką i położeniem naturalnem, i służyła długo za więzienie stanu pod panowaniem Wielkich Mogółow, póki w środku 18 Wieku nie wpadła w ręce Marattów, którym ją znowu wydarły woyska kompanii angielsko-indyjskiej roku 1780, lecz przy pokoju nazad wróciły.

Sierpnia aż do Października, zdobyli Anglicy pod dowództwem swych Generałów Wellesley, Lacke, i innych, miasta Broah, Burahbatty etc. i otrzymali nie iedne zwycięstwo, pobiwszy wojska Marattów przy Delhi, Dekan 104) i innych miejscach, których skutkiem był Traktat pokoju, dnia 30. Grudnia 1803 zawarty w Serie-aniengaum, między wschodnio-indyjską kompanią angielską i Maharajem Aly Jah Dawlut Rao Scindiah, pomiędzy którego innemi warunkami uciążliwemi zastrzeżone było artykułem 9tym; ponieważ Rząd angielski z pewnemi wasallami Scindiaha, układy niektóre zawarł, tedy zgodzono się na to, ażeby takowe zostały potwierdzone; Scindiah więc zrzeka się wszystkich roszczeń do osób, z któremi te układy zaszły, i oświadcza, iż więcéy niepodlegają jego Rządowi. — Przez ten artykuł i zawarty dnia 29. Stycznia 1804. Traktat, został Rannah z Goud, iakoteż Rajah z Jyenagur czyli Jay-poor, i inni Xiążęta uwolnieni od iarzma Scindiaha, który utracił naywiększą część swoich posiadłości, iakoteż swojego wpływu, osobliwie zaś ważne ieszcze od roku 1800 przywłaszczane

104) Dekan opólnie mówiąc, północna część półwyspu indyjskiego, z tey strony Gangesu, ale w ścisleyszém znaczeniu iest to Królestwo Golkondy, nie podległe wprawdzie, lecz płacące haracz Marattom, dla otrzymania od nich spokoyności.

sobie prawo, zastępowania osoby W. Mogół, i władzą, sprawowania iego imieniem Rządu ludów indyjskich, od których dawny potomek Tamuridów, iako prawny samowładca poważany bywa. Bez wątpienia uczuł potém Scindiah ważność swoich odstąpień, co trwało aż do Lipca roku 1804. dopóki wszystkie niesnaski względem krainy Gohud, i twierdzy Gualior rozstrzygnionemi nie były. *) Uznał on także wspomnianą Cessyą, czyli ustąpienie prawne, za przeciwną Traktatowi, ponieważ główny pokój artykułem 9tym odstąpienia powiatów na południe od Gohud wyraźnie zakazał; lecz wkrótce przemagająca siła iego zwycięzców, zmusiła go znowu do zrzeczenia się formalnie wszelkich do tego pretensyi czyli roszczeń.

Przez cały rok 1804 czyniła Anglia wielkie usiłowania, dążące do zabezpieczenia swoich brzegów morskich, i handlu swojego w czynnym ruchu utrzymania; tym końcem knowała niebezpieczne zamachy, na zgubę Igo Konsula Rzeczypospolitey francuzkiej, którego uważała iako sprawcę wszelkich niepomyślności swoich. Straszliwe we zamiary, starała się przez emigrantów (wychodców)

*) Gualior i Gohud były już przedtém Rajahowi Umbaje Rao Englah w dzierżawę puszczone, gdy przez Traktat zawarty w Surhindec dnia 16. Października 1803 uwolniła go kompania wschodnio-indyjska od tegoż, i

francuzkich w Anglii osiadłych do skutku przyprowadzić, których tym końcem do różnych departamentów Rzeczypospolitej francuzkiey rozesała. Wielu z nich przybyło nawet do Paryża, osobliwie Georges, i Pichegru, wielcy stronicy domu Burbonów. Ufali oni we wsparciu Generała Moreau, który iako prywatny od roku 1801 we Francyi przemieszkował, iednakże zostawał w porozumieciu z będącemi ieszcze w Anglii, a gdy przybyli do Paryża, wiedział o ich zamiarach szkodliwych, których aczkolwiek nie chciał być uczestnikiem, lecz Rządowi o tém nie doniósł; przez co samo stał się podeyrzanym o spisek, i kary godnym. To wszystko atoli czuynemu oku Rządu francuzkiego nie mogło być ukrytém, który nim ieszcze Georges i Pichegru w Londynie przebywali, iuż o takowym komplocie był uwiadomionym, a wkrótce po ich przybyciu do Paryża, iako zdrajców Oyczyzny, razem z Generałem Moreau rozkazał onychże aresztować; osobliwie Georges, który przebrany za drażnika w pałacu Thuilleries, podłe usługi czynił, tym czasem zaś sposobney do tego chwili upatrywał, gdzieby Imu Konsulowi sztyletem zatrutym, który przy sobie sekretnie nosił, życie mógł

zrękoymiła mu za to samowładną posiadłość Narwar, i innepowiaty leżące na południe od Gohud, a przynoszące rocznie 941,700 rupiow intraty.

odebrać. Dowiedziano się oraz, iż przy Renie zbierają się emigranci, końcem szkodzenia Rzeczypospolitey; że Ministrowie angielscy Spencer-Smith, Drake, i Taylor, w Stutgardzie, München, i Kassel, zdradzieckie porozumienia z Paryżem, i emigrantami na lewym brzegu Renu utrzymywali, dodając im pieniędzy i broni. Że podobnież i na prawym brzegu Renu znajdowały się podeyrzane osoby: Dümouriez niegdyś Pułkownik, i pewny Xiążę francuzki, iako uczestnicy spisku przeciw Rzeczypospolitey, których schwytanie za potrzebne uznanem zostało. Dnia 14. Marca wysłano ze Strasburga 105) dwa korpusy wojska francuzkiego za Ren; ieden z nich otoczył miasto Offenburg należące do W. Xiążęcia Badeńskiego, i zabrał wszystkich znajdujących się tamże emigrantów francuzkich, których do Strasburga zaprowadził; drugi zaś pociągnął do Ettenheim, miasta należącego do tegoż W. Xiążęcia, i aresztował między innemi znakomitemi emigrantami, Xiążęcia francuzkiego

105) Strassburg (Argentoratum) miasto stołeczne Alzacyi, (Elsasz) wielkie, ludne i dobrze obwarowane, nad rzeką Ill o, pół godziny drogi od Renu, ma piękne ulice i budynki, akademią, Lyceum, szkołę zdrowia, 2 teatry, anatomiczne, 2 biblioteki publiczne, cytadelę, magazyny wojskowe, arsenał, koszary, fabryki rozmaite i mocny handel. Ludność wynosi do 50,000 dusz.

de Enghien, wnuka niegdyś Xiążęcia de Conde, którego dnia 20. Marca 1804 sprowadzono do Paryża, a obawiając się jakowego rozruchu, natychmiast wywieziono do Vincennes, 106) gdzie przed Sąd wojskowy stawiony, i o występpek zdrady kraju obwiniony, wyrokiem Igo Konsula, na rozstrzelanie skazanym został. Nastąpiło potem w Paryżu postępowanie sądowe, z trzema wyżej wspomnianemi winowaycami: Georges przyznawszy się, iż chciał gwałtownie Igo Konsula życia pozbawić, został gilotynowany; Pichegru udusił się w więzieniu; Generał Moreau uznany był także za winnego śmierci; iednakże przez wzgląd na iego zasługi wojskowe, na żądanie ludu i woyska, życie mu darowano, skazawszy go atoli razem z czterema innemi osobami podeyrzanemi na dwóletnie więzienie; lecz ón wolał być wywołanym z Francyi, i za pozwoleniem Rządu udał się do Ameryki północney. *)

Wzmagaiąca się coraz potęga Francyi, i sposób postępowania iey, w stosunku do ościennych

106) Vincennes miasteczko w departamencie Sekwany blisko pięknego lasu, z 1800 mieszkańców i zamkiem, obroconym na więzienie stanu.

*) Niespodziany wypadek odkrycia pewnego sprzyśiężenia, na życie Igo Konsula w Paryżu, ściągnął powszechną uwagę na los owego męża,

mocarstw, ściągnęły na nią powszechną i tém większą całej Europy uwagę. Roku 1804 nowe między Rzeczpospolitą francuzką i Rosyą zaszyły niesnaski, które wkrótce do dyplomatycznego

który jako Generał w Hollandyi, Niemczech i Włoszech, przez swoje woyskowe talenta, również tak straszny się uczynił, iak dla swojego charakteru był poważany. Wielka rola, iaką Generał Moreau grał na teatrze wojny przy schyłku 18go wieku, uczestnictwo na sprzysiężeniu, i uwięzienie iego, na początku 19go, czyni potrzebę: umieszczenia w niniejszym Dziale, główniejszych rysów życia tego Woioownika i bohatera, którym się, w pośrodku wielu innych, Rzeczpospolita francuzka zaszczycała. — Generał Moreau, urodzony w Morlaix w bywszey Bretanii roku 1762, był synem sławnego Adwokata. Jeszcze w 18tym roku życia swojego przyjął służbę woyskową; lecz na żądanie oycy swego, opuścił ją, i ciągnął daley swoje nauki, po których ukończeniu sprawował urząd Prokuratora w Rennes. Jego otwarta powaga, ludzka fizyognomia, i przyjemne maniere, dodały iego naturalnym talentom, i nabytym umiejętnościom, nowego szacunku. W latach 1788 i 1789 popierał, względem Zgromadzenia Stanów Królestwa, poczynione przez Ministrów nowości, kierował wszczętym powstaniem w Rennes i Nantes, przeciwko Parlamentowi i Stanom w prowincyach, przez co sobie pozyskał, w czasie urzędzenia gwardyów narodowych, stopień dowodczy iednego batalionu swego departamentu. Odtąd udawszy się zupełnie za gustem swoim do sztuki wojenney, poświęcił się pilnie nauce taktyki,

porożnienia, a potém i do otwartey wojny, stały się powodem. Dnia 21. Lipca t. r. podana była od pełnomocnego Ministra rossyjskiego Oubril przy dworze Paryzkim, Nota Gabinetu pe-

rzeczy wojennych, i mawiał często do owoczesnych towarzyszków swoich; „wkrótce zostanę Generałem armii.“ Jako rostropny i ludzki, ażeby miał Rząd rewolucyiny pochwalać, dalekim był od przystąpienia swojego do Konstytucyi roku 1793, a batalion, którym dowodził był iednym z ostatnich w woysku, które ją przyięło. W tymże roku, mianowany był Generałem brygady; iednakże w pierwszey potyczce, którą z Prusakami pod sprawą Xiążęcia brunswickiego dnia 14. Września stoczył, został zupełnie porażonym, aczkolwiek sam nieprzyaciel w urzędowym raporcie swoim, poczynionym przez niego rozporządzeniom do ataku i ustępu, oddał sprawiedliwość. W armii pułnocney pod dowództwem Generała Pichegru, napisał się w stopniu Generała diwizyi wielokrotnie, zdobył Menin w Hollandyi, przymusił tamże do poddania się Jpern, i opanował miasta Brügge, Ostende, Nieuport, i Cadsand. — W tym zaś prawie czasie, gdy się zdobyciem twierdzy Sluys, zatrudniał, stary oyciec iego, padł ofiarą zaiadłości Jakobinów brestenskich, którzy go iako Arystokrata lub przyziaciela onychże, na śmierć skazali. Czcigodny ten starzec, nazywany od ludu w Morlaix, oycem ubogich, zawiadywał dobrami wielu Szlachty wychodźców, co samo stało się powodem nieprzyziaciolom iego, do pozbawienia go urzędu i życia. Lud bresteński, któremu cnoty iego wiadome były, szedł za nim z płaczem aż do

tersburskiego, w której Rossya żaliła się na to; „że Francya od roku 1803 neutralne kraje trzymała, i na wszelkie przełożenia Rossyi (która tychże krajów neutralność gwarantować przyrze-

miejsca gilotyny, a Generałowi Moreau czyniono wielokrotnie zarzuty: iż mordercóm oycy swego, który go uprzecznie kochał, dotąd nieprzestaje służyć. Słabość charakteru jego, wyiaśniła takowy postępek. — Podczas sławnej kampanii zimowej roku 1794, która Hollandyę Francyi podbiła, dowodził prawem skrzydłem armii Generała Pichegru, przyłożył się nie mało do rychłych onego zwycięstw, i obiał po przeysciu jego do armii Renu i Mozelli, najwyższe po nim dowództwo. Na końcu roku 1795 kierował blokadą Luxemburga, poczem ułożywszy plan do obrony Hollandyi, udzielił go Generałom Dāndaels i Dūmonceau, i podał go wydziałowi batawskiemu, z rozkazem przyprowadzenia onegoż do skutku, i w przeciągu 8 dni, zdania mu sprawy, względem powziętych w tej mierze środków. — Udał się potem jako Naczelnik do armii Renu i Mozelli, i rozpoczął w połowie roku 1796 kampanię, która do ugruntowania jego wojskowej sławy, nie mało przyniosła. Wyparowawszy Generała Wurmsera z obozu pod Frankenthal, odparł go aż do Manheimu, i uśkutecznił pod Strasburgiem przeyscie przez Ren. W następującym miesiącu, wyruszył przeciwko Austryakóm, ciągnącym ku miastu Rastadt, uderzył na Arcyksięcia Karola, którego po zwawey ataczce przymusił cofnąć się do Etlingen, gdzie powtórnie na niego natarłszy, odparł go aż do Pfortzheim. Oby-

kła) łączności nie miała; że woysko francuzkie osadziło brzegi morza adryatyckiego, na miasta anzeatyckie podatek wojenny nałożyło, i Państwu dunickiemu zagrażało. Cesarz rossyyski chce baczności uczynić Mocarstwa będące w sąsiedztwie z

dwa woyska w tych krwawych dniach, dały wielkiey waleczności dowody, a Generał Moreau okazał w nich naywiększe swoje talenta, manewrując w ostatniej bitwie z nadzwyczajną odwagą, i będąc dzielnie wspieranym od wszystkich swoich Generałów. Chcąc zaś Austryaków z ich stanowiska wypędzić, uderzył na nich powtórnie przy Pfortzheim, iednakże cofali się oni bardzo powoli, i dopiero po wielu zaciętych potyczkach, udało się Generałowi Moreau opanować całą rzekę Neckar, a dn. 3. Sierpnia wkroczyć do Konstaneyi. — Arcyksiążę Karol chcąc doświadczyć nowego szczęścia, uderzył dnia 11go t. m. na całą linię, i odparł przedpocztę francuzkie, iakoteż prawie skrzydło aż do Heidenheim, lecz Generał P. vaix natarł na niego ze zwyczajną sobie odwagą, podczas gdy Generał Moreau, z odwodowym korpusem nadciągnął, i na prawem skrzydle potyczkę odnowił. Po 17godzinney walce, stały obydwie woyska naprzeciwko sobie i sądziły że podobno pobite będą; Generał Moreau odesłał już był nazad podrożne sprzęty swoje; lecz skoro na 2gi dzień uyrzał Austryaków cofających się przez Dunay, natychmiast zajął zwycięzkie stanowisko, i daléy posuwał się naprzód, chociaż dla braku ammunicyi, nie mógł Austryaków niepokoić. Gdy potem Arcyksiążę Karol, dla wsparcia Generała Wartensleben cofnął się w prawą, Generał

Francyą, nad niebezpieczeństwem nad niemi wi-
szacém; a iako nigdy w opiekę swoją hersztów
komplotu przeciwko Francyi nie przyjmował, tak
też nigdy żądaniu Francyi, względem wydania z

Moreau ścigał Generała Latour, a dnia 24.
uderzył na Austryaków pod Friedbergiem,
napadł na nich niespodzianie śpiesznym pocho-
dem, i wielu pobiwszy lub w niewolę wzięwszy,
wprawił ich w nieład. Dla wsparcia Generała
Jourdan, udawał na chwilę, iak gdyby się
chciał przez Dunaj przeprawić; lecz gdy Au-
stryacy codziennie nowe posiłki odbierali, a
Generał Jourdan w największém zostawał
zawikłaniu; tedy począł myśleć o uskutecznieniu
swoiego odwrotu. Z początku zdawał się za-
mierzać do opanowania obydwóch brzegów Du-
naju; gdy zaś tymczasem Generał Nauen-
dorf zaiął wrzgorza Neuburga, mniemał się
być przymuszonym do ciągnięcia na prawym
brzegu. Falszywy ten kierunek aczkolwiek dał
powód Austryakom do zniesienia iednego
korpusu z 15 do 1800 ludzi, i zdobycia iedney
kolumny ekwipażów, i kassy woyskowej, ied-
nakże przeszedł on spokojnie rzekę Lech, i
poraził nawet ieden korpus Austryaków, chcą-
cy natarczywie uderzyć na niego; tylko prawe
iego skrzydło, poniosło w czasie tego długiego
odwrotu, rozmaite klęski. Podczas mnogich u-
tarczek w których Austryacy często odparci by-
wali, i wielu iępców utracili, wysłał Arcyksiążę
Karol nie mało posiłków, w celu przeszkodze-
nia ciągnięcia Generała Moreau przez Czarny
las; iednakże ieden korpus naprzód wysła-
ny, torował drogę całemu woysku, które nako-
niec po wielu zaciętych potyczkach, przeprawi-

kraiu swiego naturalizowanych Rossyanów, zadosyć nie uczyni. W owey zaś chwili, gdy Portugalia neutralność swoją drogo opłacać musiała, gdy Neapol przymuszonym został, utrzymy-

ło się przez Ren, i zaięło szaniec przedmostowy przy Hünningen, i twierdzę Kehl. O ten ostatni punkt dobiłali się Austriacy najzwawiej, a Francuzi bronili go najuporczywiej, dopóki narescie dnia 31. Grudnia niewydali go pierwszym, którym także i wyżey rzeczony szaniec przedmostowy, po zadziwieniu gadnym odporze, dnia 4. Lutego 1797 przez kapitulacyą wydanym został. Generał Moreau udał się potém do Kolonii, w celu nowego urzãdzenia armii Sambry i Mozy, którey dowództwo powierzywszy Gen. Hoche, powrócił do wyższego Renu. — W roku 1799 zawołany do Włoch, dla zapobieżenia skutkóm, iakieby wyprawa tameczna, mogła za sobą koniecznie pociągnąć; okazał takowy geniusz, któren go w rzędzie największych woioowników umieszcza; i nie można mu sprawiedliwego podziwienia odmówić, zważywszy, z iaką sztuką na czele słabych szczątków armii, bez żołdu, magazynów, i nadziei posiłków, na kilka mil kraiu statecznie bronił, o którym cała Europa sądziła, że zwyciężkie woyska sprzymierzonych wniyda do niego. Charakter a podobno też i ukontentowanie iego z obalenia rzãdu, którego nie lubił, wyniosły go przy końcu tegoż roku na stopien Adjutanta przy Bonapartem, poczem przez nową kampanią w Szwabii, dodał nowego blasku woyskowej sławie swojej. Sposób iakim w roku 1800 rozprawiał się w dolinach Brisgowii z Generałem Kray, i uskutecznił przeży-

wać nie małym kosztem na własney ziemi wojska francuzkie; gdy cały kraj Włoski, a osobliwie te Rzeczypospolite, którym niepodległość przyrzeczona była, iako to Szwaycarya, i Hollandya, nakształt prowincyi francuzkich były uważane; gdy iedną część krajów niemieckich wojsko francuzkie zajmuie, a w drugiey, z obrażeniem świętego prawa narodów, aresztowania dzieią się: — w takim razie kto z oboygą, Rossya czyli Francya niebezpieczeństwem grozi Europie? i kto się miesza naybardziej podług własney woli, do rządów ościennych mocarstw? Życzeniem Cesarza Rosyi iest pokoy, i równość praw dla wszystkich krajów udzielnych. Z tego względu żąda on dopełnienia następujących warunków: 1.) na mocy sekretney Umowy z dnia 11. Października 1801, ustąpienia woysk francuzkich z Neapolu, i szanowania iego neutralności. 2) podług tegoż układu, w poufałym społeczeństwie z

sie przez Ren; sposób iakim tegoż Generała do opuszczenia mocnego stanowiska pod Ulmą przymusił, i cofnienia się za rzekę Lech; czyni mu więcęcy honoru, niżeli iakowe bitwy, a znawcy taktyki zapewniaią, że w ciągu wojny rewolucyiNEY, nie było, wyiawszy Generała Pichegru, większego taktyka, i rostrópniejszego Wodza, nad Generała Moreau. — Dalsze szczegóły iego życia, w Tomie IIIcim będą opisane.

Rossyą. zarządzenia kraiem Włoskim. 3) wynagrodzenia dla Króla Sardynii. 4) na mocy wspólnej ręki i pokoju w Niemczech, opuszczenia od wojsk francuzkich całych Niemiec północnych, i szanowania neutralności Rzeszy niemieckiej.“ — W odpowiedzi na tę Notę ze strony Francyi przez Ministra Talleyrand dnia 28. Lipca poddanej, żalono się na Rząd rossyjski: iż Traktatów nie dotrzymał, przez dawanie opieki emigrantóm francuzkim, i osadzenie wojskiem swoim Rzeczypospolitey Siedmiu Wysp, od obu stron za niepodległą uznaney; o wyżej zaś rzeczonych czterech punktach nie było najmniejszey wzmianki. — Przez ostatnią Notę dnia 28. Sierpnia Rossya oświadczyła, iż osadzenie Siedmiu Wysp wojskiem rossyjskim, stało się za formalnem zezwoleniem Porty Ottomańskiej, na wyraźne żądanie mieszkańców onychże, i za uczynioną wprzód z Francyą umową. Oprócz tego powtórzyła, główną treść pierwszej Noty, i wszelkie dalsze stosunki swoje z Francyą, uznała za przerwane. Poczém wyjechał z Paryża Minister rossyjski przy dworze francuzkim Oubril, a Minister francuzki Raineval przy dworze rossyjskim, podobnież Petersburg 107) opuścił. — W

107) Petersburg, (Petropolis) miasto stołeczne Cesarstwa rossyjskiego, na kilku wyspach rzeki Newy, i części Prowincyi Ingermanii zbudowane. Piotr I. założył je roku

tymże czasie między Francją i Szwecją zaszły iakoweś nieporozumienia: nie tylko żałowano stracenia Xiążęcia de Enghien, ale też uskarżano się w Paryżu na zgwałcenie krajów niemieckich. Gdy dwór Paryzki dał na to odpowiedź w bardzo uszczypliwym i obrażającym tonie, Poseł Szwedzki odwołany został z Paryża, a francuzki przymuszony był także oddalić się z Sztokholmu. Rok upłynął, a nie zawarto jeszcze było żadnego przymierza, chociaż ciągle współrozumiałość między Londynem i Petersburgiem odbywała się śpiesznemi krokami; armia rossyjska zgromadzała się w Litwie i na Wołyniu, wojsko na Siedmiu Wyspach zostało pomnożone, a wszelkie usiłowania Francyi dla uczynienia podeyrzaniami w Konstantynopolu stosunków Anglii z Egiptem, osobliwie zaś zamiarów Rossyi względem Porty Ottomańskiej, były nadaremne; bo iako w Ros-

1703 w kraju świeżo na Szwedach zdobytym, i tam postanowił przenieść Stolicę państwa dla wygodnego blisko morza, a przeto z resztą Europy, związek mającego położenia. Od tego czasu jest to miasto zwykłym mieszkaniem dworu, i wielkimi liczbami panów rossyjskich, jednem z największych i najokazalszych miast w Europie; rozległość jego wzdłuż i wszerz przechodzi milę geograficzną, a ludność prócz załogi wynosi do 222000 dusz, z których 8 ma część jest cudzoziemców.

ayi Bonapartego ciągle uważano za Naczelnika Rządu francuzkiego, tak też i w Dywanie tureckim nie przyznawano onemuż nowej godności Cesarskiej, na którą przy końcu roku 1804 wyniesiony został, a Poseł francuzki tegoż czasu (Generał Brune) oddalił się z Konstantynopola i do Francyi powrócił.

OKRES II.

Od utworzenia Cesarstwa francuzkiego,
aż do Traktatu Pokoju w Tyłży.

1804 — 1807.

Pomimo tak wielu zamachów czynionych, końcem obalenia Rzeczypospolitęj francuzkiej, i zgładzenia iey Panującego ze świata, wzniosła się energia narodu Francyi, na początku XIX Wieku aż do najwyższego stopnia. Przewidywał on, iż dobro całego kraju, zazdrośni nieprzyjaciele iego, różnym sposobem wstrząsnąć, i na sztych wystawić usiłowali; iak też było prędkie zapobieżenie potrzebne, ażeby im odjąć wszelkie nadzieję, przywiedzenia do skutku zbrodniczych zamiarów swoich, względem zaburzenia wewnętrzney spokojności Francyi. — Jeszcze dnia 27. Marca 1804 Senat francuzki podał Imu Konsulowi adress z tym wyrazem: „Gruntniesz nową Erę, powinienes się także uwiecznić; blask bez trwałości iest niczem.“ W miesiąc potém tenże Senat w Trybunacie u-

czynił wniosek: iż Rząd Rzeczypospolitey, francuzkiemu odtąd ma być Cesarzowi powierzonym; a to dziedzicznie w familii teraźniejszego I. Konsula Napoleona Bonapartego. Wniosek ten został od wszystkich Trybunów, wyjąwszy Carnota, podpisany, a dnia 18. Maia w Uchwałę Senatu zamieniony, mocą której godność Cesarzowska i dziedziczność teyże, w Dynastyi Napoleona została uznana; a dwoma dniami później, to jest 20. Maia uroczystie w Paryżu ogłoszona, i Duchowienstwu po kościołach Francyi śpiewać rozkazano: Domine salvum fac Imperatorem nostrum Napoleonem. — W tymże czasie przedsięwzięta została nowa organizacya praw Cesarza i iego familii, Senatu, prawodawstwa, finansów, milicyi, handlu i żeglugi. Lista Cywilna Cesarza, wyrokiem z dnia 26. Maia, była na 25. millionów franków podwyszona; a godność Cesarzowska Napoleona wkrótce potem uznana została od Papieża, Hiszpanii, Neapolu, Pruss, Danii, Bawaryi, Saxonii, Baadenu, Wirtembergu, Batawii, Helwecyi, Liguryi, Austryi etc. Dnia 1. Grudnia podał Senat Cesarzowi Uchwałę Senatu względem głosowania za dziedziczną godnością Cesarzowską, przez którą okazało się, iż z 3,524,254 Obywatelów, głosujących, znajdowało się 3,521,675 którzy za dziedziczną godnością Cesarza głosowali. — Już od miesiąca Października zaczęto czynić w Paryżu wielkie przygotowania do Koronacyi nowego Cesarza; Ojciec Sw. Pius VII. był zaproszony zjechać do Paryża, dla dania Nape-

Leonowi świętego namaszczenia, i włożenia na niego Cesarskiej Korony. W Liscie swoim do Papieża wyraził Napoleon, iż ważne przedmioty tyćzące się Religij, będą na tey Koronacyi roztrząsane i załatwione. Po przybyciu Ojca Sw. do Paryża, odbył się uroczysty Akt Koronacyi dnia 2. Grudnia 1804. Cesarz i Cesarzowa byli od Ojca Sw. namaszczeni na głowie i rękach; po czém wzięwszy Cesarz poświęconą od Papieża Koronę z Ołtarza, włożył ją najprzód sam na głowę swoją, a potém Koronę Cesarzowey włożył także na iey głowę, trzymając ją przez nieiałą chwilę na swojej głowie. Co gdy się stało, Ojciec Święty zaprowadził nowo Ukoronowanych do Wielkiego Tronu przy końcu Kościoła, i ucałowawszy Cesarza głośnie zawołał: *Vivat Imperator in aeternum*; po czém nastąpiła przysięga Cesarza na Ewangelię. — Zdobiły ieszcze tę Koronacyą: Koronę, berło, i miecz Karola Wielkiego, znajdowało się na niej 40,000 woyska, wielka liczba Urzędników cywilnych i woyskowych, i mnóstwo Cudzoziemców, których ciekawość na ten Akt, z iak najdalejszych krajów ściagnęła. Po skończoney Koronacyi Ojciec Sw. odjechał do Rzymu, nie pomyslnego dla siebie i Kościoła swego od Cesarza nie pozyskawszy.

Rzekło się wyżej, iż ieszcze w początku roku 1804 Rossya z Francją w poróżnieniu została, co uważając Anglia, chciała tę okoliczność na swój pożytek obrócić; Król Szwedzki do za-

warcia przymierza z tém Mocarstwem nie zdawał się być przeciwnym, Austria uważała się za porządkowaną podczas Aktu indemnizacyi czyli wynagrodzenia w Niemczech, i dłużey przewagi Francyi znosić nie mogła; usiłowano także dwór Pruski nakłonić do zobopólnych stosunków z Anglią, któryy związek z Rossyą i Austryą, na końcu roku 1804 i początku następującego, stawał się co raz ścisleyszym. Nowy Rząd francuzki chociaż wiedział o sekretnych układach mocarstw stałego ładu, wstępujących w ścisłe przymierze z Anglią, jednakże udawał, iak gdyby na to nie uważał. Napoleon po swoim obraniu na Cesarstwo, usiłował przez Notę podaną dnia 2. Stycznia 1805 Dworowi Londyńskiemu, nakłonić Anglią do pokoiu; lecz ta, mając nadzieię iż przez wojnę toczoną z pomocą swoich Sprzymierzeńców, bogatszą, szczęśliwszą i kwitnącą będzie, niżeli przez pokoy, życzeniu Francyi dogodzić nie chciała; a jeszcze roku 1804 poróżniwszy się z Hiszpanią, wydała iey bez żadnego oświadczenia wojnę: wiadano w Anglii, że Hiszpania podług sekretney umowy dawała posiłki Francyi, ta zaś zbrojne woyska w Ferrolu portowem mieście hiszpańskim utrzymywała, Hiszpania zaś w różnych portach okręty uzbraiała, które rozmaite ziemiopłody, i skarby dla Francyi przystawiały. Gdy zaś to wszystko działo się z porządkowaniem nieciakiem Anglii, a Hiszpania takowych postępów swoich na żądanie Pełnomocnika angielskiego w Madrycie poprzestać nie chciała, dano rozkaz sekretny

dowodcom woennych okrętów angielskich, a-
 żeby wszystkie skarbami naładowane okręty hi-
 szpańskie przytrzymywali. Co też i nastąpiło: i
 tak dnia 4go Października 1804, Kapitan an-
 gielski Moore, natrafił eskadrę hiszpańską o 4
 okrętach woennych, płynącą z hiszpańskiego Wi-
 ce-Królestwa Rio-de la Plata w Ameryce po-
 łudniowej, do miasta Kadyx. Gdy dowódca hisz-
 pański poddać się niechciał, rozkazał Moore
 swoim czterem fregatom, uderzyć na wspomnio-
 ne hiszpańskie okręty; lecz na nieszczęście na
 iednym z nich zaiął się ogień, i wysadził go z
 trzemaset ludzmi w powietrze, inne zaś trzy zosta-
 ły schwytane, i do portów angielskich zaprowa-
 dzone: wszystkie zaś znajdujące się na nich kley-
 noty i pieniądze były aresztowane, iako zastawa
 za owe summy, które tak skrycie Hiszpania Fran-
 cyi przesyłała; a wyżej rzeczony attak tych o-
 krętów, uważany był od Rządu angielskiego iako
 odwet, za skryte dopomaganie swoim nieprzyacio-
 łom. Prócz tego poymali Anglicy ieden pułk
 piechoty hiszpańskiej, zegluiący do wyspy Ma-
 jorki na morzu sroziemnem, opanowawszy
 większe statki hiszpańskie, a mnicysze zburzywszy;
 tudzież Kontr-Admirał angielski Strachan, zdo-
 był hiszpańską fregatę Amphitrite zwaną, któ-
 ra z Kadyxu żeglowała do Vera-Cruz, miasta
 hiszpańskiego w Meksykańskim Królestwie A-
 meryki połnocny. Iedna eskadra angielska przy
 Kadyxie pod francuzko-hiszpańską banderą czato-

wała aa powracające z Ameryki okręty hiszpańskie, gdy tym czasem drugi oddział okrętów wojennych, pod dowództwem Admirala Cochrane przy Barcellonie 108) i na brzegach prowincyi hiszpańskiej Katalonii krążył. Z takowych więc powodów stało ze strony Hiszpanii przy końcu roku 1804 w Madrycie formalne ogłoszenie wojny z Anglią; co się też stało nie bez poduszczenia Francyi, gdyż ta widząc, że już więcej posiłków pieniężnych od Hiszpanii oczekiwać nie może, przynajmniej przez toczenie wojny Hiszpanii z Anglią, interesowi swemu pragnęła dogodzić. Włożono także embargo na wszystkie okręty, i towary angielskie w Hiszpanii, i zaczęto czynić nie małe przygotowania do wojny na lądzie i morzu. Lecz najważniejszym punktem tych uzbrajań była twierdza Gibraltar; 109)

108) Barcellona, miasto stołeczne prowincyi hiszpańskiej Katalonii, w bliskości morza srodlciennego, opasane murem, fossami, i zasłonięte cytacllą. Port tamczny zasłania od nawalności grobla długa, na której końcu znajduje się szaniec i latarnia, a z drugiej strony góra z mocną na wierzchu cytacllą. Ludność jego wynosi blisko 120,000 mieszkańców, a rękodzielnie i handel tamczny są w bardzo kwitnącym stanie.

109) Gibraltar, miasto w prowincyi hiszpańskiej Sewilli na wysoku skalistego kraiu w morze, który nie przystępny jest ze strony wschodniej, a od lądu jedną tylko i to bardzo wąską zosta-

które stoletnie posiadanie miało być teraz Anglikom wydarte, tym końcem ściągaly się liczne pułki do obozu przy miasteczku hiszpańskim w prowincyi Sewilii, St. Rogue, gdzie cała armia oblegająca miała do 100,000 ludzi wynosić; Francya także przyrzekła swoją pomoc w zdobyciu tej skalistej twierdzy, a cała potęga morska Hiszpanii pod sprawą Admirala Gravina, składająca się z 65 liniowych okrętów, była w poruszeniu, i we wszystkich portach hiszpańskich okręty wojenne spiesznie uzbraiano. Podobnież i ze strony Anglii wyszło wypowiedzenie wojny dnia 25. Stycznia 1805, w której uskarżano się, że Hiszpania nieprzyjaciółom Anglii posiłki dawała; warunki, od których zawisła trwałość pokoju nadwreżyła etc. poczem wkrótce we wszystkich portach angielskich krzątano się z iak największą czynnością, a w Ports mouth *) iednym z najsławniejszych portów angielskich, stała flotta o stu okrętach przewozowych, w gotowości każdego cza-

wia drogę. Nie jest wielkie, ale mocno warowne i 10,000 ludności mające. Roku 1704. wzięte było od Anglików, i pokojem Utrechtskim pozostało przy nich, chociaż potem Hiszpanie starali się kilkakrotnie zdobyć tę twierdzę, lecz zawsze nadaremnie, a nareście pokojem roku 1784 została w ręku Anglików, którzy ją potem obwarowali tym mocniej, i 450 działami opatrzyli.

*) Obacz Tom II. kar. 133.

su do wyjścia pod żagle; flotta Admirała Nelsona otrzymała wzmocnienie, a dowództwo eskadry przy Ferrolu 110) powierzone było Admirałowi Calder. Lecz i ze strony Hiszpanii czyniono także nie małe pospiechy około uzbrojenia siły morskiej, dla tego w Kadýxie przygotowano już było 12 okrętów liniowych i 2 fregatt, oprócz znajdujących się tamże 4 okrętów liniowych francuzkich; a w Ferrolu stało także 12 liniowych okrętów, i wielu mniejszych statków wojennych, i francuzkich okrętów. Jednakże pomimo tych uzbrajań potęgi morskiej w Hiszpanii, Admirał angielski Orde, niepokoił ustawicznie brzegi iey nadmorskie, i odnogę Kadýxu w najsćisleyszy blokady trzymał.

Nie tylko zaś przez wplątanie się w wojnę z Anglią, ale też i przez inne zaburzenia wewnętrzne, znajdowało się Królestwo hiszpańskie, na początku wieku tego w nader krytycznych okolicznościach. Przy końcu roku 1804 wybuchnęło

110) Ferrol małe ale ludne miasto z 7500 mieszkańców prócz zeglarzy tam mieszkających, w prowincyi hiszpańskiej Galicyi, ma Port obszerny wygodny i głęboki, a cieśnięcie jego wejście łatwo może być bronione; tę atoli ma niedogodność, że nie z każdym wiatrem można z niego wypływać; zawiera też wielkie magazyny wszystkich potrzeb do budowy okrętów, i wielki szpital dla maytków. Roku 1799 Anglicy na próżno kusili się to miejsce opanować.

powstanie w Prowincyi Biskaja, i powiecie Guipuscoa, których mieszkańcy, gorliwi o utrzymanie dawnych zwyczajów i praw swoich, zwykli byli liczbę brańców wojskowych, sami wybierać i przystawiać. Gdy więc Rząd podług nowey ustawy konskrypcye rozporządził i nakazał; zbuntował się lud w mieście Bilbao stołecznem prowincyi Biskaji, a wtrąciwszy osoby rządowe do więzienia, uzbroił się na przeciw wszelkiej napaści. Z początku mieli ci rebellizanci 1800 ludzi zbroynych, lecz wkrótce liczba ta pomnożyła się do 4000. Przeciwno nim rozkazano wyruszyć woysku królewskiemu, które iednakże stoczywszy krwawą bitwę, musiało się cofnąć; czem osmieleni powstańcy, co raz w większej liczbie zgromadzali się, którzy gdy się oszańcowali, gotowi byli każdej zaczepce natarczywy odpor dawać. Wyślano tedy przeciwko nim mocniejszy ieszcze korpus woyska królewskiego, któren uśmierzył cokolwiek rozruchy owe, wzięwszy w niewolę znaczniejsze osoby z pomiędzy powstańców, tak cywilne iak i wojskowe; którzy zaprowadzeni byli pod straż do Burgo's, stołecznego miasta Kastylii dawnéy, podczas gdy innych kilkaset ucieczką się uratowało. Odtąd potęga rokoszanów słabiec, i liczba ich coraz zmniejszać się poczynąła, chociaż tym sposobem nie była ieszcze spokoyność zupełnie przywrócona, a w niektórych prowincjach panował ieszcze duch buntowniczy. Oprócz tych rozruchów i niezgody wewnętrzney, doświadczyła ieszcze Hiszpania tegoż

roku i klęsk fizycznych: powietrze, głód, i trzęsienie ziemi, pustoszyło niektóre iey prowincye nadzwyczajnie. Choroba epidemiczna (żółta febra) niszczyła południową Hiszpanią znakomicie, a więcéy iak 1500 ludzi w przeciągu 3 miesięcy padło ofiarą tak zaraźliwego pomoru. Nieurodzay także, i niedowóz żywności z poblizszych krajów, w niektórych prowincyach hiszpańskich stał się przyczyną wielkiego głodu, tak dalece, iż lud ubogi musiał same tylko zioła, i to czasem bardzo niezdrowe iadać, z czego potém niebezpiecznym chorobóm podpadał. Nakoniec trzęsienie ziemi zagrzebało w gruzach wiele miast i okolic Hiszpanii; sama nawet iey Stolica (Madrýd) doznała tak mocnego trzęsienia ziemi, iż 3 Kościoły i bardzo wiele domów obalone zostały; lecz gorsze ieszcze było w prowincyach Granadzie i Kartagenie; osobliwie zaś miasto Almeria 111) stało się teatrem naysmutniejszego spustoszenia, gdzie żaden budynek ani gmach publiczny w całkowitości nie pozostał. Podobnież i na całém brzegu hiszpańskim śródziemnego morza, dało się poczuć mocne trzęsienie ziemi, które niezliczone straty w ludziach i zabudowaniach przyniosło.

111) Almeria miasto w prowincyi Granada, przy odnodze morskiej tegoż imienia, ma biskupa, wygodny port, obfite źródła słone, drzewa okwne, i warzonkę salitry.

Po obraniu swoim na Cesarstwo Napoleon, nasamprzód uwagę swoją zwrócił na Rzeczpospolitą włoską, a w końcu roku 1804 zwołał Deputacyą iey Stanów, dla ułożenia organizacyi kraiovey, zaleciwszy naybardziej koncentracyą władzy naywyższej, i teyże nieustannosc. W początku roku 1805 Rzeczpospolita włoska obrocona została na Królestwo, a wybór Króla za powszechną zgodą Członków Konsulty Stanu, padł na Cesarza francuzkiego, który dnia 17. Marca został ogłoszony d z i e d z i c z n y m Królem Włoch. Cesarz oświadczył, iż Koronę tegoż Królestwa na osobie swojej zatrzyma dotąd, póki nie nastąpi gwarancya niepodległości krajów srodziemnego morza, po czém odda ją iednemu z potomków swojej familii, od którego czasu, nie będzie Korona francuzka razem z Koroną włoską, na iedney głowie złączona, a Królowie włoscy będą w swoim Królestwie rezydencyą mieli. „Żadna nowa prowincya (rzekł Napoleon) nie będzie do naszego Państwa wcielona, lecz prawa Rzeczypospolitey batawskiej, akt pośrednictwa 19 Kantonów szwajcarskich, i teraźniejszy Statut Królestwa włoskiego, będą zawsze pod opieką naszej Korony zostawać.“ — Wreszcie nowe to Królestwo otrzymało Konstytucyą na wzór francuzkiej, urządzona została Rada Stanu, Ciało prawodawcze, lecz bez Trybunatu, i Kollegia obiercze, które powinny były zgromadzać się pod Prezydentem od Króla mianowanym. Oprócz tego utworzony był Order żelazney Korony,

z księga Praw (Code Napoleon) na rozkaz Cesarza ułożona, i od roku 1804 we Francyi używana, miała też i w Królestwie włoskim od 1. Stycznia roku 1806 na włoski i łaciński język przetłumaczona, działalność swoją rozpocząć. Na początku Wiosny wyjechał Napoleon do Włoch, a dnia 26. Maja 1805, stanął w Medyolanie stołecznem mieście bywszej Lombardyi, gdzie od Arcybiskupa tamiecznego uroczyście namaszczoney i na Króla włoskiego korowany został; *) w

*) Ażeby Czytelnikowi tych Dzieciow podać dokładną wiadomość o tym Mężu, który przez swoje bohaterskie czyny, i osobliwszy charakter stał się teraźniejszych czasów celem uwagi powszechney, i podziwieniem całej Europy, nie od rzeczy będzie położyć tu krótką Genealogią onegoż :

Cesarz Napoleon Bonaparte urodził się dnia 15. Sierpnia roku 1769 w mieście Ajaccio (Urcinum) na Wyspie Korsyce z Ojca Karola Bonaparte zrodzonego roku 1739 na teyże, Deputata Stanów Korsykańskich we Francyi, i z matki Maryi Letycyi Ranolino, pasierbicy pewnego Franciszka Fesch (któren z iednym pułkiem Szwaycarów do Korsyki udawszy się, tamże ożenił się z wdową pewnego Korsykanina Ranolino) zaślubioney z Karolem Bonaparte roku 1767. Napoleon z młodości swojej udał się do Stanu wojskowego, w którym dawszy dowody niepospolitych talentów, obrany był Generałem armii francuzkiey, a w roku 1796, ożenił się z

następujący zaś miesiąc, pasierba swojego i przysposobionego Syna Eugeniusza Beauharnois Wice-Królem włoskim mianował.

Xięstwo Piombino 112), które przez umowę zawartą z Neapolem jeszcze roku 1801 zosta-

Jozefina de Beauharnois córką pewnego Kolonisty amerykańskiego urodzoną na wyspie Martynice, roku 1768, wdową Generała francuzkiego Beauharnois, straconego w Paryżu roku 1794, po którego śmierci poszła za Napoleona, z którym wziąwszy rozwód roku 1809, w 5 lat potem umarła. Powtórnie ożenił się z Maryą Ludwiką starszą Córką Cesarza Austrii Franciszka I., i Maryi Teressy drugiej żony jego zmarłej roku 1807. Urodzona była roku 1791, wydana za Napoleona dnia 11. Marca 1810, z której jednego syna Napoleona (Franciszka Józefa Karola) roku 1811 spłodził.

Jego Bracia i Siostry

1. Józef Napoleon urodzony w Korsyce roku 1768, zaślubiony roku 1794 z Maryą

112) Piombino małe Xięstwo włoskie, mające 10 mil kwadr. powierzchni, i 30,000 ludności między powiatami Pisanskim i Sienskim. Miał ten mały kraj dawniej własnych Xiążąt z Domu Buoncompagni Ludovisi, posiadającego w Królestwie Neapol. Xięstwo Sora. Miasto stołeczne tegoż imienia jest warowne ale małe, i ma port nad morzem Toskańskim.

wione było do wolnego zarządzenia Francyi, doznało także w tym roku dnia 18. Marca pewney odmiany. Cesarz francuzki mógłby ie był do Państwa swego przyłączyć; lecz on niechcąc dać o sobie mniemania, iakoby kraie swoje rozprzestrzeniać usiłował się,; wolał ie raczej iako lennic-

Julia Klara, Siostrą żony Marszałka Bernadotte, teraśniejszego Następcy Tronu we Szwecyi. Roku 1808 obrany był Królem Hispanii.

2. Lucyan Bonaparte urodzony w Korsyce roku 1772, bywszy Prezydent, Minister i Posel, roku 1814 od Piusa VII. mianowany Xiążęciem Ganino we Włoszech.

3. Marya Anna Elisa urodzona w Korsyce roku 1773 zaślubiona roku 1797 z Paschałem Felixem Bacciochi, Xiążęciem Lukki i Piombino.

4. Ludwik Napoleon urodzony w Korsyce roku 1778, zaślubiony roku 1802 z pasierbicą Cesarza Hortensią Eugenią Beauharnois, w roku 1806 obrany Królem Hollandyi.

5. Marya Paulina urodzona w Korsyce roku 1780, zaślubiona roku 1797 z Generałem Leclerc, po którego śmierci poszła za Filipa Ludwika Borghese Xiążęcia Guastalli.

6. Karolina Marya Anunciada urodzona w Korsyce roku 1783, zaślubiona z Joa-

two francuzkie udzielić Siostrze swojej Maryi Annie Elżbiecie, zaślubionej z Xiążęciem Bacciochi, i iey potomstwu męzkiemu z prawem dziedzicznęj własności; Xiąże atoli za inwestyturą Cesarza miał być obierany, z obowiązkiem złożenia mu przysięgi wierności i posłuszeństwa. —

chimem Mūrat roku 1800, obranym roku 1808 Królem neapolitańskim, a w roku 1815 straconym we Włoszech.

7. Hieronim Napoleon urodzony roku 1784 w Montpeller, zaślubiony roku 1803 z Elżbietą Paterson córką pewnego negocyanta w Ameryce, powtórnie zaślubiony z córką Króla Wirtemberskiego Katarzyną Fryderyką Zofią, obrany roku 1807 Królem Westfalii.

Dzieci przysposobione Cesarza.

1. Eugeniusz Napoleon (Beauharnois) Syn z pierwszego Małżeństwa Cesarzowej Józefiny, urodzony roku 1780, zaślubiony roku 1806 z Córką Króla bawarskiego Augusta Amalią, roku 1805 mianowany Wice-Królem włoskim.

2. Hortensya Eugenia (Beauharnois) Córka z 1go małżeństwa Cesarzowej Józefiny, urodzona roku 1783 wydana za Ludwika Napoleona Króla Hollandyi.

3. Stefania Ludw. Adrienna (Beauharnois) wnuka Cesarzowej Józefiny urodzona

Rzeczpospolita Lukki żądała także, podczas pobytu Napoleona we Włoszech, iednego z Xiążąt francuzkich mieć swoim Rządcą, i tym końcem wysłała dnia 23. Czerwca Deputacyą do Césarza, któręy żądaniu Napoleon czyniąc zadosyć mianował na tę godność, wyżey rzeczzonego Xiążęcia Piombino, który podług nowey Konstytucyi podówczas Xięztwu temu nadanęy, miał nastąpić na miejsce bywszego Gonfaloniera, przyjąć tytuł Xiążęcia Lukki i Piombino, i tak wewnątrzniemi iak zewnątrzniemi interessami Rzeczypospolitey kierować.

Na mocy dekretu Genuenskiego Senatu: ażeby cały kray Liguryi całkowitą część Państwa francuzkiego mógł składać; podała Deputacya Rzeczypospolitey liguryiskiey dnia 1. Czerwca, tę Uchwałę Cesarzowi będącemu na ten czas w Medyolanie, który nie tylko chętnie na to zezwolił, ale też dnia 9. Czerwca wydał nowy konstytucyiny wyrok, mocą którego cały kray genuenski podzielony został na 3 departamenta: Genui, Montenotte, i Appenninów, a 28 diwizya woyskowa otrzymała w nim swoje stanowisko, miasto zaś Genua wolnym portem ogłoszone zo-

roku 1789. zaślubiona roku 1806 z Wielkim Xięciem Badenskim, Karolem Ludwikiem Frydrykiem. Ob. Schütz Das Zeitalter Napoleons.

stało, w którey założone pod ówczas Generalne Zarządztwo, (Gubernium) powierzona było Arcypodskarbiemu Lebrun Xiążęcia Piacencyi. Francya zyskała przez wcielenie Liguryi do swoich kraiów, nie tylko korzystny wpływ na srodiemném morzu, ale też i wzmocnienie swoiey siły morskiej, ponieważ ludność Liguryi wynosiła tylko 620,413 dusz. Oprócz tego Xięztwa Parmy, Piacencyi, i Guastalli, które podług urzędowego oświadczenia z roku 1803, nie były, i nie miały być na nowo ziednoczone, zostały w roku 1805. wyrokiem Napoleona z dnia 21. Lipca z Państwem francuzkim połączone.

Po ugruntowaniu cesarsko - monarchicznéy władzy we Francyi, zaszła także odmiana w kraiu Hollandyi, czyli dotąd zwanéy Rzeczypospolitéy batawskiej *) Otrzymała ona dnia 15.

*) W roku 1763 Konwencya narodowa w Paryżu wypowiedziała wojnę Statuderowi hollenderskiemu iako Sprzymierzeńcowi Anglii, iednakże Generał francuzki Dumourie z przegrał bitwę przy Neerwinden, po którem obiawszy dowodztwo Generał Pichegru, zbił woysko Xiążęcia York, iednego z naczelnych armii Sprzymierzonéy przy Herzogenbusch, i przeszedłszy na końcu roku 1794 zamarżłe rzeki Waal i Mozę, posunął się do Utrechtu i Amsterdamu dnia 19. Stycznia 1795, po umknieniu Statudera do Anglii. Woysko francuzkie

Marca 1805 nową konstytucyą, iednakże z większém ograniczeniem władzy; cała udzielność ludu przeniesiona była na Ciało prawodawcze z 19 Członków złożone, którzy mianować się byli po-

wszędę było od partyi antyoranskiej (która ieszcze od roku 1787 nieprzyjacielskie sentymenta ku domowi Statudera okazywała) z radością przyjęte, a sami nawet Patryoci hollenderscy, będąc wywołani z kraju, stali się Francuzóm przewodnikami podczas ich wkroczenia do Hollandyi. Dnia 20. Stycznia 1795 partya antyoranska na powszechném zgromadzeniu Stanów w Hadze, wyrobiła zniesienie Statudaratu, Szlachty, i różnicy Religii we względzie na prawa obywatelskie, ogłosiwszy Hollandyą za Rzecz-pospolitą batawską, chociaż z początku tylko prowincye Holland, Utrecht, Geldern, Oberyssel na utworzenie nowey Konstytucyi zmówili się, a Seeland, Gröningen i Frisland, przeciwnie zdanie utrzymywały. Dnia 16. Maia 1795 stanął pokoy w Hadze, od Reprezentanta ludu Rewbell i Posła francuzkiego Sieyes między Francyą, i nowo utworzoną Rzeczpospolitą batawską zawarty, oraz traktat czyli przymierze zaczepne i odporne przeciwko Anglii. Francya uznała Rzeczpospolitą batawską za istniejące mocarstwo, i gwarantowała mu niepodległość, oraz zniesienie Statuderatu; ta zaś przyobiecała zapłacić za koszt wojenne 100 millionów złotych hollenderskich, i odstąpić Francyi kraj leżący powzdłuż Mozy od Mastrychtu aż do Venloo; żegluga na Skaldzie została otworzona, a 25,000 woyska francuzkiego miało pozostać na żołdzie hollenderskim dla utrzy-

winni Reprezentantami Rzeczypospolitey batak-
skiej; władza zaś wykonawcza powierzona zosta-
ła Pensyonarzowi Rady, który co 5 lat o-
bierany, mógł projektować prawa, lecz Repre-
zentaci powinni byli tymże uchwałę nadawać; do
których należało także wojnę ogłaszać, pokój za-
twierdzać, i traktaty handlu lub inne z zagra-
nicznemi Państwami, iednakże tylko na przedstawi-
nie Pensyonarza Rady, zawierać. Oprócz tego
mianowani byli 5 Ministrów, i Rada Stanu z 5 do
9 Członków, a cały kray został na 8 Departamen-
tów podzielony. Dla zapobieżenia zaś, ażeby na-
ród batakowski politycznego bytu nieutracił pomię-
dzy mocarstwami Europy, nałożony został podatek
60 millionów złotych wynoszący, a wszelki handel
i współrozumiałość z Anglią pod ciężką karą pie-
niężną i cielesną iak naysurowiej był zakazany.

Przez powiększenie panowania Cesarza fran-
cuzkiego we Włoszech, których rządy w iego rę-
ku iako włoskiego Króla zostawały, Rossya miała
się za pokrzywdzoną, a Austryą za bezpośrednie
w granicach swoich zagrożoną: uznano więc za
konieczną potrzebę, dania mocnego odporu wzra-
stającęy co raz potędze Francuzów. Anglia nie

mywania nowej Konstytucyi. Oprócz tego przy-
rzekła Batawia w następującęy kampanii prze-
ciw Anglii, uzbroić 12 okrętów liniowych, 18
fregat, i połowę wojska lądowego pod dowódz-
two francuzkiego Generała przystawić.

była także nigdy bardziej troskliwszą, iak teraz; ofiarując wszystko co mogła, do nakłonienia mocarstw stałego ładu, na weyście z sobą w ścisley-sze przymierze przeciwko Francyi; utrata także brzegów morskich i portu genuenskiego, przez wcielenie Rzeczypospolitéy liguryiskiey do Francyi, nieprzyjemnym widokiem zdawała się dla Anglii. Lecz co gorsza; kilkaset angielskich okrętów wojskowych, ieszcze nie było dostateczną siłą do blokowania nieprzyacielskich portów, i przeszkodzenia wypłynieniu flotty francuzkiey, która iuż na początku Stycznia 1805 z portu Rochefort 113) pod sprawą Kontradmirała Missiessy wyszedłszy pod żagle, krążącym ią angielskim okrętom uszła, i do Indyi Zachodnich zawinęła, a w następujących miesiącach, wyspy angielskie iedne po drugiej naieżdżała, okręty przy nich stojące, częścią schwytawszy, częścią popaliwszy; a w Martynice i St. Domingo woysko, broń, i żywność na ląd wysadziła, przez co handel angielski nie mały uszczerbek ponosić musiał. Wkrótce nastąpiła druga straszniejsza

113) Rochefort miasto francuzkie nad morzem atlantyckim w bywszym powiecie Aunis przy uysciu rzeki Charenty. Ma 15,000 mieszkańców piękne ulice i domy, arsenał morski, szpital maytków, obszerne koszary, magazyny, i wały na przechadzkę przeznaczone. W iesieniu dla wylewów rzeki Charenty i niedostatku słodkiej wody, iest tam pobyt niezdrowy.

wyprawa morską z portów francuzkich: flotta tulońska korzystając z niebytności Nelsona, (który przez ciągłe nawałności morskie długo już od portu tego, iako stacyi swojej oddalony zostawał) w miesiącu Lutym 1805 wypłynęła na morze. Tym czasem Nelson ledwie się dowiedział, iż Admirał francuzki Villeneuve krążył po morzu sroziemnym, zaczął go szukać; lecz przez depesze francuzkie, które przeznaczenie floty tulońskiej do Alexandryi i uściów rzeki Nilu w Egypcie udawały, oszukany został; albowiem popłynąwszy do brzegów Egiptu, nie znalazł tam iak się spodziewał, floty tulońskiej; sądząc atoli, iż musiała już ztamtąd powracać, popłynął do Sycylii, gdzie rozwijającą się siłę morską francuzką zniszczyć miał nadzieję. Tym czasem flotta francuzka powróciła spokojnie do Tulonu, a gdy się przez nieobecność Nelsona bezpieczną widziała, zaczęła czynić różne przygotowania do uskutecznienia wielkiego planu. Admirał Villeneuve z 11 liniowemi okrętami, i 9 małemi statkami woyskowemi, na których się znajdował 10 tysięczny korpus pod dowództwem Generała Lauriston wyszedł 30. Marca pod żagle i udał się najprzód do Kartageny, portowego miasta Hiszpanii na morzu sroziemném, gdzie gdy dowodzący tamże Admirał hiszpański Salcedo nie był gotowym ieszcze do złączenia się z nim, ze swemi 6 okrętami, tedy nie chcąc nadaremnie czas trawić, popłynął do Kadyxu, gdzie już na niego Admirał Gravina z 6 liniowemi okrętami

hiszpańskiem i zupełnie uzbrojonym i korpusem 3000 ludzi oczekiwał. Dnia 9. Kwietnia ukazała się rzeczona flotta przy wzgórzach miasta Kad y x; angielski Admirał Oude chociaż z 6 liniowymi okrętami blokował tameczny port, iednakże nie mógł przeszkodzić połączeniu się flotty hiszpańskiej z francuzką, które obydwie dnia 10. Kwietnia puściły się do Ind y i Zachodnich (co w Anglii powszechną obawę sprawiło) w celu wydarcia Anglikom tak zwaney skały dyamentowey nie daleko wyspy Martyniki leżacęy, przez co związek francuzki, między różnemi kwaterami tey osady, bardzo często niepokojonym zostawał.

Admirał Nelson, iuż przez pułtora miesiąca trzymał się na brzegach Sycylii, lecz po odebraniu pewney wiadomości, że zawiedzionym zostawał, opuścił ie z 13 liniowymi okrętami, a flotta francuzka, która dnia 11. Stycznia z Rochefort popłynęła do Ind y i Zachodnich, powróciła dnia 31. Maia, obładowana i zbogacona skarbami, oraz kontrybucyą, którą wycisnęła na mieszkańcach tamecznych wysp angielskich; nie spotkawszy ani iedney eskadry angielskiej na morzu, i nie utraciwszy żadnego okrętu swojego. Nadaremnie szukał iey Admirał angielski Cochrane z 6 liniowymi okrętami, nie wiedząc o tém, że francuzki Kontr-Admirał Missiessy, dawszy posilek ucisnionemu w St. Domingo od Murzynów francuzkiemu Generałowi Ferrand, i dopiąwszy swego zamiaru, śpiesznie do Francyi po-

wracał. Pomieniony General Ferrand dowodzący 50. tysięcznym korpusem francuzkim, w posiadłości hiszpańskiej wyspy St. Domingo, wzywany był od nowego Cesarza Haity, (który wkrótce po obraniu swoim na Cesarstwo, zamyslał pozostały jeszcze ostatek białych na wyspie wymordować) ażeby w przeciągu 24 godzin miasto St. Domingo wojsku jego poddał, inaczej groził rabunkiem i mordami. Lecz General Ferrand, zamiast odpowiedzi, kazał trzy razy dać ognia z dział na oboz Murzynów, i uczyniwszy wybieczkę, poraził na głowę armią ich przy równinie St. Charles, nim jeszcze posiłkowe wojsko, które wiozła flotta Kontr-admirała Missiessy, nadeszło było do wyspy. W portach hiszpańskich Kadyx, Kartagena, i Ferrol stało 30 liniowych okrętów, po większej części gotowych wyjść pod żagle. Z Kartageny wypłynął Admirał Salcedo, z iedną eskadrą hiszpańską na morze, lecz na drugi dzień znowu się wrocil, natrafiwszy na flotę Nelsona płynącą z Sycylii. Poczem powtórnie puścił się na morze, lecz po trzech dniach znowu powrócił się do portu, ile że nie sądził być dobrą rzeczą, potykać się z angielskimi okrętami wojennymi, które wojskiem Generala Craiga niedawno przy Gibraltarze wzmocnione zostały. Rzeczona flotta przewozowa pod sprawą Generala Craiga, ukazała się najprzód na rzece Tagu, (Tajo) iedney z największych rzek Hiszpanii i Portugalii, lecz na żądanie Rejencyi portugalskiej musiała swój kie-

runek w inną stronę obrócić, i popłynęła wprzód do Gibraltaru, dokąd posiłek wojskowy i amunicya przywiozła. — Lecz naygorzcy się powodziło Nelsonowi, który pałał chęcią mierzenia się z nieprzyjacielem, od którego tak chytrze był zawiedzionym. Z morza śródziemnego popłynął on z 13 liniowemi okrętami cieśniną Gibraltarską 114) na morze atlantyckie, 115) a dnia 16. Maia przy brzegach Portugalii wzmocnił się ieszcze trzema liniowemi okrętami, z któremi francuzko-hiszpańską flotę scigać zamysłał. Udał się więc do Indyi Zachodnich, i po 24dniowej żegludze stanął na wyspie Barbados 116), gdzie dowiedziawszy się że flotta

114) Cieśniną gibraltarską nazywa się wąskie przejście morskie, między prowincją hiszpańską Andaluzyą, i Królestwem afrykańskim Fez, łączy ona morze srodziemne z atlantyckim.

115) Morze atlantyckie, tak nazwane od góry Atlas w Afryce, niekiedy rozumi się pod tem imieniem morze przyległe Hiszpanii i Afryce, indziej cały Ocean między Ameryką i Europą.

116) Barbados jedna z wysp Karaibskich, leżąca naybardziej na wschód. W pierwszej połowie 17 wieku osadzona była przez Anglików którzy ją pustą znaleźli. Powietrze ma zdrowsze iak inne wyspy Karaibskie, ale ziemia jest wcale wapnista, i potrzebuie co rocznego gno-

wspomniona przybiła do wyspy Trinidad popłynął tamże, lecz i tu podobnież zawiedzionym został, nie zastawszy nieprzyjaciela, który z flotą swoją z wyspy Martyniki na północ udał się, którą gdy nadaremnie tamże natrafić obiecywał sobie, dalej popłynął, końcem wyśledzenia iey na inszém mieyscu.

Admirał francuzki Villeneuve od czasu wypłynienia swego z Tuluon dnia 30. Marca, strzegł się iak naybardziej uderzać na flotę angielską, i podczas żeglugi swej, trzymał się ile możności przy ciesninie morskiej brzegów hiszpańskich. Eskadra hiszpańska z Kartageny nie mogła się z nim złączyć, gdyż miała rozkaz przyłączenia się do innéj floty. Admirał Gravina z 6 liniowemi okrętami i 4 wojennemi, oddalił się od floty francuzkiej, i popłynął, iak mniemano, do Havany 117). Z Martyniki udał

ienia. Powierzchna iey wynosi $7\frac{3}{4}$ mil \square , a ludność składa się z 16000 białych mieszkańców, 383 Mulattów, i 62000 murzynów niewolników. Na tej wyspie jest bardzo wiele iaskiń, porty zaś ma nader mizerne.

117) Havana, (St. Christoval de la Havana) sławne miasto z portem, na wyspie Ruba należącey do Hiszpanii, liczy 36000 dusz, ma twierdze, uniwersytet, okrętowe warsztaty, i fabrykę tabaki. Port tameczny jest icden z naylepszych na ziemi, i tak wielki, że 1000 okrętów wcale wygodnie w nim stać mogą, nie potrzebując kotwic, gdyż żaden wiatr tam nie powstaie.

się General Lauriston dowódca wojska lądowego, do Guadelupy, dla ściągnięcia tamże iak naywięcej okrętów przewozowych. — Pierwszym skutkiem żeglugi floty hiszpańsko-francuzkiej, było zajęcie angielskiego stanowiska morskiego, na tak zwaney skale diamentowey przy wyspie Martynice, dnia 27. Maia, (gdzie przez 14 dni stała dla opatrzenia się w żywność i wodę, nie poczynając żadnych kroków nieprzyjacielskich przeciw osadom angielskim, i małym tychże eskadrom, pod Admiralami Cochrane i Dacres) oraz zdobycie korwetty angielskiej o 24 działach, która dnia 11. Maia od dwóch fregat francuzkich była atakowana. Już dnia 9. Lipca francuzka flotta o 20 liniowych okrętach, dała się widzieć przy wzgórzu Cap Finisterre, 118) lecz tu wiatr przeciwny tamował iey żeglugę: wiele okrętów zostało mocno uszkodzonych, i pomimo wszelkich zabiegów, nie mogły dopłynąć do portu Ferrol. Taż flotta natrafiła dnia 20. Lipca przy portowem mieście hiszpańskim Korunna w prowincyi Galicyi, na flotę angielską o 15 liniowych okrętach 2 fregattach i wielu statkach; Calder iey Admirał nie uniknął potyczki, która przez 4 godzin przy mocnem działobiciu, podczas grubey mgły potrwa-

118) Cap Finisterre nayzachodniejszy przy-
ladek w prowincyi hiszpańskiej G a l i c y i ;
przed odkryciem Ameryki mniemano, iż to
miejsce podług imienia iego było końcem ziemi.

ła; nakoniec flotta angielska widziała się być zmuszoną ustąpić przemagającej sile, i cofnęła się do Brest; a tak po wielu latach obchodziła flotta hiszpańsko-francuzka pierwszy raz uroczystość zwycięstwa morskiego; iednakże i w Anglii chociaż tylko dwa okręty francuzkie o 84 i 74 działach schwytano, chlubiono się z tryumfu, dla zaspokoienia niecierpliwey i długo w oczekiwaniu trzymaney publiczności. — Po ukończeniu tej bitwy morskiej, udał się Admirał Villeneuve do Vigo miasta portowego w hiszpańskiej Galicyi, dla wysadzenia na ląd ranionych i chorych, i opatrzenia się w wodę, z kąd z 13 francuzkimi i zma hiszpańskimi okrętami przyłynął do Korrunny. Dwa okręty liniowe hiszpańskie i ieden francuzki, będące niesposobne do zeglugi, pozostały w porcie Vigo, z okrętami które skarby hiszpańskie przywiozły były z Ameryki. Lecz Admirał Calder który po bitwie morskiej z dnia 20. Lipca udał się był do Rochefort, po nadaremne oczekiwaniu posiłków, przymuszony został stanowisko swoje w Ferrolu opuścić; dokąd natychmiast eskadry Admirałów Villeneuve i Gravina zawinęły, i połączenie swoje z tamiecznemi eskadrami do skutku przywiodły: gdzie oprócz wielu fregatt, znaydowało się także 30 liniowych okrętów. Tak więc Admirał Nelson który z eskadrą swoją o 13 liniowych okrętach do Europy powrócił, nadaremnie już od 17. Lipca na Admirała Villeneuve przy Cap St. Vincent, na południowych brzegach Portugalii oczekiwał.

Połączenie się francuzko-hiszpańskiej eskadry w Ferrolu, wymagało ze strony Anglii wystawienia jeszcze większej siły morskiej naprzeciw niej, której zarządztwo o tym czasie Admirałowi Nelson powierzone być miało. Kontr-Admirał angielski Stirling wypłynął z Rochefort dla złączenia się z flotą Lorda Cornvallis w Brest, gdy eskadra francuzka w Rochefort pod sprawą kapitana Lallemand już wcześniej ztamtał odeszła, i na brzegach Irlandyi krążyła. — Od Ferrolu aż do Texel ze strony francuzkiej wszystko było w poruszeniu. Przy Boulogne (Bulon) gdzie nie raz zawsze utarczki z angielskimi okrętami zachodziły, odprawił Napoleon popis wojskowy stotysięcznej piechoty, a w Texel stała eskadra Admirala Winter, i 15,000 woyska na okrętach przewozowych. Wszystko zapowiadało ważne wydarzenie. Flotta francuzko-hiszpańska złączywszy się z eskadrą Admiratów Grandellona i Gourdon, mającą 17 liniowych okrętów, 4 fregatt, i 13000 woyska, wyruszyła z Ferrola w 34 liniowych okrętach, i stanęła przy Radyxie dnia 22. Sierpnia, gdy tym czasem eskadra Kapitana Lallemand. od wyjścia swego z Rochefort krążyła po morzu, i schwytawszy niektóre okręty angielskie, przyплыnęła do Vigo; znowu powtórnie puściwszy się na morze, ścigała jedną angielską korwetę, i powróciła do Rochefort, nie mając nawet szczęścia uderzyć na bogate angielskie floty kupieckie, powracające z obydwóch Indyi. —

Po kilku miesiącach, wielka francuzka flotta pokazała się drugi raz przy Brest, to widząc Admirał angielski Cornvallis stoczył z nią bitwę na morzu, w której okręty francuzkie bardzo uszkodził, iednakże i sam został niebezpiecznie raniony; Admirał zaś, Calder mający 20 liniowych okrętów, złączył się z flotą Admirała Collingwood, który nie dawno stanowisko swoje przy Radyx objął, i wspólnie z nim flotę francuzką blokował, gdy tegoż czasu Nelson najwyższą władzę admiralską, i dowództwo flott angielskich od Radyx aż do morza śródziemnego otrzymał. Wielkie atoli oczekiwania, iakich się od działalności połączonéy flotty hiszpańsko-francuzkiej spodziewano, przez niezgody wszczęte pod ów czas pomiędzy iey dowódcami, nie bardzo pomyslny skutek obiecywały.

Lecz naysamysłniejsza bitwa morska, iaka się tylko w dziejach teraźniejszego wieku wydarzyć mogła, stoczona została dnia 21. Października między francuzko-hiszpańską i angielską flotą, przy Cap Trafalgar przylądku nadmorskim w hiszpańskiej prowincyi Andaluzyi; tegoż prawie dnia i godziny kiedy miasto Ulm 119) nale-

119) Ulm miasto^o niemieckie w Cyrkule bywszym Szwabii, przedtym wolne Rzeszy nad Dunajem, który tam poczyną być spławny dla większych statków; leży na piękney równinie, na

żące do Bawaryi, i iego osada, składająca się z wojska austriackiego pod sprawą Generała Maki poddało się przez kapitulacyą zwyciężkiemu orężowi Cesarza Francuzów; flotta angielska pod dowództwem Admirała Nelsona, zupełne zwycięstwo otrzymała z połączoney francuzko-hiszpańskiej floty, (które Admirałowie Villeneuve i Gravina przewodniczyli) i wszystkie oczekiwania teyże zniweczyła, nie bez straty iednak samego Naczelnika swego Nelsona, który od kuli muszkietowej z iednego okrętu hiszpańskiego puszczoney, śmiertelnie raniony bohaterską śmiercią poległ. *) Przeszło 60 okrętów walczyło na ten

około 12,000 stopni w óbwodzie, wspaniały Kościół katedralny, ratusz, i dobrze urządzone gimnazyum. Większa część domów tego miasta zbudowana iest w starożytnym guście, a mieszkańcy wliczbie 14,000 prowadzą znaczny handel płótnami.

*) Horatio Nelson był synem pewnego Predykanta w Burnham-Thorpe, od którego przeznaczony został do nauk, lecz ieszcze w 12 roku życia swego, Kapitan Suckling Wui iego odebrawszy go zé szkół, udał się z nim na okręt wojenny, którym pod ten czas dowodził, końcem nauczzenia go służby morskiej. Roku 1777 został Porucznikiem, a, wkrótce potem kommandantem okrętu iednego, w którey to randze przy zdobyciu twierdzy San Juan w Hiszpanii znacznie się popisał. Tegoż czasu ożenił się Nelson z wdową pewnego Lekarza, i osiadłszy w Anglii, chciał się poświęcić pry-

czas z sobą z największą natarczywością. Flotta francuzko-hiszpańska miała 33 okrętów liniowych, (z których 18 francuzkich a 15 hiszpańskich było) i 2870 dział; flotta zaś angielska składała się

watnemu życiu, gdy nie zadługo potem rozpoczęta wojna zmusiła go do przyłączenia komendy nad okrętem liniowym *Agamemnon*; krążył tedy po śródziemnym morzu, i wystawiał życie swoje na wiele niebezpieczeństw, a przy oblężeniu Bastyi utracił jedno oko. Późem nastąpiła bitwa pod Przylądkiem *St. Vincent*, w której Nelson popisał się tak znakomicie, iż Król wyniósł go na stopień Kawalera Orderu Łaziennego, a w krótcie potem mianowany był Kontr-admirałem błękitnej flagi. W bitwie przy twierdzy *Santa Cruz* wzniosła się nypierwey jego sława; utracił on i tu od kuli działowej prawe ramie, chociaż nie omieszkał twierdze ową zdobyć, iednakże iey wytrwałość, i sposob iakim broniona była, zdobycie to niepodobnym czyniły. Roku 1798 złączył się z flotą Hrabi *St. Vincent*, i wielu innemi okrętami przy *Cadix*, dla wyśledzenia floty francuzkiej, z którą *Bonaparte* do Egiptu popłynął. Flotta owa tworzyła przy wybrzeżu *Abukir* straszliwy szereg wojenny, na który uderzyć, zdawało się dokazać odważnego czynu, lecz Nelsona waleczność przywiodła go do skutku. Bitwa nastąpiła o zachodzie słońca, a okręt admirałski Nelsona rozpoczął ją. W kilku minutach wszyscy Officerowie i marynarze znajdujący się przy działach przodowych, zostali obaleni; Nelson zraniony był w czoło, i rozumiejąc przez wielką boleść iż już na schyłku życia swego zostawał, kazał przywołać swego Kapellana, z którym przygotowanie do śmierci

tylko z 27 żaglow i 2310 dział. Około południa Nelson dał znak do natarcia na nieprzyaciela we dwóch kolumnach, a o godzinie 3 zwycięstwo padło na stronę Anglików; 19 okrętów nieprzya-

czynił; iednakże rana nie była śmiertelną, a Nelson mógł zawczasu na pokład okrętu wyniść, dla zobaczenia iak okręt admirałski francuzki z 120 działami w powietrze wzleciał. Zwycięstwo to było dla Anglii nie małej wagi, a Nelson, który ie otrzymał, wyniesiony został na godność Para W. Brytanii z tytułem Lorda i Barona Nilu i Burnhamthorpe. — Od brzegów Egiptu, udał się Lord Nelson do Neapolu dnia 21. Września gdzie z nie-małym oklaskiem przyjęty został. Obrócił się pótém ku Malcie, i sprawił iak nayściślejsze opasanie tej wyspy skalistey. Ferdinand IV. Król neapolitanski oświadczył publicznie, iż go Lord Nelson znowu na tron przywrócił, i wypuścił mu za to w lenność Xięstwo Bronte, ktore 3000 funt. szterl. rocznego dochodu przynosiło. Ledwie co tylko z Włoch do Anglii powrócił, gdy Rząd mianował go zgim Dowódcą siły morskiej, utworzoney naprzeciw koalicji północney. Poważył się za wiele, gdy bez uczestnictwa swojego Przełożonego, uderzył na duńską linię odporną; tu został mimo bohaterskiego odporu niespodzienie napadzionym, iednakże zewnętrzne okoliczności polityczne wsparły odważne to działanie, i spowodowały duńskiego Następcę Tronu, do przyięcia ofiarowanego sobie od Nelsona rozeymu. W Londynie chwalono iego postępek, i wyniesiono go na stopień Admirała błękitney flaggi, Barona i Lorda Viskonta Nilu. Lecz kościół

eielskich stały się ich zdobyczą a z Admiratów francuzko-hiszpańskich, żaden nie uszedł śmierci albo niewoli; Villeneuve został poymanym, a Kontr-admirał Magan zabitym; Gravina został

Janusa nie był jeszcze zamkniętym: otworzenie iego powołało Nelsona do zbierania nowych wawrzynów; a dowództwo na śródziemnym morzu iemu zdane zostało. Pragnął on stanowczy bitwy, i z nie małą radością dowiedział się, iż flotta z Toulonu wypłynęła była dla uskutecznienia połączenia swego z flotą hiszpańską w Kadyxie. Przyrzekł on, że do samych antypodów ścigać ją będzie, lecz nim ją dogonił, nastąpiła bitwa morska z Admiralem Calder dnia 22. Lipca; po której Nelson udał się do Anglii, dla przywrócenia swojego zdrowia nadwątlonego, gdzie iednakże podchlebne uczucie o szacunku, z jakim się Rząd ku niemu okazywał, nie pozwalało mu dłużej zabawić w Londynie. Przedsięwziąwszy statecznie połączonej ową siłę morską zniszczyć, udał się do swojej floty 28. Września w Kadyxie z nieograniczoną władzą, od której przyjęty był z iak najwyższą radością. Przyszedł nareście dzień 21. Października w którym spełniło się Nelsona upragnione życzenie: flotta francuzko-hiszpańska wypłynawszy z Kadyxu w 33 liniowych okrętach, żeglowała na wschód, będąc iak się zdaie, przeznaczona na śródziemne morze, ażeby niedopuszczyć przeprawy Rossyanom i Anglikom, z Korfu i Malty do Neapolu. Nelson uderzył na nią nowym sposobem, rozkazawszy Admirałowi Collingwood, zostać minutami wczesniej nieprzyaciela atakować, nim by on sam z admiralskimi okrętami Bucen-taurem i Santissima Trinidad, bitwę

ciężko ranionym, a Szef eskadry *Cisneros* i Vice-admirał *Alava* dostali się w niewolą, w której ostatni z ran poniesionych, życie zakończył. — Admirał francuzki *Dumanoir* z kilką lin. okrę-

rozpoczął. Pod czas gdy się okręt jego ku swoim przeciwnikom zbliżał, zawołał Nelson: to jest najszcześniejszy dzień mego życia. Wkrótce bitwa przy Cap Trafalgar stała się najzaciętszą. Admirał *Villeneuve* musiał nie zadržugo banderę spuścić; poczem obrócił się Nelson ku okrętowi *Santissima Trinidad*; który podobnie z 140 działami zmuszony był poddać się. Łoża armatne nie sprawiały takiej szkody Anglikóm, iak Strzelcy francuzcy rozłożeni po koszach masztowych, którzy najbardziej do Officerów celowali. Radzono więc Nelsonowi, ażeby się nie pokazywał w zupełnym uniformie, lub przynajmniej orderzy swoje pod „zwierzchnią” suknią ukrył. „Nie uczynię tego, odpowiedział, cożkolwiekby ztąd nastąpić miało, oznaki honoru, które noszę, winien jestem usiłowaniom marynarzów angielskich, którzy w różnych częściach świata pod moimi rozkazy służyli; chełpię się z tego, iż w godzinie niebezpieczeństwa mogę ich nieprzyjaciółom *Dawney Anglii* ukazać, od których nigdy się odłączyć nie chcę; a jeżeli się Bogu spodoba abym poległ, chcę z temi trofeami mego serca umierać.“ — Gdy tedy na wyższym pokładzie okrętu stanął, i obrócił się twarzą ku nieprzyjacielowi, odebrał od kuli muszkietowey wlewą pierś śmiertelny postrzał, i natychmiast upadł. Dwóch maytków zaniesli go na niższy pokład okrętu, gdzie się zranieni znajdowali. Gdy go zobaczył *Burke* Płatnik okrętowy, rzekł mu: „obawiam się, iż Wasza

tami uszedł był z tej potyczki, lecz dnia 4. Listopada napadł go angielski Kontr-admirał Strahan przy Ferrolu, gdzie po zaciętej walce, nie tylko ranionym, ale też i w niewolę wziętym

Excellencya jest zranionym? — Śmiertelnie! śmiertelnie! — Nie dowierzam temu mój szacowny Lordzie, każ Wasz-Mość ranę swoją przez Pana Beatty opatrzyć. — Nie przyda się to, lepiej uczyni, gdy się zatrudni opatrzeniem innych. — Chirurg opatrzył więc iego ranę, i uznał ją za śmiertelną. — Nelson obróciwszy się do Burkego, kazał mu zawołać do siebie Kapitana Hardy, który przyszedłszy ścisnął go i rzekł: „mam nadzieję, iż Wasza Excellencya-ieszcze żyć będziesz, ażebyś się cieszył z tryumfu swojego.“ — „Nie, Hardy, już umieram, Beatty powie toż samo WPanu. — Każ WPan flocie kotwice zarzucić — wszyscyście dopełnili powinności waszej, niech was Bóg błogosławi. Ostatnie słowa Nelsona do Beatty, na którego rękach skonał, były: życzyłem sobie żyć, ażebym się mógł cieszyć z tego zwycięstwa, iednakże niech będzie wola Boga.“ „Mylordzie! umierasz WPan w pośród tryumfu“ rzekł do niego Hardy. — „W samęy rzeczy, odpowiedział z uśmiechem Nelson, Bogu chwała.“ Te były ostatnie iego słowa, po których ducha wypuścił. — Zwłoki tego Bohatera morskiego W. Brytanii, zawiezione zostały na iego okręcie Victory do Anglii, i wystawione były w okazałym Lazarecie morskim w Greenwich, z kąd przewieziono ie z uroczystą Processyą na statkach rzeką Tamizą do Londynu, gdzie następującego dnia z domu Admiralicji z ieszcze nigdy

został, utraciwszy przytém 4 liniowe okręty francuzkie, któremi dowodził. Liczba zabitych i raniionych pod czas pamiętney bitwy morskiej przy Cap Trafalgar ze strony francuzko-hiszpańskiej na 2000 ludzi miała wynosić, gdy tym czasem Anglicy ze swojej strony tylko 423 zabitych i 1164 raniionych liczyli.

Choćż Napoleon wkrótce po swoim obraniu na Cesarstwo dnia 2. Stycznia 1805. ofiarował W. Brytanii pokój, jednakże ten przez Odpowiedź Lorda Mulgrave z dnia 14. Czerwca t. r. nie został przyjętym; a odtąd gabinet angielski zamyślał o sposobach uskutecznienia wielkiego planu swojego. Naybardziej usiłował on mocarstwa stałego ładu do nowey koalicyi przeciwko Francyi nakłonić, i za pomocą naysławniejszych środków do powszechnego przymierza z sobą zachęcić. Interes ten nayspierwey począł od Rosyi, która dla zaszłych już dawniej między nią i Francją nieporozumień, osobliwie względem stracenia Xiążęcia de Enghien, uprzątnienia Neapolu, wynadgrozdzenia Sardynii, i żądaney neutralności Niemiec, dała się z łatwością do przystąpienia ku temu Związkowi nakłonić, i z tych powodów, jeszcze przed Koronacją Napoleona

niewidzianą pompą żałobną wyprowadzone, i w grobowcach Hościola Sw. Pawła złożone zostały. Steins biographisches Kabinett etc.

na Króla włoskiego, zawarła z Anglią w Petersburgu tak zwany Concert-Tractat, którem na dniu 11. Kwietnia 1805. od Lorda Gowera, Xiążęcia Czartoryjskiego, i Szambelana Nowosiltzowa, podpisanym został. Podług tego Traktatu, celem zawartego przymierza miało być otrzymanie następujących przedmiotów:

a) uprzątnienia z woysk francuzkich Hannoweru i Niemiec północnych.

b) przywrócenia niepodległości Rzeczypospolitej hollenderskiej i szwajcarskiej.

c) powrócenia Królówi Sardyńskiemu Piemontu, z takowym pomnożeniem jego posiadłościów, iakiego okoliczności dozwalaia.

d) zabezpieczenia na przyszłość Królestwa Neapolitańskiego, i zupełnego uprzątnienia Włoch i wyspy Elby z woysk francuzkich.

e) ustanowienia w Europie takowego rzeczy porządku, przez który istnienie i niepodległość różnych Państw, w saméy rzeczy mogłaby być zabezpieczona, i na przeciwko wszelkim na przyszłość, uzurpacyom. (przywłaszczeniom.) mocno przedmurze wystawione.

Do urzeczywistnienia tego zamiaru, miały być i inne mocarstwa europeyskie na uczestnictwo rzeczzonego Traktatu wezwane, i oprócz woyska, mającego się z Kraiów W. Brytanii przystawić, główna siła z pół milliona ludzi składająca się, miała być w samey rzeczy zgromadzona, i do

tego użyta, ażeby, Rząd francuzki dobrocią lub mocą oręża do przywrócenia pokoju i równowagi Europie, został przymuszonym. Angliia przyobiecała tymże Traktatem, za każde 100,000 regularnego woyska, dawać 1,250,000 funtów szterl. jako posilek woieny; coby zaś do wystawić się mającego pół milliona woioowników brakowało, to przez woyska neapolitańskie, hannowerskie, sardyńskie i inne miało być uzupełnioném. Prócz tego strony umawiające się zobopolnić sobie przyrzekły, częścią wszystkie zdobycia, dopiero po ukończoney wojnie podzielić, częścią też każde Państwo, któreby się na stronę Francyi oświadczyło, również za swego nieprzyaciela uważać. — Do tego Traktatu dołożono ieszcze 15 oddzielnych artykułów, podług których wojna nie prędzey rozpocząć się miała, aż dopóki by siła zbrojna 400,000 ludzi wynosząca nie zebrała się; tym końcem Austrya miała dostarczyć 250,000 ludzi, Rossya zaś chciała swą armię podług zbiegu okoliczności do 180,000 głów powiększyć, która przez Austryą i Prusy do granic Francyi przybliżyć się miała. Z tych artykułów ieden, to jest 10ty, od Rossyi nie był przyiętym; cztery zaś inne (2gi, 3ci, 7my, i 9ty) ze względu na okoliczności i pewne mocarstwa, którymby szkodliwemi stać się mogły, od Ministerium angielskiego nie były publicznie ogłoszonemi.

Gdy zaś Traktat wspomniony w ten czas dopiero skutek swój miał otrzymać, gdyby Austrya

i Prusy, lub przynajmniej jedno z tych mocarstw przystąpić do tegoż chętnemi się okazały; tym końcem dwór rossyjski już dawniej zaustriackim układy rozpoczął, z kąd też pomysłnych następności oczekiwano. Iakoż po ułożeniu planu wojennego dnia 16. Lipca w Wiedniu przez Generała rossyjskiego Winzingerode, i austriackich Generałów Schwarzenberga i Maka, także uczynionych nad nim w Petersburgu uwagach, dwór austriacki upoważnił Posła swego Hrabiego Stádion w Petersburgu, do podpisania dnia 9. Sierpnia rzeczzonego Traktatu, którym przystąpienie swoje do powszechnéj koalicji dał poznać, bez żadnego atoli poprzedniczego porozumienia się z Anglią. — Co się tycze Pruss: wysłany był do Berlina jeszcze w miesiącu Lutym, Generał Adjutant rossyjski, który wiele narad z Ministrem Stanu Hardenberg odbywał, nie mógł atoli odwieść gabinet pruski od systematu swego ścisłej neutralności (choć do pośrednictwa po koiu dał się nakłonić) która w rzeczy saméj z korzyścią była dla Francji. — Tym czasem gdy wojska austriackie w miesiącu Maju pociągnęły do Włoch, a rossyjskie już się zbliżały do Galicyi, Rossya chciała jeszcze raz spróbować, czyli by nie można, wyprawieniem Ministra swego Nowosiltzowa do Paryża, Francją do zgody między nią i Anglią przyprowadzić. Lecz wkrótce doszły wieści o odmianach, iakowe Napoleon poczynił we Włoszech; o których, gdy Nowosiltzow znajdujący się na ten czas w Berli-

nie, został uwiadomionym, podał Ministrowi Stanu Hardenbergowi oświadczenie: że gdy przez nowe złamanie najuroczystszych Traktatów Rzeczpospolitą liguryjską do Francyi wcielono, nie można było dalej zawierzać zaspokoiającym przyrzeczeniom Bonapartego, ponieważ zawsze takowe środki przedsiębierze, które fundamentalne zasady pokoju wniwecz obracają. To oświadczenie czyli Nota, od Ministra Stanu wręczona została Posłowi francuzkiemu Laforest, dnia 11. Lipca, a Nowosiltzow uważając, iż Posłannictwo jego było już nadaremne, dnia 18. t. m. opuścił Berlin, i powrócił do Rossyi. — Mimo tego iednakże rozpoczęcie wojny odwlekąło się, ponieważ Austria, oczekując przybycia Rossyan do granic swego Państwa, nie śmiała sama narażać się nieprzyjacielowi, który z daleko większą siłą posuwał się przeciwko niej; prócz tego przyrzekła Austria większe iak żądano wojsko wystawić; 315,000 piechoty a 39,860 jazdy, miało na końcu Września w pole wyruszyć; Rossya miała najmniej 180,000 ludzi wyprawić, Anglia zaś posiłki pieniężne powiększyć. — Z Królem Szwedzkim, który do rzeczzonego związku nie był pociągany, zawarła Anglia ieszcze roku 1804, dnia 3. Grudnia przedugodną sekretną umowę, podług której Szwecya miała 60,000 funt. szterl. za obwarowanie miasta Stralsundu 120). (gdzie

120) Stralsund miasto stołeczne Pomeranii Szwedzkiej z 10,000 mieszkańców, leży nad

oraz skład towarów angielskich miał być założony) od Anglii otrzymać. W następującym zaś roku dnia 31. Sierpnia zawarta była ze Szwecyą powtórna Umowa, względem wzmocnienia załogi miasta Stralsundu 8000cem ludzi, za otrzymywaniem miesięcznie 7200 funt. szterl. posiłku pieniężnego. Na koniec dnia 3. Października 1805, zawarto Traktat, którym Szwecya przystąpiła do wyżey rzeczzonego Traktatu (Concert) Rossyi z Anglią, i przyrzekła 12,000 woyska wystawić, któreby wspólnie z Sprzymierzencami Anglii, osobliwie z Rosyą działać mogło, za co Anglia zobowiązała się rocznie, na każdego żołnierza 12 funt. szterl. i 10 szylingów, w miesięcznych terminach wypłacać; a przytém 5miesięczne posiłki pieniężne, na uzbroienie dla woyska tego okrętów przewozowych, dawać; iakoteż 50,000 funt. szterl. na lepsze obwarowanie Stralsundu, i wypłatę posiłków pieniężnych, ieszcze przez 3 miesiące po zawartym pokoju przyrzekła. — Plan tedy był takowy: dwie wielkie austryackie armie, jedna pod dowództwem Arcy-xięcia Karola, przez Włochy, druga zaś pod sprawą Arcyxięcia Ferdynanda i Generała Maki, przez Bawaryą i Szwabią posuwać się miały; a korpusy połącza-
jący obydwie armie, Arcyxiażę Jan miał prowa-

ciesniną Gellen między lądem i wyspą Rügen, było twierdzą, ale ją Francuzi rozwalili; ma port, i wielki prowadzi handel.

dzieć przez Tyrol 121) ku Szwaycaryi. Do armii w południowych Niemczech przyłączyć się miała rossyjska armia, druga zaś do granic pruskich posunąć się, ażeby przez to nakłonić Prussy, albo do przystąpienia do wielkiego przymierza, albo też dozwolenia woysku rossyjskiemu przechodu przez kraie pruskie. Ieden korpus rossyjski wylądować miał w Niemczech północnych, i ztąd wspólnie ze Szwedami i Anglikami Francuzów wyrugować; potém albo do Hollandyi wkroczyć albo też za Ren przeprawić się; drugi zaś korpus rossyjski wyszedłszy z Korfu (iednéy z 7. wysp Jonskich *) przeznaczony był, po złączeniu się swoim z Anglikami w Malcie, wylądować w kraju neapolitańskim, i razem z Neapolitanczykami, Włochy północne osadzić, ażeby połączenie się swoje z Austryakami tamże uskutecznić. Prócz tego czyniła sobie Anglia nadzieię, że przez wylądowanie na brzegi Francyi przynajmniey niepokoy sprawi, i powszechną obawę przyniesie, a przytém oprócz pomocy, któręy przez powstanie ludów w Niemczech i we Włoszech oczekiwano,

121) Tyrol, hrabstwo z tytułem Xięztwa w południowych Niemczech; imię swoje ma od starożytnego zamku Tyrol w skałe wykutego nad rzeką Adigą (Etsch). Hray ten na 426 milach kwadr., liczy do 700,000 ludności. Chociaż po większey części gorzysty, obfity iednak w wyborne bydło, krusce, sól, i kamienie drogic.

*) Ob. kar. 69.

sądzone także, iż zły stan finansów we Francyi, podobno także wewnętrznych zaburzeń przyczyną będzie.

Przystępuję teraz do opisania ważniejszych szczegółów wojny lądowej Rosyi i Austrii przeciwko Francyi. Na początku miesiąca Września wojsko austriackie w liczbie 80,000 ludzi pod dowództwem Arcyksięcia Ferdynanda i Generała Maki, przeprawiwszy się przez rzekę Inn 122) wkroczyło do Bawaryi 123), żądając od Elektora bawarskiego, ażeby armię swoją albo z austriacką połączył, albo ją rozpuścił. Gdy zaś Elektor oświadczając się być neutralnym, nie chciał ani na pierwsze, ani na drugie zezwolić; Austriacy obwiniali go, że niewierny dla ludu i Cesarza, niedbały o dobro i bezpieczeństwo Niemiec i Europy; ón zaś uskarżał się na nich, iż po nieprzyjacielsku do kraju jego wtargnuli etc. Tym czasem gdy Austriacy bez przeszkody posuwali się przez Bawaryę, aż do rzeki Lech, Elektor będąc

122) Inn znaczna i spławna rzeka poczyną się w kraju Grizonów w Szwajcaryi, płynie przez Bawaryę i przy mieście Passau wpada w Dunaj.

123) Bawaryja kraj znaczny w Niemczech, noszący w średnich wiekach tytuł Królestwa, potem Xięstwa; nakoniec roku 1806 odzyskał dawny zaszczyt królewski, i ma 1300 mil kwadratowych i 3,400,000 mieszkańców.

mocno przywiązany do Francyi widział się być zmuszonym, opuścić swoją Stolicę i udać się do Wirzburga dokąd też i woysko za nim poszło, ścigając się pierwéy w Wyższym Palatynacie, 124) poczem wkrótce połączyło się z Cesarzem francuzkim, po przeprowadzeniu się o niegoż przez Ren. Gdy zaś woyska francuzkie podczas wkraczenia Austryaków w Bawaryę, nie nadeszły jeszcze były nad Ren, mniemano więc, iż Generał Makk przez Szwabię 125) pociągnie do Wyższego Renu, i albo się przez tę rzekę przeprawi, albo też Francuzom przeysścia iey bronić będzie. Już pojedyncze korpusy austryackie posunęły się były w kraj Wirtemberski, 126) gdy tém czasem rozkaz odebrano, ażeby się zatrzymać, a w krótcie potem i cofnąć. Podobno niezgoda dowódców wojskowych dała pockop do

124) Wyższy Palatynat, albo Bawarya zadunajska, (Ober-Pfalz) inaczej Nordgovia zwany, kraj niemiecki leżący po wyżej Dunaju, na północ w bywszym Cyrkule bawarskim.

125) Szwabia, (Suevia) ieden z bywszych 10 Cyrkulów niemieckich, między Renem, i rzeką Bodensee, rzekami Neckar i Dunay przecznięty, zawierał 550 mil □ powierz. i 1,720,000 ludności.

126) Kraj Wirtemberski był niegdyś Księstwem w Rzeszy, po Traktacie lunewilskim otrzymał godność elektorską od Cesarza Napoleona w końcu roku 1805 wyniesiony został

tak zachwiałego postępu; iakoż General Mak w końcu miesiąca Września cofnął się do rzeki Iller 127) i wziął stanowisko między miastami Ulmą i Memmingen 128) oczekując nieprzyjaciela i oraz posiłków z Włoch od Arcyksięcia Karola, naybardziej zaś połączenia się z armią rosyjską przez Generała Kutuzowa dowodzoną.

Chociaż jeszcze w końcu miesiąca Sierpnia wojsko francuzkie posunęły się powyżej Renu, iednakże główna armia do 100,000 wynosząca stała przy Kanale. Już wszystko było przygotowane ku wyprawie przeciw Anglii, gdy zagnała dnia 27, Sierpnia, dano rozkaz do ciągnięcia w kraie niemieckie. Cesarz francuzki na uroczystém posiedzeniu Senatu w Paryżu dnia 23. Września o-

na Królestwo. Zawiera w sobie mil kwadr. 337 $\frac{1}{2}$, mieszkańców 1,206,866; i dzieli się na 12 powiatów; miasto stołeczne Stuttgart, rezydencya Króla, w pięknym nader położeniu, z dwoma zamkami, liczy 19,000 mieszkańców.

127) Iller rzeka we Szwabii, wypływa z gór tyrolskich, a swém połączeniem się przy mieście Ulm z Dunajem, czyni go spławném.

128) Memmingen miasto niegdyś wolne cesarskie w Cyркуcie Szwabskim, leży nie daleko rzeki Iller, w żyzney okolicy, ma 6700 mieszkańców i znaczne rękodzielnie bawełnianych materyi.

świadczył iż przymuszony był woysko swoje prowadzić do Niemiec, dla przywrócenia rugowanego z posiadłości swoiëy Xiążęcia Elektora bawarskiego. Nazajutrz opuścił Paryż, i udał się do armii, która we 20 dniach stanęła powyżëy Renu, gdzie złączona z tamecznym woyskiem francuzkim, pod imieniem wielkiej armii na 5 korpusów podzielona, będąc kierowana przenikliwëm okiem i energiczną wolą samego Cesarza, ukazała się dla zbierania nowych wawrzynów na końcu Września, bez żadnëy przeszkody w kraiach niemieckich. Prócz tego ciągnęły ieszcze 2 korpusy ieden z Hollandyi pod sprawą Gen. Marmont nad Ren, drugi z Hannoveru pod dowództwem Gen. Bernadotte który zdawszy obronę twierdzy Hameln Generałowi Barbon, pociągnął przez Elektorstwo Heskie 129) ku Menowi, a przy Wirzburgu złączył się z woyskiem Generała Marmont, i Bawarczykami pod sprawą Generałów Deroi i Wrede. Cesarz Napoleon dnia 2. Października stanął w Ludwigsburgu, i dozwolił Xiążęciu Elektoro-

129) Heskie Elektorstwo (Hassia) kráy znaczny w bywszym Cyrkule górnego Renu w Niemczech, mający tytuł Landgrafstwa, a późniey Elektorstwa; roku 1807 został wcielony w nowo utworzone Królestwo Westfalskie. Dzielił się na gorną i dolną Hessyą; a w ostatnich czasach, miał na 200 milach kwadr. 362,000 ludności.

wi oświadczyć się albo na stronę Francyi, albo przeciwko niej; lecz gdy tenże 8000 woyska przystawił dla wspólnego działania z Francją, Napoleon gwarantował mu iego posiadłości i przyobiecał wynadgorzić wszystkie dostarczenia w przeciągu wojny czynione. Podobnie i Xiążę Badenski kazał wyruszyć woysku posiłkowemu dla Francyi. We Włoszech stał na przeciwko Arcyksięciu Karolowi Generał Massena z woyskiem 75,000 ludzi, dla którego wzmocnienia dano także rozkaz Generałowi St. Cyr, ażeby z korpusem 28,000 ludzi z Królestwa neapolitańskiego wyciągnął, i do armii Gen. Masseny we Włoszech przyłączył się, ile gdy pod ów czas Król neapolitański Traktatem zawartém w Paryżu dnia 21. Września podpisaném od Ministra Taylerand, i Markiza de Gallo w ścisłej neutralności zostawać pod czas tej wojny przyobiegał.

Na końcu miesiąca Września stanęła już cała armia francuzka do 150,000 ludzi wynosząca, po różnych miejscach z tej strony Renu, Tym czasem, gdy Gen. Mak, i Arcyksiążę Ferdynand z armią swoją między Ulmą i Memmingen spokojnie stali, wszystkie prawie kolumny francuzkie przeciągały dla otoczenia Austryaków, natarcia na nich od rzeki Lech, i przecięcia od posuwającego się woyska rossyjskiego ze strony wschodniej. Na dzień 6ty Października zgromadzić się miały wszystkie kolu-

many francuzkie w okolicy miasta Ulm; co ażeby uskutecznić rozkazano Generałom Bernadotte i Marmont; tudzież Bawarczykom, aby się tamże iak najkrótszym gościńcem udali. Gościńiec ten ciągnął się powyżcy Menu od Würcburga, prosto przez neutralne Xięstwo Anspachskie, należące do Króla pruskiego, przez które Bawarczyki z Francuzami przeciągali, nie zważając na żadne protestacye ze strony Rządu Pruskiego, którego swe kraie za neutralne oświadczył, a oprócz tego przez rabunki i inne nieprzyzwoitości, dając na siebie powód do wielokrotnych zażaleń. — Te poruszenia nieprzyjaciela uważał Generał Mak iako pozorne, ażeby go ze swojej iak mniemał, stały posady Francuzi wyparować mogli. Lecz gdy ci dnia 7. Października przez Dunay przeprawili się, poraziwszy po dwakroć znaczny korpus austriacki Generała Kienmayer przy Donauwerth i Aicha; Generał Mak ażeby od posuwających się ku rzece Inn Francuzów nie był otoczony, i chcąc ułatwić związek z korpusem Gen. Kienmayra, wysłał 3000 ludzi z Generałem Auffenberg do miasteczka Wertingen dla uważania obrotów nieprzyjacielskich; iednakże między nim i francuzkim Generałem Murat dnia 8go przyszło do krwawey potyczki; w której chociaż Generał Auffenberg ucieczką się ratował, lecz większa część jego korpusu przymuszona była poddać się w niewolę. Po tej klęsce obrócił się Generał Mak ku Dunaiowi, i wziął stanowisko między miastem

Günzberg, stołeczném niegdyś Margrabstwa Burgau we Szwabii, i Ulmą; lecz to nie przeszkodziło posuwaniu się Francuzów we wschodniej stronie, którzy gdy Austryaków przy Günzberg ze stratą 2500 ludzi odparli, tem bardziey i w południowej otoczyć ich łatwo im przez to było. Już do dnia 13. Października Francuzi bardziey przez pochody, iak przez utarczki Austryaków aż do powiatu Ulmskiego przyparli, i o nich w pułokręgu otoczyli, tak iż Generał Mak musiał się o lewy brzeg Dunaju opierać, lecz z tamtąd nie poruszał się, chociaż podług rady woyskowej już była nadeszła chwila, w której miano się cofnąć przez Haidenheim i Nördlingen do Czech. Dnia 14. Października rozpoczęty był powszechny atak od wszystkich kolumn francuzkich, na armię austryacką przy Ulm. Pod wieczor było to miasto ze trzech stron opasane, iednakże Generał Mak, mimo porady innych Generałów, nie chciał się ieszcze cofnąć, tylko Arcyksiążę Ferdynand, który nie zależał tak iako drudzy Generałowie od iego rozkazów, w nocy tegoż dnia opuścił Ulmę z korpusem 20000 ludzi, i udał się na północ. Dnia 15. Października Francuzi zdobyli bagnetem podczas tegiego deszczu, wszystkie szanse austryackie na trzech miejscach, przy Ulmie będące, i ieszcze nie dokonczone, poczem natychmiast z lewego brzegu Dunaju miasto otoczyli. Wieczorem Napoleon wzywał do poddania się, lecz Generał Mak o żadnem poddaniu miasta słyszeć nie

chciał; do którego gdy dnia 16. zaczęto strzelać, tedy nazajutrz dopiero, Generał Mak obawiając się większego niebezpieczeństwa, zawarł kapitulacyą, mocą której armią swoją z 23,800 ludzi złożoną w niewolę wojenną poddał, utraciwszy oprócz tego 60 dział. Tym czasem wysłany był Generał francuzki Bernadotte do Monachium, (München) stołecznego miasta Bawaryi, a Marszałek Lannes i Xiążę Mürat, w pogoń za Arcyksięciem Ferdynandem i Generałem Wernek; na różnych miejscach przychodziło między nimi do żwawych utarczek, ostatni musiał dnia 18. Października kapitulować, a pierwszemu udało się chociaż z niemąłą Kłeską którą mu zadał przy Fürth Xiążę Mürat, cofnąć się aż do miasta Eger. 130) Wprawdzie Generałowie austriaccy Jellachich i Wolskehl z 8000-czynym wojskiem pomyślny atak na nieprzyjaciela przy mieście Bregenz 131) przypuścili, i jedna część

130) Eger, warowne miasto czeskie nad rzeką Eger, z sławnymi wodami mineralnymi o pół mile od miasta, ma mocny zamek, i 7500 mieszkańców, żyjących z piwowarstwa, i różnych rękodzieln.

131) Bregenz hrabstwo w Szwabii nad jeziorem Bodenskim, przedtym do Austrii, później do Bawaryi należące. Liczba mieszkańców z przyległościami do 36,000 wynosi. Miasto stołeczne tegoż imiecia, ma 3400 mieszkańców trudniących się chowem bydła, i handlem drzewa.

onegoż także się do Czech przedarła, reszta atoli z Generałem Jellachich, nadeszłemu tymczasem z Brest siodmemu korpusowi wielkiego woyska, pod sprawą francuzkiego Marszałka Augereau, dnia 14. Listopada przy Hohenems poddać się przymuszona była.

Z odebraniem miasta Ulmy zakończył się pierwszy akt tej Sceny woiennej, w którym Francuzi (iako się wyraża w odezwie Napoleona w głównej kwaterze Elchingen dnia 21. Października) ze 100,000 ludzi z których się armia austriacka składała, 60,000 w niewolę wojenną wzięli, 200 armat i 90 chorągwi zdobyli. Między iencami znajdowało się około 2000 Officerów różnego stopnia, i oprócz samego Generała Maska *) 7 Generałów-Poruczników, a 18 Genera-

*) Karol Baron Mak, c. k. Polny Marszałek-Porucznik, urodził się we Frankonii. Po ukończeniu wojny 7letniej przyjął służbę w austriackim woysku, gdzie wkrótce dla swego dowcipu awansowany był ze stopnia na stopień, dopóki Polny Marszałek-Porucznik Hrabia Kinski nie powołał go do siebie w charakterze Adjutanta. Przez swój rozsadek i czynność osiągnął na siebie uwagę Cesarza Józefa II. i Polnego Marszałka Lascy, a Hr. Kinski odebrał rozkaz przysłania go do Sztabu generalnego i głównej kwatery Cesarzkiej. W domu Polnego Marszałka nabył teoretycznych umiejętności wojennych, a w krótko potem pracował w gabinecie woyskowym. Gdy Hr. Kin-

łów Majorów ; podczas gdy strata Francuzów nie miała wynosić nad 1500 ludzi. Lecz daleko ieszcze większa utarczka zdawała się nadchodzić: w Bawaryi stał dotychczas ieden korpus austry-

sky obiał dowodztwo w Węgrzech, nprosił sobie Maki od Generalnego Sztabu, i mianował Kapitanem przy Węgierskiej generalnej Kommandzie.— Przy zaczęciu wojny tureckiej posunięty był na Majora, a gdy Marszałek Polny Hrabia Hadik dowodztwo głównej armii w Bannacie otrzymał, przydany mu był Mak za Podpułkownika. Po zdobyciu Belgradu i zwycięztwie nad Turkami, do którego Mak wiele się przyłożył, wyniosł go Józef II. na stopień Pułkownika, i zaczęcił małym Krzyżem Orderu Maryi i Teresy. Na przedstawienie Polnego Marszałka Laudona, mianował go Cesarz Generałem Majorem i Szefem Sztabu generalnego, chociaż on czując się do tego niezdolnym, wzbraniał się przyjąć tak wysokie dostojenstwo. Roku 1793 Xiążę Homburg wyszedłszy z wojskiem na Francuzów, wziął go do siebie za Generała Adjutanta. Od Aldenhoven aż do oblężenia Valenciennes, bardzo czynnie popisywał się, i został od Cesarza nagrodzonym nadaniem sobie iednego pułku w dowodztwo. Powróciwszy z Londynu, gdzie umawiał się względem planu przyszłej kampanii do Niderlandów, wyniesiony został na godność Generała kwatermistrza pocztów przy armii we Flandryi, od której atoli dla wzmagającej się słabości przymuszony był oddalić się, iednakże Cesarz nie mając względu na iego osłabione zdrowie, używał go przy różnych armiach, a w roku 1797 mianowany został Polnym Marszałkiem Porucznikiem i Gene-

acki; 15go Października nadszedł pierwszy korpus rossyjski pod sprawą Generała Kutuzow nad rzekę Inn; z Pomeranii Szwedzi ustąpili, a Rossyianie wylądowali tamże; na rzeczce We-

ralem. Kwatermistrzem armii Henskiej. — Na prośbę Króla obojga Sycylii do Cesarza niemieckiego. względem przysłania sobie iakiego Generała do urządzenia woysk swoich, wysłany był Mak do Królestwa neapolitańskiego, gdzie atoli nie wsławił się niczém, zacząwszy się iakiemiś interessami zatrudniać w owym czasie, kiedy mu przynależało było walczyć i działać. Przez to ściągnął on podeyrzenie na siebie, a uzbroieni lazaroni i wiesniacy oburzyli się przeciwko niemu, i iego Sztabowi generalnemu. Mak żądał uwolnienia od służby i paszportu do Niemiec, ile gdy na ten czas już tylko był Generałem Porucznikiem Cesarza; co gdy otrzymał, udał się ze swoim Sztabem generalnym do głównéj kwatery francuzkiej i Generała Chiamponet; ten zaś odesłał go ze Sztabem generalnym do Medyolanu. W drodze do tego miasta, eskorta napadniona była od iednéj kupy zbuntowanego chłopstwa, lecz ta częścią zbita, częścią rozproszona została. Mak nalegany był od chłopstwa, aby się do Wenecyi ucieczką ratował, lecz on dla honoru swego, nie chciał na to przystać, i udał się do Rzymu, z kąd powtórnie do Medyolanu przybywszy, wysłany był ztamąd do Dijonu, gdzie zostawał aż do pokoju. — Gdy w roku 1805 pod Arcyxięciem Ferdynandem dowodził armią w Niemczech, przymuszony był usadowić się z 20 batalionami w mieście Ulm, i nie słuchając rady Arcyxięcia Ferdynanda, który się do Czech cofnął, opasany był ze

zer oczekiwano wojska angielskiego; a co tym większey uwagi godną rzeczą było, iż Prusacy, którzy zaufani w słowie Francyi, nie pozwalali ciągnięcia wojsku rossyiskiemu przez swe kraie, teraz widząc się być urażonemi, przechodem Francuzów przez neutralny powiat Anspachski podnieśli całą swą potęgę na Francję, przyłączywszy się otwarcie i dobrowolnie do Anglików i Austryaków. Od 16. Października prawie całe wojsko pruskie do 100,000 ludzi wynoszące, ciągnęło w kierunku na południe i zachód, a będąc wzmocnione od Rossyan, Szwedów, i Anglików, miało na Francuzów uderzyć, i tymże drogę do Renu zagrodzić, gdy tymczasem inny korpus nadciągający przez Szląsk, złączywszy się z woy-

wszech stron od Francuzów, i musiał się z całym korpusem swoim w niewolę wojenną poddać, z której jednakże po zawartym pokoju był uwolniony.—Jeżeli chcemy szukać jakiej przyczyny do usprawiedliwienia iego postępów w Neapolu i Szwabii, tedy nie inna może być tylko chorowity stan iego ciała. Przez ciągłe w nocy myślenie, i ustawiczne dzienne fatygi, nerwy iego tak osłabiały, że często musiał pod otwartym niebem z konia zsiadać, i przez parę godzin horyzontalnie na ziemi leżeć. Co się tyczy powieści, iż będąc w tak wielkim zaufaniu, stał się zdradliwym, iest ona bez zasadną: iego słaby umysł mógł być w obłąkanie wprowadzonym, lecz iego wierność była niezachwianą; iego głowa była słabowitą, lecz serce zostawało poczciwem.

skiem austriackim, na armię samego Napoleona oręż swój miał obrócić.

Rossyanie i Austriacy nad rzeką Inn, nie byli dosyć mocni dla wstrzymania napadu Francuzów z miasta Ulm, a tak Napoleon posuwał się prosto ku Wiedniu, wyprawiwszy Marszałka Ney ku Tyrolowi. W północney stronie Dunaju dnia 11. Listopada na lewym brzegu przy Diernstein uderzył ieden korpus rossyjski Generała Kutuzowa na diwizyą Marszałka Mortier, iednakże musiał się cofnąć za Dunay. Obydwie strony przypisywali sobie zwycięztwo; lecz Generał Dupont, przyspieszywszy wieczorem, rozstrzygnął krwawą tę walkę na korzyść Francuzów. — Na drugi dzień po tej bitwie, była stolica Austrii miasto Wieden od Xiążęcia Murat bez odporu wzięta, w któręj niezmierne mnóstwo narzędzi wojennych, stały się łupem zwycięzców. Generał Clarke mianowany został cywilnym Gubernatorem Wiednia, a Generał Hulin Komendantem miasta; Napoleon mieszkał w Schönbrun letnim zamku Cesarkim. Murat nie zatrzymując się długo w Wiedniu śpieszył do mostu dunayskiego, chcąc przeszkodzić ażeby od woyska austriacko-rossyjskiego nie został zburzonym. Tym sposobem Francuzi ułatwili sobie ściganie Rossyan, którzy na pułnocny brzeg Dunaju, do drugiego nadciągającego dopiero korpusu, cofneli się byli. Prawie wciąż trwały potyczki i marsze. Gene-

rał Bagration z tylną strażą rosyjską dnia 14. Listopada od Francuzów otoczony, po zaciętej utarczce przy miasteczku Hölabrunn, cofnął się do Guntersdorf, lecz i ztamtąd dnia 16. od Mürata, do którego się Generałowie Lannes i Soult przyłączyli, odpartym został. Tegoż dnia zawarł Generał Belliard (na zlecenie Mürata) z rosyjsk. Gen. Winzingerode w Hölabrunn Umowę, mocą której armia rosyjska miała kraj niemiecki opuścić, atoli podczas przecho-
du mogła być kosztem onegoż żywiona, Mürat zaś przyobiecał, nie posuwać się do Morawii 132). Lecz Napoleon zgadnąwszy zamiar Rossyanów, którzy chcieli uzyskać przewagę ażeby się mogli złączyć z nadciągającym korpusem, nie chciał zatwierdzić tej Umowy, a nazajutrz Murat wkroczył do Brünnu 133) (gdzie też i Napoleon swą główną kwaterę przeniósł) a Bernadotte do Iglau, 134) podczas gdy obydwa Cesarze

132) Morawia, Margrabstwo należące do Austrii, leży między nią, Czechami, Śląskiem i Węgrami, ma 4600 mil kwadr. powierz. a mieszkańców 1,364,000 którzy są słowiańskiego rodu, lecz dzielą się na wiele pokoleń, różniących się między sobą obyczajem, językiem, i ubiorem.

133) Brunn, miasto stołeczne Morawii, obwarowane rowami i bastyonami, ma 4 bramy, 14 przedmieść, 23,000 ludności, i fabryki przedniego sukna.

134) Iglau miasto warowne w Morawii nad grą-

rossyjski i austriacki w Ołomuńcu 135) znajdowali się.

Ponieważ głównym warunkiem Traktatu przy-
mierza (obacz kar. 233) było, ażeby zajęty od
wojsk Francuzkich jeszcze roku 1803 Hanno-
wer, przez Sprzymierzeńców W. Brytanii został
odebrany; tedy gabinet pruski sądził iż w tako-
wym rzeczy stanie znajdzie środek, iż bez za-
dnej pomocy oręża otrzyma od Francyi Hanno-
wer, nakształt wynagrodzenia za zgwałconą neu-
tralność powiatu Anspachskiego; 136) tym
końcem powziął on znowu przyjacielską minę ku

nicą czeską i rzeką Iglą, ma 10,300 mieszkańców
(między którymi 400 sukienników) i mocny
handel zbożem i chmielem.

135) Ołomuniec, po niemiecku Ollmütz zna-
czne miasto w Morawii, nad rzeką Mor-
awą, jest warowne, ma Arcybiskupa, lyceum, ra-
tusz z kunsztownym zegarem, piękne fontanny,
i 11,000 ludności.

136) Anspach czyli Onolzbach, bywšie Xię-
stwo w Cyrkule Frankońskim w Niemczech.
Miało udzielnych panujących aż do roku 1791,
gdzie ostatni ustąpił swych posiadłości domowi
pruskiemu. Roku 1806 Xięstwo to dostało się
Bawaryi za pośrednictwem Francyi. Powierz-
chnia tego wynosi około 60 mil kwadr. a lud-
ność 250,000 mieszkańców. Miasto stołeczne
tegoż imienia ma rozmaite fabryki, i liczy oko-
ło 14,000 dusz.

Cesarzowi Francyi. Osadzili więc Prusacy dnia 26. Października woyskiem swoim Hannover, gdzie iako w zdobytym kraju obchodzili się po nieprzyjacielsku, i niedozwalali weyścia woyskóm rossyyskim, (których przednia straż pod sprawą Generała Tołstoy, dnia 28. Października posunęła się była w Xięztwo Lauenburskie) i szwedzkim, którzy w liczbie 12000 ludzi mają na czele swym samego Króla, wylądowali byli w Pomeranii; a z Francuzami, których nie wielki korpus woyska po wyściu Generała Bernadotte z Hannoveru, pozostał się był z Generałem Barbou, obchodzono się z oznakami przyjaźni. Ten postępek Pruss, obraził aż nadto Cesarzów Alexandra i Franciszka; pierwszy udał się sam dnia 25. Października do Berlina, a Franciszek wysłał tamże Arcyxięcia Antoniego. Cesarz rossyjski bytnością swoją tyle dokazał, iż na dniu 3. Listopada między nim i Królem pruskim w Potosdamie 137) stanęła Umowa, wktórey pod pewnemi warunkami Prussy przyobiecały połączyć się z przeciwnikami Francyi, i przez swoje kraie przechodu woyskóm rossyjskim dozwoliły. Iednakże Król pruski chciał tylko iako Pośrednik między woiuiącemi mocarstwami wystąpić, i dopiero po odrzuceniu ze strony Fran-

137) Potosdam miasto pruskie w średniej Marchii brandeburskiej, druga rezydencja Króla, leży nad rzeką Havel, ma zamek, fabryki iedwabiu, i 16000 mieszkańców.

cyi przełożonych warunków, być uczestnikiem wojny. Po czem woyska rossyjskie i szwedzkie przeprawiwszy się przez Elbę weszli do Hannovera, a pruskie udali się ku Menowi. Wreście Anglicy wylądowali już byli w Niemczech dnia 19. Listopada, podczas gdy Hrabia Haugwitz Minister pruski wysłany był do Napoleona z warunkami pośrednictwa.

Cesarz francuzki nie mając względu na poruszenia nieprzyjaciół przy Elbie i Menie, wzmocniwszy się korpusem Generała Bernadotte, i zgromadziwszy resztę swoich korpusów w pobliżności miasta Brunn, rozpoznawał pilnie wszystkie okolice, i starał się Cesarza Alexandra, przez wysłanego od siebie Generała Savary, przyjaznemi słowy do zgody nakłonić; nie chciał atoli na podane sobie od niego przez Xięcia Dołgoruki warunki pokoju zezwolić. *) Potrzeba więc było ażeby bitwa pod Austerlitz 138) rozstrzygnęła los wojny. Dnia 1. Grudnia

*) Według doniesień francuzkich Xiążę Dołgoruki żądał w imieniu Alexandra od Napoleona, ażeby z Belgium ustąpił, zrzekł się Korony lombardzkiej, i powrócił posiadłości Króla Sardynii.

138) Austerlitz czyli Sławików miasteczko w Morawii o 3 mile od Brunn, należące do Xięcia Kaunitz-Ritberg, sławne bitwą dnia 2. Grudnia 1805; ma wspaniały zamek z pięknym ogrodem, i około 130 domów.

lewe skrzydło rosyjskie, pod sprawą Generała Buxhöwden wystąpiło na przeciw armii francuzkiej i stanęło ze strony południowej od Brunn, dla natarcia na nią z tyłu. W nocy, zstąpili Rossyanie ze wzgórzów przy wiosce Pratz-en na dolinę, chcąc uderzyć na przednią straż francuzką, gdy tymczasem środek i prawe skrzydło nieznacznie posuwać się miało. Lecz Napoleon rozkazał korpusowi Marszałka Davoust pociągnąć śpiesznie ku południowi, dla wstrzymania lewego skrzydła nieprzyjaciela, które dnia 2. Grudnia natrafiwszy na kolumny francuzkie, bitwę stoczyć musiało, podczas gdy Marszałek Soult osadził wzgórze przy Pratz-en. Wkrótce potem lewe skrzydło rosyjskie zostało przecięte; a prawe aż do Austerlitz odparte, gdzie obydwaj Cesarze główną kwaterą stali. Tu wystąpiła cała armia francuzka, i środek rosyjski za pomocą tęgiego ognia działowego przełamała, a lewe skrzydło w nieład wprowadziła. Tym czasem nadciągnęła gwardya rosyjska mając na czele swoim Wielkiego Xięcia Konstantyna, (ażeby związek lewego skrzydła ze środkiem znowu przywrócić) i przełamała jeden pułk francuzki; lecz i tu przyspieszyła gwardya Napoleona, która z wielką odwagą i natarczywością walcząc, nakoniec do stanowczego zwycięstwa Francuzom dopomogła. Generał Buxhöwden z niemałą stratą ludzi przez nieprzyjacielskie szyki przedał się, cała zaś armia rosyjska wzięła swój obrót ku granicom węgierskim. Około 200,000 woio-

ników w tym krwawym dniu na równinach Brünnu i Austerlitzu walczyło. Rossyanie i Austriacy mieli 15 do 20,000 zabitych, 30,000 w niewolę wziętych i 120 armat utracić. — Na pamiątkę tak świetnego zwycięstwa, rozkazał Napoleon w Paryżu Pomnik z następującym napisem wystawić: *)

NAPOLEO
IMP. AUG.
MONUMENTUM BELLI GERMANICI
ANNO MDCCCV.
TRIMESTRI SPATIO
DUCTU SUO PROFLIGATI
EX AERE CAPTO GLORIAE,
EXERCITUS MAXIMI, DICAVIT.

W dwa dni po tej bitwie nastąpiła rozmowa Napoleona z Cesarzem Austrii we młynie wsi Scharositz niedaleko Austerlitzu, która zapobiegła dalszemu krwi rozlewowi, przez zawarty dnia 6. Grudnia rozejm między Xiążęciem Bérthier i Generałem Lichtenstein. Po dług tego Francuzi mieli pozostać w tych krajach, do których w czasie wojny mocą oręża weszli, wojska zaś rossyjskie mieli w 14 dniach z Morawii i Węgier, a w 30 dniach z Galicyi ustą-

*) Pomnik ten po przywróceniu powtórnie daw-
nego Rządu we Francyi roku 1816 zburzonym
został.

pie, i wskazaną sobie drogą powracać, ażeby cich pochodzie, można było zawsze mieć wiadomość. W Węgrzech żadne powstanie, a w Czechach żadne uzbrojenie nie powinno było mieć miejsca i żadna obca armia nie miała wkraczać do krajów austriackich. Cesarz rosyjski opuścił Morawią, nie chcąc nawet uczestnikiem być zawartego rozejmu; iednakże oświadczył on przez Notę z dnia 6. Grudnia, iż przymuszony był rozkazać woysku swemu z krajów austriackich ustąpić, ponieważ Cesarz niemiecki gotowym się okazał do zawarcia pokoju. Oprócz klęsk które Francuzi w tej wojnie ponieśli, zaięły się także w ich armii epidemiczne choroby, które skutkiem były przez dwa miesiące wciąż trwających, i do wiary niepodobnych usiłowań, w czasie tak ostrej pory zimowey. — We Włoszech rozpoczął był kampanią Generał Massena dnia 18. Października 1805, i przeprowadzając się przez rzekę Etsch, (Adiga) zostawał z główną armią na prawym iey brzegu aż do 30. Października, którego dnia poraził Arcyksięcia Karola w bitwie przy Caldiero, gdzie Austriacy 5672 ludzi w zabitych i ranionych mieli, Francuzi zaś do 8000 ze swojej strony utracili, z których 2000 w niewolę się dostało. Poczem Arcyksiężę Harol odebrawszy wiadomość o klęskach Austriaków w Niemczech, ustąpił z lewego brzegu Adygi, a na końcu Listopada złączywszy się z woyskiem Arcyksięcia Jana w Tyrolu, pociągnął do Węgier, w celu uderzenia w różnych punktach na Francuzów, i uwolnienia od nich Stolicy

austryackiej. — Tegoż czasu w Néapoli Ros-
syanie i Anglicy już byli wylądowali w liczbie
30,000 woyska, w Mediolanie, Parmie i Ge-
nui zaszły niespokojne poruszenia; Prusacy cią-
gnęli do Westfalii i Frankonii, a ieden
korpus ich stał na granicach Szląska: Rossya-
nie, Szwedzi i Anglicy posuwali się przez Han-
nower daley ku południowi, Arcyksiążęta Karol,
Jan i Ferdynand zostawali podczas rozeymu w
nieczynności, Węgrzy oświadczyli, iż do żadnych
kroków nieprzyjaźnych nie zamierzali; wysadzo-
ne na ląd korpusy angielskie i szwedzkie nie by-
ły dosyć mocne, Rossyanie zaś cinieli się wkrót-
ce od granic pruskich; tak więc Prusacy zosta-
wieni byli sami, i nie dobrze uzbrojeni naprze-
ciw potężnego i dumnego ze zwycięztwa nieprzy-
iaciela. Hrabia Haugwitz Minister pruski
który nie życzył sobie wojny, poznał tak nie-
bezpieczny stan Pruss; przed bitwą Austerlicką
nie otrzymał on posłuchania u Cesarza Francu-
zów, a teraz znowu nie wypadało mu przełożyć
swoie zlecenia, tak, iako w całkiem innych oko-
licznościach były mu powierzone. Iednakże zstro-
ny francuzkiey podano warunki, z iakiemi Prusy
pokój otrzymać mogły, i na które śpiesznie od-
powiedzieć potrzeba było, lecz ón do przyjęcia
ich, od Rządu swego nie był upoważnionym.
Przecież zdawała mu się ta okoliczność tak na-
glącą, iż dnia 15. Grudnia 1805 w Wiedniu przy-
stąpił do zawarcia Umowy z Francją, przez któ-

ra Hannover Prusy otrzymać mieli, lecz za to Xięztwa Anspach, Neufchatel i hrabstwo Vallangiu z resztą Xięztwa Clève, oprócz miasta Wezel 139) do wolnego zarządzenia Cesarza francuzkiego zostawić powinny były. Z boleścią serca swojego widział się Król pruski do przyjęcia tej Umowy przymuszonym, która mu dawnych iego poddanych odbierała, a za to mu takowy kray dawała, którego Anglia ieszcze nie odstąpiła; kray do swego Monarchy nie przywiązany, i w którym Prusaków nie lubiono. W następującym roku musiał Haugwitz udać się do Paryża, ażeby ieszcze uzyskał umiarkowania rzeczoney Umowy, co do stosunków pruskich z Anglią; lecz nadaremnie, owszem, (gdyż dotąd znaczna liczba woysk francuzkich na granicy pruskiej stała) warunki Umowy Wiedenskiej, (iako się niżej powie) tym bardziey były zaostnione.

Układy o pokoy którei z strony francuzkiej Talleyrand, a z austriackiej Jan Xiążę Lichtenstein, Hrabia Stadion i Generał Giu-

139) Wezel, albo dolny Wezel znaczne i piękny miasto nad Renem, w bywszym Xięztwie Clève; warownie iego zostały roku 1763 zburzone, ma iednakże mury, cytađellę, i 7100 mieszkańców. Inne miasto tegoż imienia czyli górny Wezel, nad Renem należało do Elektora Trewirskiego, ma zamek na górze, i 2300 mieszkańców.

ley, kierowali, zaczęły się odbywać najprzód w Nikolsburgu w Morawii, poczem przeniesione zostali do Presburga 140) i tamże podpisane były dnia 26. Grudnia 1805. artykuły onegoż. — Pokoy ten nie tylko stał się zabytkiem naygodniejszym pamięci w dziejach tego-czesnych, ale też miał stanowczy wpływ na całkowite przeistoczenie Konstytucyi niemieckiey, która już przez Pokoy Lunewilski, i główną Uchwałę Deputacyi Rzeszy, znacznie odmieniona była. Zabezpieczył on Francyi iako zupełną własność, z wszelką udziałnością wszystkie owe państwa, i powiaty, które przed ninieyszym Traktatem do niey przyłączone były; uznała także Austrya nowe urządzenie Xięstw Lukii i Piombino, i Napoleona Królem włoskim, iednakże podług iegoż oświadczenia, Korona włoska nie miała zostawać na iedney i teyże saméy głowie. Prócz tego Austrya przyznała godność królewską Elektorów bawarskiego i wirtemberskiego, iako też udziałność Elektora badenskiego; *) cho-

140) Prezburg (Posonium) stolica Królestwa Węgierskiego, miasto wolne nad Dunaiem, zaszczycone Akademią i Arcybiskupstwem; liczy 27000 mieszkańców, po naywiększey części Niemców.

*) W skutku tego Traktatu Elektorowie bawarski i wirtemberski, od dnia 1. Stycznia 1806 zaczęli się mianować Królami, a Elektor badenski przyjął tytuł: udzielnego Xięcia Elektora Sw. Państwa Rzymskiego.

ciaż przez to, mocarstwa te nie przestały do Związku Państwa i Rzeszy niemieckiej należeć. Względem Arcyksięcia Ferdynanda, który jako dotychczasowy posiadiciel Brisgowii, 141) odstąpił wszystkie swoje państwa Królowi wirtemberskiemu i Elektorowi badenskiemu; przyrzeczone mu było dostateczne wynagrodzenie w Niemczech. — Podług tegoż Traktatu, uchwalono zostało dziedzictwo Wielkiego Mistrza Zakonu niemieckiego (które naten czas Arcyksięże Antoni sprawował) w osobie i męskiej następności, owego Xiążęcia z domu austriackiego, który od Cesarza Niemiec i Austrii na to przeznaczonym będzie.

Na mocy rzeczzonego Traktatu Pokoju, odstąpiła Austria mocarstwu tymże objętym, następujące posiadłości:

Królowi włoskiemu:

mil □. mieszk.

Owa część W e n e c y i którą

Traktatem Lunewilskim posia-

dała, zawierająca . . . 740 — 2,130,000

141) Brisgowia Breisgau) Landgrafstwo bywsze w Szwabii, należące z dawnych czasów do Austrii. Ludność tego kraju wynosi do 120,000 mieszkańców, iest tam 17, miast, 10 miasteczek i 440 wsi.

Królowi bawarskiemu:

	mil	□. mieszk.
Margrabstwo Burgau	34 —	44,000
Część Xięztwa Eichstadt należąca do Salcburskiego Elektorstwa	15 —	52,000
Część powiatu Passau należąca także do Elektorstwa Salcburskiego	12 —	24,000
Hrabstwo Tyrolu	378 —	590,000
Xięztwo Brixen	17 —	30,000
Xięztwo Tridentu	75 —	155,000
Siedm Państw Vorarlberskich z przyległemi powiaty	42 —	72,000
Hrabstwo Hohenems	4 —	4,000
Hrabstwo Königseck-Rotenfels	8 —	12,000
Państwa Tettwang i Argen	9 —	13,000
Miasto i powiat Lindau	1 —	8,000
Miasto Rzeszy niemieckiej Augsburg	— —	40,000

Królowi wirtemberskiemu:

Hrabstwo Hohenberg	12 —	43,000
Landgrafstwo Nellenburg	16 —	29,000
Landwoytostwo Altorf z przyległościami	12 —	30,000
Pięć miast Dunayskich: Echingen, Mundenkingen, Riedlingen,		

	mil	mieszk.
Mengen, i Sulgau	— —	40,000
Część Brisgowii, z miastami i powiatami Villingen i Bren- tingen	4 1/2 —	9,000
Hrabstwo Bonndorf	4 — —	7500

Xięciu Elektorowi badenskiemu :

Większą Część Brisgowii	4 1/2 —	130,000
Ortenawia	5 — —	16,000
Miasto Konstancya i kom- menderya Meinau	— — —	6,000

Za to wcielone zostały do Austryi kraje Salcburg i Berchtesgaden, zawierające 171 mil kwadr. i 197,000 mieszkańców, z tytułem Księstwa; *) Elektor zaś salcburski otrzymał za nie Księstwo Würzburg, (97 mil kwadr. z 260,000 mieszkańców) które główną Uchwałą Deputacyi Rzeszy w roku 1803, Bawaryi przysądzone zostało. Prócz tego przeniesiony był na toż Księstwo tytuł Xiążęco-elektorski, i miało być od Xięcia Elektora z tą samą udzielnnością posiadane, iak Salcburg. Nakoniec gwarantował Napoleon

*) Z powyższego wyszczególnienia okazuje się, iż Austrya Traktatem Prezburskim utraciła ze swoich posiadłości 1430 mil kwadr. i 3,484,500 mieszkańców.

całość Państw austriackich, i posiadłości Xiążąt Austrii, którzy tym Traktatem objęci byli. *)

Po zawarciu Pokoju w Prezburgu, nastąpiły świeże odmiany w krajach, które tylko oręż francuzki dosięgnąć mógł. Była to epoka, gdzie nowe Systema związkowe, którego budowa rozpoczęła się we Włoszech, a w Niemczech daley ciągniona była, teraz śpiesznemi kroki do swego celu dążyło, i z wolna rozwijała się posada do nowego porządku rzeczy w Europie. — Już dnia 27. Grudnia przez Wyrok Napoleona wydany w Schönbrunn, ogłoszono było, iż dotąd byw-sza Dynastia w Neapolu i Sycylii przestała królować. Niedopełnienie Traktatu neutralności między Neapolem i Francją dnia 21. Września zawartego, pociągnęło za sobą upadek Tronu obojga Sycylii. Ze strony Francyi żalono się, że w układach koalicji W. Brytanii z innemi mocarstwami, umówiono było, ażeby reszta do liczby 400,000 mających się uzbroić woysk sprzymierzonych, zkraiów neapelitańskich i sardyńskich dostarczona została. Na równinach Austerlitzu był także i los Neapolu 142) rozstrzygniony.

*) Janitsch merkwürdige Geschichte der Kriegsvorfällen zwischen Oesterreich und Frankreich.

142) Neapol, Królestwo leżące w niższej części Włoch, ma mil kwadr. 1437, mieszk. 4,590,000 dzieli się na 4 prowincye. Miasto stołeczne tegoż imienia w starożytności zwało się Para-

Armia francuzka przeznaczona wkroczyć do tego Królestwa zbierała się powoli, dla zostawienia czasu woyskom angielskim i rossyiskim, do wylądowania w Państwie neapolitańskim. Na początku Lutego 1806, armia francuzka w liczbie 60,000 ludzi, pod wodzą brata Napoleona Xiążęcia Józefa wzięła swój kierunek ku Neapolowi. Środkiem do Kapui 143) ciągnącym dowodził Generał Massena, prawem skrzydłem do Gaëty 144) Generał Regnier, a lewem z Włochów złożonem i do miasteczka Itry dążącym Gen. Lechi. Dnia 15. Lutego sam Xiąże Józef wszedł

thenopa, leży nad zatoką morską, ma 5 mil obwodu, port wspaniały i obszerny, 6 mocnych zamków, pałac królewski, wiele znacznych budowli, 121 kościołów, 7 teatrów, akademię, i rozmaite fabryki. Liczba mieszkańców wynosi 400,000 dusz, między temi jest około 80,000 tysięcy żebraków, Lazzaroni zwanych, a 4000 Adwokatów.

143) Kapua, miasto dobrze obwarowane z cytaadelą i 7000 ludności w Królestwie neapolitańskim nad rzeką Volturną. O 2 mile widać rozwaliny dawniej Kapui tak sławnej w dziejach rzymskich.

144) Gaeta jedna z najmocniejszych twierdz Królestwa neapolitańskiego, z portem mierniej wielkości, który przy wejściu warowny jest dwoma zamkami i ubezpieczony bliskim przylądkiem. Leży na półwyspie, i ma 2700 mieszkańców.

do Stolicy, wziął tytuł Gubernatora Królestw Neapolu i Syceylii, i wydał odezwę do mieszkańców, okazując przyczyny wkroczenia woysk francuzkich, a przytém napominając do spokojnego zachowania się. — Tym czasem dwór neapolitański przeniósł swą siedzibę (rezydencyą) do Palermo stołecznego miasta Syceylii, 145) dokąd z żoną, i wszystkimi klejnotami swemi udał się jeszcze dnia 26. Stycznia 1806, powierzysz zarządzenie kraiem, królewicowi Następcy, który dla wstrzymania weyscia Francuzów do Neapolu, i w chęci umawiania się z Xiążęciem Józefem, wysłał do niego Ministra swego de St. Theodor, iednakże poselstwo to została bezowocnem.

General Massena stanawszy dnia 12. Lutego przed Kapuą, wzywył to miasto do poddania się, lecz zamiast odpowiedzi przywitany był ogniem działowym. Podobnie stawila się i twierdza Gaeta, którey Kommendant, rodowity Niemiec, General-Porucznik Xiążę Hessen-Philisthal, gdy od Gen. Regnier był nalegany o

145) Syceylia naywiększa wyspa na morzu śródziemnem. Obszerność iey wynosi 576 mil kwadratowych, ludność 1,176,000 mieszk. grunta ma nader żyźne, z tąd Rzymianie ią spichrzem swoim zwali. Całe to Królestwo podzielone jest na trzy prowincye, do którego należy około 15 małych wysp na brzegach morskich,

poddanie iey, nie przyjął ofiarowaney sobie kapitulacyi, oświadczając, iż miał rozkaz bronienia twierdzy do upadłego. Co widząc Generał Regnier, rozkazał woysku uderzyć na iedną redutę przy twierdzy będącą, i zdobył ją, nie bez straty atoli francuzkiego Generała Grigny, który ugodzoną kulą nieprzyjacielską, na placu został. — Lecz i w Neapolu wkrótce odmieniła się scena. Po wyjeździe Królewicza Następcy ustanowiona Rejencya, widząc być nadaremne dalsze opieranie się Francuzóm, wyprawiła dwóch Deputowanych do Xiążęcia Józefa, którzy dnia 13. Lutego poddanie się Gaety, Kapui, Neapolu, i wszystkich tamecznych fortec podpisali, których iednakże osady miały być rozbroione, i dostać się w niewolę woenną. Dniem przed swoim wiazdem do Neapolu, Xiąże Józef wyprawił do tego miasta Generałów Partoneaux i Duhesme, z korpusem 2000 ludzi; z kąd chociaż naykosztowniejsze skarby dworskie i krajowe były wywiezione, znaleźli w nim iednakże Francuzi około 200 dział, z znacznym zapasem ammunicyi; oprócz tego 15 okrętów przewozowych, (i 2 statki wojenne) z meblami, bronią i innemi artykułami, przez nawałność morską były do brzegów neapolitanskich przypędzone, i wpadły w ręce Francuzóm, którzy, nim ieszcze całe Królestwo Neapolu opanowali, mianował iuż dnia 30. Marca Napoleon, brata swego Xiążęcia Józefa Królem Neapolu i Sycylii. Xiąże ten po swoim obraniu na Króla, natychmiast

trudnić się zaczął nowém urządzeniem kraju, który się pod jego panowanie dostał, oprócz tego przyrzekł nie nakładać żadnych podatków wojskowych na mieszkańców onegoż, a do urzędów cywilnych przypuszczać wspólnie tak Francuzów iako i Włochów.

Przez cały rok 1806 ciągnęły się działania wojenne w Neapolu i Sycylii ponieważ nie wszędzie się poddawano dobrowolnie. Wojsko królewskie pod sprawą Generała Damas, broniło się dosyć długo i walecznie, a twierdza Gaeta, aż do miesiąca Lipca ieszcze nie była zdobytą, którey Kommendant Xiążę Hessen-Philipsthal opatrywał ją i załogę tamieczną we wszystkie potrzeby, ile okoliczności wymagały; otrzymawszy też późniefy od Admirala angielskiego Sidney-Smith posiłek w ludziach i pieniądzech. — Gdy wszelkie układy względem iey poddania były odrzucone; widzieli się nareście Francuzi być zmuszonemi do regularnego i kosztownego oblężenia; tym końcem sprowadzona była ciężka artyllerya z Mantui, wzmocniono także korpus oblegający, którym dowodził Generał Massena, do 16,000 ludzi; gdy tegoż czasu osada Gaety z Anglików i Sycylianów składająca się, do 8000 głów także wzmocnioną została. Ażeby zaś oblężonym nie iaką ulgę sprawić. wylądowali Anglicy tegoż prawie czasu w Kalabryi, iednėy z znaczniejszych prowincyi Królestwa neapolitańskiego, którey mieszkańcy na nowo Francuzóm mężny

odpór dawali. — Dnia 7. Lipca zaczęło się straszne bombardowanie Gaety, a bomba jedna, przez którą mur obalony został, przyspieszyła zdobycie tej twierdzy. Waleczny iey Komendant X. Hessen z Philipsthal. został ciężko ranionym, i przymuszony był do Sycylii sechronić się. Po czém kommenda zdana była iego Adjutantowi Hotz, który widząc niesposobność bronięcia dłużey Gaety, zawarł dnia 18. Lipca kapitulacyą, podług której osada tego miasta wyszła z bronią, i taborami, pod warunkiem atoli niesłużenia przez cały rok, na morzu i wyspach przeciwko Francyi i iey Sprzymierzencóm; pozwolono mu też było wziąć z sobą 8 dział polowych, reszta artylleryi, ammunicyi i prowiantów woysku francuzkiemu miała być wydana. Prócz tego zawarowano było pozostałych chorych i ranionych kosztem francuzkim utrzymywać; urzędników królewskich na osobach, familii, i majątku nie poszukiwać, i prawóm Religii katolickiey nie ubliżać; co wszystko od Gen. Masseny zatwierdzone zostało.

O mianowaniu Eugeniusza Bonaparte-go na Wice-Króla i Następcę Korony włoskiej, rzekło się wyżej; co się zaś tycze odstąpionych krajów Francyi od Pruss, to iest: Xięztwa Anspach, Cleve, Neufchatel, i Valangin; pierwsze dane było od Napoleona Królowi bawarskiemu w zmianę za Xięztwo Berg 146) któ-

146) Wielkie Xięztwo Berg, leży między Hollandyą i Renem; przedtém razem z Kli-

re złączone z Xięstwem Klewe, 147) iako iedno i dziedziczne Xięstwo nadane zostało dnia 15 Marca Joachimowi Mürat Szwagrowi Napoleona; Xięstwo Neufchatel 148) i Valengin 149) darował Cesarz francuzki swemu wierzniemu towarzyszowi broni, Alexandrowi Berthies, z tytułem Xiążęcia. Xięstwo Guastalli

wią (Cleve) składało część państwa pruskiego zawiera 315 mil kwadratowych obszerności, i ma 878,157 mieszk. Dzieli się na 4 Departamenta. Miasto znaczniejsze iest Düsseldorf nad Renem i rzeką Düssel, liczy 20,000 mieszk. ma obszerny port na Renie, akademią, i piękny zamek.

147) Klewe (Clivia) niegdyś Xięstwo niemieckie w Westfalii, zawierające 22 mil kwadr. powierch. a 52000 mieszk. miało własnych Panujących, później dostało się Prusom, a nakoniec Francyi. Miasto stołeczne tegoż imienia, iest pięknie zabudowane, i liczy 5000 dusz.

148) Neufchatel Xięstwo niegdyś lenne francuzkie leży między Francją i Szwaycaryą, zawiera mil kwadr. 16 1/2, i 30,000 ludności. Miasto stołeczne tegoż imienia nad ieziorem Newszatelskim, leży między górami i winnicami, ma wiele pięknych budowli i 35000 mieszkańców.

149) Valengin, mierne miasteczko, stołeczne hrabstwa będącego częścią Xięstwa Neufchatel, i należącego od roku 1707 do Królów pruskich,

we Włoszech odebrane zostało dnia 24. Maja na rozkaz Cesarza, Siostrze jego Xiężnie Paulinie i iey mężowi Xięciu Borghese, dla wcielenia onegoż do Korony włoskiej, za co im Summa 6 millionów liwrów wyznaczona była z prawem kupienia sobie dóbr we Francyi. Nakoniec Talleyrand Minister spraw zewnętrznych otrzymał Xięstwo Benewentu, a Generał Bernadotte Szwagier Józefa Króla Neapolu, Xięstwo Pontecorvo *) za ich zasługi względem oyczyzny i kraiu, iako dziedziczne własności i lenności Korony francuzkiej. Oprócz tego utworzone zostało z bywszey Rzeczypospolitey batawskiej, nowe Królestwo hollenderskie, na mocy zawartego dnia 24. Maja z Rzeczpospolitą batawską Traktatu, którym Cesarz Francuzów, swoim i Następców swoich imieniem, gwarantował Hollandyi utrzymanie iey konstytucyjnych praw, niepodległość, całość posiadłości w obydwóch częściach świata, polityczną, cywilną, i religijną wolność, tak iak one przez prawa dotąd istniejące oznaczonemi były. Rada Króla podług nowej Konstytucji miała się składać z 13, a ciało prawodawcze z 38 członków co 5 lat obieranych. Trzeci brat Napoleona, Ludwik Bonaparte o-

*) Obydwa te Xięstwa leżą w okręgu królestwa neapolitanskiego, pierwsze ma 8 mil kwadr. powierzchni, i 20,000 mieszkańców; drugie zaś 2 mil kwadr. i 6000 miesz. Należały przedtym do Stolicy Papieżkiej.

głoszony został dnia 5. Lipca Królem Hollandyi. Chociaż wielu Hollendróm od wieków do rebublikanckiey wolności przywykłym, nie podobał się takowy wybor, i zaprowadzenie formy rządu monarchiczeny; iednakże nowe Systemą, iak wszędy, tak i tu znalazło swoich stronników; woysko francuzkie przebywało na ziemi hollenderskiej, nie można było zatem sprzeciwiać się, uskutecznieniu samowładney woli francuzkiego Cesarza; przestawszy na tém, że ięzyk hollenderski, iako ięzyk prawa, dawne monety i flagi zatrzymano. — Nakoniec wszyscy Królowie i Xiążęta oboiey płci, pochodzący z domu Cesarско-francuzkiego, mieli się rządzić Prawem familii cesarskiej ogłoszonem dnia 30. Marca, a przepisującem starszeństwo, małoletność, opiekuństwo, wychowanie, śluby małżeńskie, oddalenie się z mieysca rezydencyi, i rzeczenie się, tychże Członków familii cesarskiej.

Francya po ukończeniu wojny, i zawarciu pokoju Prezburskiego, czyniła co raz większe kroki do rozszerzenia swego wielkiego Państwa (le grand Empire) w Europie; do którego kraie włoskie i niemieckie, iako federacyine czyli związkowe miały należeć. Bawaryą, Wirtemberg, i Baden, otrzymały już pokojem Prezburskim zupełną udzielnosć, lecz dołożono przytém było, że nie przestaną do Związku niemieckiego (Confederation germanique) należeć; więc według wyrazu politycznego, Francya nie uznawała

iuż natenczas Rzeszy niemieckiej, którey Xiążęta przez osłabienie wpływu Austryacko-Lotaryńskiego domu w Niemczech, dla własnego powiększenia i dobra z Francją ścisley się połączyli, ażeby się pod iej ochroną tém bardziey od obcey potęgi zabezpieczyć mogli. Iakoż po krótkich układach, podpisany był w Paryżu dnia 12. Lipca Akt Konfederacyi Związku albo Ligi Renskiej (utworzonéy z krajów południowych i zachodnich, niemieckich, które iuż nie miały więcey należeć do Stanów Rzeszy niemieckiej) od Bawaryi, Wirtembergu, Elektora Arcykanclerza, czyli owoczesnego Xięcia Prymasa *)

*) Godność Elektora Arcykanclerza utworzona była, główną Uchwałą Deputacyi Rzeszy Niemieckiej w roku 1803 w osobie Xięcia Karola Dalberg, który przybrał sobie za Roadjutora i Następcę swego Kardynała Fescha podtenczas Arcybiskupa Lugdunskiego (Lyon we Francyi) brata matki Napoleona; a za przystąpieniem swoim do Ligi Renskiej, otrzymał tytuł Xięcia Prymasa, z predykatem *Altesse Eminentissime*, i jako udzielną własność miasto Frankfurt nad Menem, z iego powiatem. Gdy zaś w roku 1810 Wyrokiem Senatu francuzkiego, godność prymasowska zniesiona była w Związku Reńskim, Kraie Xięcia Prymasa zamienione, było na Wielkie Xięztwo Frankforckie, a po iego śmierci nastąpić miał na nie Eugeniu z Bonaparte Wicekról włoski; z tém iednak warunkiem, że gdyby Napoleon bez potomków płci męzkiej umarł, a Korona włoska dekretem

(którego mianowanie zawsze do Cesarza Francyi należało) od Wielkich Xiążąt Baden, Berg, i Hessendarmstadt, od Xiążąt Nassau-Usingen i Weilburg, Hohenzollern-Sigmaringen i Hechingen, Salm i Kirburg, Isenburg-Birnstern, Aremberg, Lichtenstein, i Leyen; którzy oddzieliwszy się całkiem od Rzeszy Niemieckiej i Seymu Ratyzbonskiego (Regensburg) utworzyli między sobą Związek czyli tak zwaną Ligę Renską, do którego później dwóch Królów i więcej Xiążąt niemieckich przystąpiło. *) Ten wielki krok do

z dn. 20. Grudnia 1807 dostałaby się Eugeniu-
szowi, wtenczas W. Xięstwo Frankfurckie
zostanie do zarządzenia owoczesnego Cesarza
francuzkiego.

*) Kraje Związku Renskiego składały się na ten
czas z dwóch Królestw, i 14 Xięstw; później
przybyło jeszcze do tegoż Związku dwa Kró-
lestwa to jest: Saskie i Westfalskie; i
Xięstwa: Würzburg, Reuss, Waldek,
Erfurt, Oldenburg, 5 Saskich, 3 An-
haltskich, 2 Meklenburskich, 2 Schwarz-
burskich, i 2 Lipp'e skich; cały więc
Związek Renski składał się z 4 Królestw i 33
Xięstw udzielnych, graniczył na północ z Pru-
sami, morzem bałtyckim, i nowemi Departamen-
tami francuzkiemi, na wschód z Prusami i Au-
strią, na południe z Włochami i Szwajcaryą,
na zachód z Francją. Obszerność wszystkich
krajów Ligi Renskiej wynosiła ogółem 5479
mil kwadratowych, a ludność 14 millionów
mieszkańców. Obacz Geografią powsze-
chną.

nowego odrodzenia się Niemiec południowych i zachodnich, i oderwania ich od północnych, obwieszczony został Seymowi Rzeszy, przez Posła francuzkiego Pana Bacher, dnia 1. Sierpnia w Ratyzbonie. Oświadczył ón, iż Napoleon iako Protektor Ligi Renskiej, już więcéy Konstytucyi niemieckiej żadną miarą nie uznaie, lecz zupełną i nieograniczoną udzielność każdego Xiążęcia niemieckiego, którego państwa terażniejszy kray niemiecki składają. — Takowe oświadczenie gdy do wiadomości dworu Wiedenskiego doszło, Cesarz Franciszek II. zrzekł się spokojnie Korony Rzeszy niemieckiej, i przybrał tytuł dziedzicznego Cesarza Austrii, będąc przekonany o niemożności pełnienia dłużej, w tak odmiennych okolicznościach, obowiązków Urzędu Cesarza niemieckiego. *) Tym sposobem Państwo niemieckie formalnie było rozwiązane; kraje anstryackie odłączone, Pomierania otrzymała formę Rządu i prawa szwedzkie, chociaż Gustaw Adolf Król Szwedzki, Rzeszy niemieckiej nie chciał uznawać za rozwiązaną; Xięstwo Holsztynskie było całkiem do Danii wcielone; członki Ligi Renskiej zbliżali się w sentymentach, obyczajach, a nawet więzyku coraz bardziej do Francyi; Napoleon iako Protektor Związku przyjmował do niego podług swej woli,

*) Büsch Geschichte der merkwürdigsten Welthandel II. Theil.

na jego rozkaz uzbraiali się wszystkie członki Ligi w stosunku swej wielkości, Francya zaś w przypadku wojny między niemi, i obcemi mocarstwami 200,000 ludzi uzbroić przyrzekła; ón sam mógł zarządzać, gdzie, i iak siła zbrojna użyta być miała, i zawierać pokoy bez żadney umowy z Ligą. Wreście oświadczył Akt związkowy, iż każdy członek Ligi posiada władzę monarchiczną ściągającą się do władzy wykonawczy, policyi, konskrypcyi wojskowej, i podatków krajowych. Względem Religii postanowiono było, ażeby wyznawcy Religii katolickiej, luterskiej i kalwinskich, równych praw, i opieki rządowej doznawali.

Anglia przez wielką koalicyą przeciwko Francyi, nie dopiawszy zamiaru swego, a uważając przez Pokoy Prezburski, wzrastającą na stałym lądzie co raz bardziej potęgę Francyi, zaczęła myśleć o nowych środkach odpornych, ile że dotychczas jeszcze małe eskadry francuzkie, w obydwóch Indyach handlowi W. Brytanii przeszkodę czyniły; chociaż początek roku 1806 był dla niej dosyć pomyślnym, przez ważne zdobycie na Hollendrach Przylądka dobrej nadziei 149)

150) Przylądek albo Przylgórek (Promontorium) w znaczeniu geograficznym, jest to góra nadmorska do wody zatoczona. Przylądek dobrej nadziei (Caput bonae spei) albo Kap, jest kraina afrykańska w pomorzu południowym, zamieszkała od Hottentottów, murzynów i Hollendrów, Miasto stołeczne Kap,

którym to końcem wysłane wojsko z 7000 ludzi pod sprawą Generałów Popham i Baird stoczywszy bitwę dnia 18. Stycznia 1806 z przeszło 5000 Hollendrami, zmusiło ich do śpiesznego odwrotu, ubiwszy i zraniwszy im około 500 ludzi, gdy tém czasem swoich nie więcej nad 15 zabitych i 189 ranionych miało. Po czém wkrótce nastąpiło zawieszenie broni, i kapitulacya, mocą której cały ten przylądek, poddał się Anglikom, a załoga złożonywszy broń, poszła w niewolę wojenną; w twierdzy zaś tego przylądku zabrali Anglicy 456 dział różnego kalibru. — Tak Francya iako i Anglia życzyły sobie prędkiego pokoju. Już dnia 20. Lutego 1806, Fox *) Minister an-

twierdzą, położone u spodu trzech gór, zwanych: stołową, diabelską, i lwia; znajduje się w nim 6000 białych, i 12000 czarnych mieszkańców, w porcie są warsztaty do budowy okrętów. W podróży długiej i zmudney do Indyi z Europy, wszystkie okręty tu spoczywają.

*) Charles James Fox, urodził się r. 1749 z Oyca Henryka Fox, I. Lorda Holland, a matka jego była siostrą Xiążęcia Richmond, i prawnuką Króla Karola II. W młodości wydawał się w nim nadszczególniejszy geniusz, a jego rozum i rozsądek każdego wprawiał w zadziwienie. Wyprawiony od oycy do szkoły w Westminster, a potem do Akademii Oxfordzkiej, co raz bardziej postępował w naukach, i przewyższył w nich nietylko rowienników, ale też i współuczniów swoich. Ukoń-

gielski interessów zagranicznych, pisał do Talleyranda, uwiadomiał go o pewnym spisku w Passy, wiosce przytykającej do murów Paryża knowanym, względem zgładzenia ze świata Cesa-

czywszy nauki, woiażerował po Europie, przez co nabył głębokiej wiadomości natury, obyczajów, sztuk, formy rządu, i praw różnych krajów, przez które przejeżdżał. W 20 roku swego życia obrany Członkiem Parlamentu, jako Reprezentant miasteczka Midhurst, celował między najznakomitszemi mężami pod ówczas w Izbie niższej, później otrzymał Urząd Lorda Admiralicji, a potem Lorda Podskarbiego; że zaś przywiązał się był do niektórych członków Oppozycji, dlatego często napominany bywał od Lorda North względem podeyrzenia, iakieby ten związek w przeciwnikach Rządu sprawić mógł, co gdy nie skutkowało, przyspieszył mu Lord North niespodziewaną odprawę. — Po śmierci Ojca odziedziczył on znaczny majątek, iednakże go prędko roztrwonił, i przyszedł do naysmutniejszych okoliczności; potrafił się aoli wynieść nad nieszczęście które go ogarnęło, i odtąd został naystraszniejszym przeciwnikiem Lorda North, przyłączwszy się do partyi Rockinghamskiej w Izbie niższej, mającey na czele swoim pewnego Pana Burke. Błędy Ministrów którzy wojnę amerykańską zaczęli, otworzyły Foxowi szerokie pole do rozwinięcia iego wielkich talentów, on i Burke przyganiłi żywo tey wojnie, zowiąc ją niesprawiedliwą, i niepolityczną. Wyrugowanie Lorda North, przez partyą Rockinghamską przyniosło za sobą wzniesienie Foxa na Członka gabinetu, i Sekretarza Stanu, lecz gdy Markiz Rockingham umarł, a Lord Shelburne cugle rządu

rza francuzkiego. To dało powód do przyjacielskiego porozumienia; uczynił więc Minister Fox, formalną propozycją pokoju, a Rząd francuzki wysłał natychmiast z Paryża dwóch w niewolę

otrzymał, Fox z przyjaciółmi swemi udał się na prywatne życie. On to ułożył w czasie swego urzędowania tak odrzucony bill, ażeby interessa kompanii wschodnio-indyjskiej powierzyć rękóm pewnych Kommissarzy; bill ten przyniósł mu wiele nagany, i przyspieszył przedki jego upadek. Stało się to roku 1784, dopóki katastrofa śmierci Pitta po 23 latach, w roku 1806 nie powołała go znowu do obciążenia Państwa. Tak długo albowiem wielki ten przeciwnik żył, i przez 19 lat interessami Anglii kierował, tak długo nie mógł Minister ludu (Fox) ani czego dokazać, ani też dostąpić. W czasie nieszczęśliwej choroby umysłu Jerzego III. która w roku 1789 czyniła koniecznym zaprowadzenie środków Regencyi, i Ministrów do żwawych kłutni z Opozycją spowodowała, Foxa zdanie; iż następca Tronu był upoważnionym do przyjęcia na siebie rządów; zostało ogłoszone za przeciwne prawu i konstytucyi. Wkrótce potem wybuchła francuzka rewolucya, sprawiła całkowite poróżnienie i zerwanie przyjaźni między nim a Burkiem, podówczas albowiem Fox nie przewidując od Burkego przepowiadanych obrzydliwości, i najokropniejszych wypadków rewolucyi, wystawił ją jako natchwalebniejsze zdarzenie, o którem kiedy dzieje świata wspomniaty. Dobrowolno usunięcie się Foxa z Parlamentu roku 1797, było od większej części publiczności, jako nieusprawiedliwiony czyn gniewu, i niechęci ze spełnionych oczekiwań, głośno ganie-

wziętych Anglików, Lordów Elgin i Jarmouth do Londynu, z bezpośrednimi zleceniami od Napoleona i Talleyranda.

Gdy tak z obydwóch stron zbliżać się do siebie zaczęto, wysłani byli nadzwyczajni Posłowie: Oubril z Petersburga, i Lord Lauderdale z Londynu do Paryża, końcem układania się o pokoy. Europa żądała pokoju, we Francyi był tenże naytęskliwszẽm życzeniem większey części narodu, Cesarz sam przyrzekał ludowi swemu nadać pokoy, i życzył onegoż dla pomnożenia i rozkwitnięcia się żeglugi i handlu. Dnia 20. Lipca Oubril zawarł Traktat pokoju w Paryżu z francuzkim Generałem Clarke, podług którego: Cattaro nayważniejsza twierdza w Dalmacyi (która iak i insze weneckie posiadłości Traktatem Prezburskim od Austrii na rzecz Królestwa włoskiego ustąpiona, a od Rosyi ieszcze dnia 4. Marca woyskiem osadzona by-

nẽm. Jego powtórne ukazanie się w brytańskim Senacie, rola którą grał, gdy William Pitt godność pierwszego Ministra Addyngtonowi roku 1801 ustąpił, a po trzech latach temuż znowu ją odebrał, cały ostatni przeciąg czasu w życiu publicznẽm Foxa, tkwi ieszcze dotąd w pamięci. Fox który tak zapalczywie powstawał przeciw Pittowi: iak tylko Ministrem został, wstąpił w jego ślady, i postępował sobie ze zwyczajną energią, po części ieszcze daley. Ob. Steins Kabinet von biographischen Gem.

ła) miała być wojskóm francuzkim wydana; miasto Ragusa, które Francuzi w miesiącu Maju zaięli, i 7 wysp Jonńskich, będą za niepodległe Rzeczypospolite uważane; miała też być gwarantowana niepodległość Porty Ottomanskiej z iey przynależnościami. Woyska rossyjskie na morzu śródziemném znajdujące się, mogły się udać do siedmiu wysp, lecz nie więcej nad 4000 ludzi miało tamże dotąd zostawać, póki Rossya za rzecz potrzebną osądzi; francuzkie zaś z Niemiec we 3 miesiące powinny były ustąpić. — Co się tycze Anglii, tey obiecała Francya Hanower powrócić, wyspę Maltę miała także Anglia trzymać, i w zupełném posiadaniu Przylądka dobrej nadziei zostawać. Oprócz tego Pondichery, znaczne miasto handlowe we wschodnio-indyjskich posiadłościach francuzkich, Chandernogore otwarte miasto w Bengalu, należące do Francuzów, Mahie, i zawisłe od tychże handlowe osady w Indyach Wschodnich, iako też wyspa Tabago iedna z nappołudniowszych wysp Karaibskich w Indyach Zachodnich, miały do Anglii należeć; lecz za to woyska angielskie powinny były z Sycylii ustąpić; Królowi zaś sycylijskiemu obiecała Francya wyspy Baleares na morzu śródziemném, i od dworu hiszpańskiego, znakomite dochody; przychyłano się także do zostawienia Rossyi zupełney udzielnosci nad wyspą Korfu, iedney z 7 Jonńskich. Lecz Rząd angielski okazał przy tych warunkach pokoiu wiele niedowierzania, dla tego też układy te ciągnęły

się długo. Tym czasem Minister angielski i Sekretarz Stanu Fox, który sobie za sławę poczytał, ażeby Ojczyźnie swojej bezpieczny pokój pozyskać mógł, umarł dnia 13. Września, w końcu miesiąca tego wszystkie układy o pokój zostały przerwane, Prusy i Rossya czyniły nowe uzbraiania do wojny, a Lord Lauderdale z Paryża odwołanym — Podobnież i całe Ministerium rosyjskie odmieniło się w czasie tych układów, Xiążę Czartoryjski złożył sprawowanie interesów zagranicznych, a Baron Budberg, który na jego miejsce nastąpił, oświadczył dnia 15. Sierpnia przez Notę daną w Petersburgu, iż Cesarz Alexander wyżey rzeczzonego Traktatu z Francją nie chce zatwierdzić, ponieważ Oubril przestąpił dane sobie pełnomocnictwo, zatem z liczby Radców Stanu wymazany został.

Mimo starania o pokój, trwała ieszcze przez cały ten rok wojna na morzu, i chociaż Anglicy dobrze uzbroione floty posiadali, nie mogli jednakże rozmaitym uszkodzeniom swojego handlu na morzu zapobiedz. Admirał frąncuzki Linois prawie przez 3 lata żeglugę angielską na wodach Indyi wschodnich niepokoił, Anglikóm na 40 milionów franków, w towarach szkody wyrządził, i tak swoje woysko w manewrach morskich wyćwiczył, iż nie raz szczęście otrzymał, wyrwać się bez żadney szkody, z nierówney prawie potyczki z angielskimi okrętami wojennemi. Lecz dnia 13. Marca został ón z dwoma swemi okrętami o

40 i 80 armat z 1060 ludzi, od większey daleko flotty angielskiej przy wyspie Maderze 151) otoczony, i mimo walecznego odporu, musiał się nareście poddać, będąc sam z wielu Officerami ranionem, i utraciwszy swoich w 65 zabitych, a 90 ranionych, podczas gdy strata Anglików nad 14 zabitych a 27 ranionych nie przechodziła. — We dwa miesiące zaś po bitwie morskiej przy Trafalgar, większa część flotty francuzkiej która z Brest wypłynęła była, uszła czuyności Anglików, podzieliwszy się na różne eskadry, z których jedna, pod dowództwem brata Cesarza francuzkiego Hieronima, do Indyi wschodnich bieg swój obróciła, gdy tym czasem inna z 3 lin. okrętów, 2 fregatt, i 1 korwety pod sprawą Kontr-admirała Lesseignes dnia 20. Stycz. 1806 do wyspy St. Domingo z 1800 ludzmi przyплыnęła, dla dania posiłku tamże Generałowi Ferrand w woysku, ammunicy, i innych potrzebach, gdy jeszcze okręt ieden liniowy francuzki do niey się przyłączył. Dla ścigania tey eskadry wysłany był z Cadix Wice-admirał Dukworth z eskadrą

151) Madera wyspa, odkryta była roku 1416 od żeglarzy portugalskich, pierwsza ze wszystkich odkryciow, które ten naród na Oceanie atlantyckim dostrzegł; powierzchnia iey ma 80 mil niemieckich, a ludność 64000 mieszkańców, obfitnie ona w wyborne wino, którego co rok na 40,000 owestow, wydaie. Miasto stołeczne Funchal, ma wygodny port, 4ma mocnymi zamkami osłoniiony i 12000 mieszkańców.

angielską o 7 lin. okrętach i fregatach na których znajdowało się 518 dział. Po długim krążeniu w Indjach Zachodnich, dowiedział się nareście przez okręt płynący z St. Thomas 152) o miejscu pobytu francuzkiej eskadry, dokąd natychmiast udawszy się, stoczył z nią bitwę dnia 6. Lutego, poymawszy ieden lin. okręt, trzy zaś inne zapędzone były na piaski, i od Anglików spalone, podczas gdy iedna korweta i 2 fregatt umknęły. W bitwiey tej ze strony francuzkich rachowano na 760 ludzi w zabitych i ranionych; Wice-admirał Lesseigues z garstką woyska, swojego ucieczką się ratował, a iedna część onegoż dostała się Anglikóm w niewolą, którzy ze swojej strony mieli także przeszło 388 ludzi, w zabitych i ranionych utracić. — Pomyślnicy atoli powiodło się francuzkim i hiszpańskim kapróm na brzegach Afryki, gdzie wiele okrętów angielskich było zabranych; sam Hieronim Bonaparte, który przez pół roku prawie z Anglią na morzu wojował, zabrał na brzegach południowej Ameryki wiele kaprów angielskich, zburzył nie mało tychże okrętów, osadził St. Domingo i Martyni-

152) St. Thomas albo Wyspa Sw. Tomasza, iedna z gwineyskich, należy do Portugalczyków, ma około 40 mil w obwodzie, i przeszło 15,000 mieszkańców. Inna tegoż imienia do Danii należąca, znajduje się w Indjach Zachodnich, i zawiera w sobie na 4 mil kwadr. powierzchni, 5250 ludności.

kę woyskiem i prowiantem, a powracając rozproszył flotę po większej części masztami, i drzewem do budowy okrętów naładowaną; będąc zaś na północnych brzegach francuzkich ściganym od iednego większego okrętu Anglików, tak był szczęśliwym, iż ieden wystrzał działowy z iego strony, przedni maszt okrętu angielskiego roztrząskał, a ón bez żadney przeszkody wylądować znaydował się w stanie. Lecz Admirał Villanueza, który się od niego w Indyach Zachodnich był oddalił, utracił przez to, całą swoją flotę.

Zabezpieczywszy sobie Anglicy Wschód, Indye, i owe kraie nadmorskie, z których się bogatych korzyści spodziewali, obrócili swoją potęgę naybardziej na południową Amerykę, a przez zdobycie Buenos - ayres stołecznego miasta prowincyi hiszpańskiej Paragwaryi, w Ameryce południowej przy uściu rzeki Plata, zdawał im się być otwarty przystęp do hiszpańsko-amerykańskich skarbów, podtenczas, gdy zamiary Generała Mirandy, do wszczęcia rewolucyi w Caracas i Wenezuela, krainach południowej Ameryki w prowincyi Terra firma, nie tylko od nich samych, ale też i od północnych Amerykanów wspierane, nadzieję czyniły zdobycia tych krain, i prędkiego handlowi angielskiemu otworzenia. Dnia 2. Lipca poddało się Buenos - ayres angielskiemu Gen. Beresford. Lecz niedługo cieszyli się Anglicy posiadaniem tego miasta, gdyż w 6 tygodni po iego zdobyciu Kapitan okrętowy Li-

niers rodem Francuz, zostający w służbie hiszpańskiej, miał to szczęście, że przeciągnawszy na swoją stronę umysły hiszpańsko-południowych Amerykanów, Buenos-ayres znowu Anglikom wydarł. Do czego wiele też dopomógł nieiaki Pueridon, członek municypalności, zachęcając obietnicami i groźby Amerykanów do powszechnego rokoszu; zgromadził on w samym kraju do 10,000 zbroynych ludzi, w mieście było tyle drugie, a Liniers miał do tysiąca gotowych pod broń. Z taką więc armią zbliżywszy się do miasta, wzywał na pismie Generała Beresford do poddania go, lecz ten zaufany w męztwie swojego woyska, postanowił iak naydzielniejszy odpór dawać. Przypuszczono więc z przedpocztów hiszpańskich mocny ogień, mieszkańcy zaś z dachów domowych nieustannie strzelali, przez co wielką stratę Anglikom sprawili. Po zaciętej przez 2 godzin bitwie, zważając Beresford, iż nieprzyaciela do żadney walki powszechney przynieść niezdola, a z tego ludzi wielu od postrzałów ginęło, chcąc zabopiedz dalszemu krwi rozlewowi, i własność mieszkańców od zniszczenia ochronić, zawarł kapitulacyą, poddając miasto i twierdzę Buenos-ayres Hiszpanom; po której Anglicy wliczbie 1200 ludzi wyszli z honorami woyskowemi, złożwszy wprzód broń na stole przed armią hiszpańską, która w tój rozprawie 1600 strzelb, 26 armat, 4 haubic, i iedną chorągiew zdobyła; stratę Anglików na 412 a hiszpańską na 180 ludzi w zabitych i ranionych

liczono. — Poźniej to jest dnia 29. Października 400 Anglików zdobyli miasto hiszpańsko-amerykańskie Maldonado, z znacznym portem nad rzeką Plata, i warowną wyspę Goretti; lecz te zdobycia nie przyniosły żadney korzyści w porównaniu do Buenos-ayres, — W tymże czasie usiłowali Anglicy (otrzymawszy posiłki wojskowe z Przylądku dobrej nadziei) atakować portowe miasto hiszpańskie w prowincyi Buenos-ayres. Montevideo, lecz i to nie miało pomyślnego skutku, gdyż dla małego brzegu nie można było dosyć przybliżyć się do miasta i dopiero na początku roku 1807. szturmem wzięte zostało. — W rok potem to jest, dnia 7. Lipca 1807 chcieli Anglicy powtórnie Buenos-ayres odebrać, wzmocniwszy się nadeszłym wojskiem z Anglii, pod sprawą Generała Witheloke; tym końcem przypuścili szturm w różnych kolumnach do miasta, lecz przewaga i mężny odpór Hiszpanów, którzy podobnie jak wprzód z dachów domowych na Anglików strzelali, doszła do tego stopnia, że na 306 zabitych i 674 ranionych w tém krwawém boju rachowali; a rozziatrzenie Hiszpanów było tak wielkie, że nawet życie jeńców angielskich w niebezpieczeństwie zostawało. Co widząc Generał Witheloke, postanowił nareszcie zawrzeć kapitulacyą z Generałem Liniers, mocą której wszyscy jeńcy zostali wydani, a wojska angielskie we dwóch miesiącach Montevideo,

i wszystkie okolice Ameryki południowej opuścić zobowiązali się.

Rzekło się wyżej, że Minister pruski Hrabia Haugwitz, podpisał Ugodę Wiedeńską z dnia 15. Grudnia 1805, przez którą Prusy w przymierze z Francją weszły, za co miały sobie od niej gwarantowane dawne i nowe posiadłości swoje; iakoteż zamieniony Hannover, za Anspach, Klewe, Neufchatel, i Valengin, przy czém obydwa te mocarstwa całość Turcyi pod swoją opiekę wzięły. Lecz ta Uгода obraziła uczucia szlachtetnego Króla, Minister iego posłany był w porozumieniu z Anglią i Rossyą, a powrócił z Ugodą, która tak dla Anglii iak i Rossyi korzystną nie była. Król pruski nie mogąc tego ścierpieć, wysłał do Petersburga Xiążęcia Brunswickiego, ażeby Dworowi rossyjskiemu wytłumaczył takowy postępek, i zapewnił go o utrzymaniu nadal przyjacielskich stosunków. Hrabia Haugwitz wysłany zaś był do Paryża, ażeby od Napoleona formalne odstąpienie Hannoveru od W. Brytanii wyrobił. Lecz Napoleon przemknął tę boiaźliwą, i zachwiałą politykę, i nim się jeszcze Haugwitz w Paryżu znajdował, osadzić kazał woysku swojemu odstąpione od Pruss prowincye, zniósłszy w nich wszystkie Zwierzchnictwa i Władze pruskie; a tak Prussy musiały niechęć Hannover obić, a wszystkie porty swoje na morzu północnem, i rzekach wien wpadających, żegludze i handlowi angielskie-

mu zamknąć. Tak chciał Napoleon. — Wprawdzie spodziewano się w Prusach tajemnego porozumienia z Anglią, lecz inaczej się stało, gdyż ani Król, ani Xiążę iaki angielski, żadną miarą nie chcieli na odstąpienie Hannoveru zezwolić; na okręty zaś pruskie wportach angielskich embargo włożono, i takowe iako dobrą zdobycz chwytac rozkazano, przez co handel pruski nie małe uszkodzenie ponosił. A chociaż śpiesznie z Berlina do wszystkich portów morza północnego gońców wyprawiono, zakazując czynienia przeszkody żegludze angielskiej; chociaż gorliwie starano się w Londynie ze strony Pruss wyżey rzeczony postępek usprawiedliwić, nie to jednakże nie pomogło; aż dopiero w roku 1807. dnia 28. Stycznia zawarty był Pokoy między Anglią i Prusami w Memlu, 153) mocą którego Prusy zrzekły się Hannoveru, Anglia zabrane okręty oddać przyrzekła, a handel między obydwoma mocarstwami do pierwszego stanu miał być przywrócony. — Sam nawet Król szwedzki iako Sprzymierzeniec Anglii miał się za obowiązane go nieprzyjaźni swoją ku Prusom iawnie okazać, przez wysłanie wojska swojego w powiat Laubenburski, tudzież przez blokadę portów na mo-

153) Memel po litewsku Kłaypeda miasto warowne w Prusach Wschodnich nad zatoką morza bałtyckiego zwaną Kurisch-Haf, ma 5400 mieszkańców port wygodny, cytafellę, i znaczny handel przewozowy.

rze bałtyckim, i chwytnie okrętów pruskich; chociaż Prusy ani razu przeciwko niemu oręża niepodnosiły, i tak prawie niechęć w wojnę się wplątały. Lecz od połowy roku 1806 zaczęła się już niechęć gabinetu pruskiego ku Francyi iawnie okazywać: Napoleon brał i rozdawał Państwa Europy, rozwiązał Rzeszę niemiecką, a utworzył Ligę Reńską, wynosił Hrabów i Xiążąt na udziałnych mocarzów, Xiążętom z Prusami połączonym odbierał ich posiadłości; a to wszystko bez najmniejszego porozumienia i umowy z dworem pruskim poczynął; co było pogardą głęboko urażającą. W tychże dniach gdy wiadomość o utworzeniu Związku Reńskiego wszystkich umysły zastanawiała, przybył goniec z Londynu z uwiadomieniem, iż Napoleon, rozkazał ażeby Anglii powrócono Hannover. Tu już nie mógł Król pruski dłużej znosić takowych intryg Francyi, zgodził się więc z życzeniem swojego wojska i ludu, i Cesarzowi francuzkiemu wojnę wypowiedział.

Tym czasem zdawało się Prusom, że jeszcze byt swój i honor uratować potrafią, gdyby się im udało, kraje w części północney Niemiec, nie należące do Ligi Reńskiej, jako to: Saxonią, Hesyą, Brunswik, Meklenburg, Oldenburg, za powagą Króla swojego połączyć, i tak Ligę północną pod protekcyą Pruss, w kontr i na przekorę Lidze Reńskiej utworzyć. Gabinet pruski spodziewał się czegoś wielkiego po

dobrey woli i przyjaźni innych dworów zwią-
 zanych w Niemczech, lecz Austrii, (podobno niedo-
 wierzając) wezwać do tego projektu zaniechał;
 pomoc Rosyi zdawała się być najpotrzebniejsza
 i najskuteczniejsza, ile że tylko iey saméy, wzrost
 sweiey potęgi Prusy wianemi były. Nim atoli o-
 debrano w Anglii o tych zamysłach dworu Pru-
 skiego wiadomość, nim pruskie woyska w miesią-
 cu Wrześniu 1806 ciągnąć zaczęły na południe
 i zachód, przestano już nieprzyjaźni i ze stro-
 ny Anglii, Prusy obiecały iey Hannover powró-
 cić, (co dopiero później, Traktatem dnia 28.
 Stycznia 1807. w Memlu zawartym, uskuteczni-
 ły), a handlowi pruskiemu od Anglii znowu wol-
 ność nadano. Ustały także nieporozumienia i z
 Królem Szwedzkim.

Na początku Września wkroczyło woysko
 pruskie do Dreżna, stołecznego miasta Elektor-
 ra Saskiego, który mimo oświadczenia sweiey neu-
 tralności, przymuszonym się być widział, woys-
 ko sweie w liczbie 20,000 ludzi, pod wodzą
 Xiążęcia Hohenlohe, do armii pruskiej przyłą-
 czyć, i z Prusami wprzymierze wstąpić, gdy tym
 czasem Xiążę Elektor Heski, chociaż woyska
 sweie był zgromadził, lecz przez Posła swiegiego
 w Paryżu o neutralność nastawiać kazał. Podo-
 bnież i Austriya oświadczyła przez Notę Hrabiego
 Stadion, z dn. 6. Październ. 1806, daną do swieich
 Posłów zagranicznych, iż podczas wojny przyszley
 francuzko-pruskiej, neutralną zostawać będzie.

Do Petersburga wysłany był także Major Krusemark z Berlina, końcem nalegania o przyspieszenie pochodu w wojsku rossyiskim; a nowo mianowany Posel pruski w Paryżu Generał Knobelldorf, już od dnia 7. Września czytnił układy z Xięciem Benewentu (Talleyrand) względem przyjacielskiego załatwienia interessów obydwóch Państw; podczas których Król pruski, udał się już był dnia 20. Września do głównęj kwatery w Naumburgu 154), a cała armia pruska połączona z wojskiem Elektora Saskiego 150,000. ludzi wynoszącą, dowodzona od Xięcia Brunswickiego i Hohenlohe, iakoteż Generałów Massenbach i Rüchel, ciągnęła przez Saxonią do Frankonii. 155) Dnia 1. Października Generał Knobelldorf podał przez Notę Ministrowi Talleyrand pruskie Ultimatum, iż pokój Francyi z Prusami może tylko nastąpić: ieżeli od wszystkie woyska francuzkie

154) Naumburg miasto stołeczne biskupstwa saskiego tegoż imienia nad rzeką Saal, mającego 15 mil □ powierzchni i 34,000 mieszk., leży przyspływie rzeki Unstrutt z Saalą, ma wiele znacznych budowli, różne rękodzieła i handel, a ludność iego wynosi 8000 dusz.

155) Frankonia (Franken) ieden z bywszych 10ciu Cyrkułów Rzeszy niemieckiey, zawierał 430 $\frac{3}{4}$ mil kwadr. powierzchni i 1,435,500 mieszk. teraz podzielony jest między różnych Xiążąt i hrabiów.

bez wyjątku natychmiast z krajów niemieckich ustąpią; po 2^{re} Francya żadną miarą przeszkadzać nie zechce utworzeniu Ligi północney, z krajów nie objętych fundamentalnem Aktem Związku Ręnskiego, po 3^{cie} jeżeli twierdza Westfalskie Hrabstwa, Essen, Elten, i Werden, które od Pruss nie odstąpione, lecz od Francyi mimo wszelkiego oświadczenia się (protestacyi) ze strony pruskiej, wojskiem osadzone zostały, Prusakom znowu oddane będą. Dnia 8. Października na każdy z tych punktów, miała być kategoryczna odpowiedź, do głównej kwatery Króla podana; iednakże nim takowa nastąpiła, poprzedziły ją dwa dowodne rapporta Xięcia Benewentu z dnia 3. i 6. Października do Cesarza, donoszące, iż zaspokoiającego ułatwienia nieporozumień między Francją i Prusami, już więcej żadną miarą spodziewać się nie można było.

Wojsko francuzkie już od połowy miesiąca Września we Frankonii i Szwabii znajdowało się w pochodzie, wojsko Ligi Ręskiej wezwane było także do broni; dnia 25. Września Wielki Xiążę Würcburski przystąpił do Związku, a dnia 2. Października sam Napoleon ukazał się już z tej strony Renu; iego przytomność zapowiadała zbliżające się rozpoczęcie wojny, i orzeźwiła waleczność żołnierza, mającego nadzieję, że we dwa miesiące uyrzy się na ruinach monarchii pruskiej, i nad brzegami Wisły, zwyciężąc.

Pruskiemu zaś woysku brakowało na iedności planu, energii w uskutecznieniu, i porządku w potrzebach woyskowych, prowiantach i ammuni-cyi. Kroki nieprzyacielskie rozpoczęły się dnia 8. Października, gdy Wielki Xiążę Berg (Mülat) przeprawiwszy się przez rzekę Saal 156) przy Saalburgu, stojących tamże Prusaków i Sasów odparł, a nazajutrz ieden korpus prusko-saski pod sprawą Generała Tauenzien, został przy mieście Schleitz 157) od Xięcia Pontecorvo (Bernadotte) otoczony i pobity, poczem Generał Tauenzien, acz z wielką stratą swoją, przez nieprzyacielskie szyki przedarł się. Na drugi dzień po tém zdarzeniu, lewe skrzydło francuzkie dowodzone od Marszałka Lannes, i część korpusu Marszałka Augereau, uderzyły na przednią straż Xięcia Hohenlohe, pod rozkazami pruskiego Królewicza Ludwika Ferdynanda przy Saalfeld 158) stojącą. Królewicz rozumiejąc iż iaki mały korpus nieprzyacielski, prze-

156) Saal, rzeka spławna w Turynгии, wypływa z gór zwane Fichtelberg, i wpada do Elby. Inna rzeka tegoż nazwiska płynie przez Frankonią, i wchodzi do Menu.

157) Schleitz, miasto w Saxonii z 3000 mieszkańców, od którego iedna linia Xiążąt Reusskich (Reuss-Schleitz) ma swoje nazwisko.

158) Saalfeld, stołeczne miasto Xięstwa Alteinburg, należące do Xiążęcia Sasko-Ko-

ciwko niemu nadchodzi, nie sądził koniecznie porażebną rzeczą, uwiadomić o tem napadzie Xięcia Hohenlohe, gdy zaś obaczył iż 30,000 woyska przeciwko niemu ciągnęło, postanowił cofnąć się, lecz od ścigających go Francuzów dopędzony i w tumulcie z dwoma Adjutantami swemi zabity został, jego zaś korpus w rozsypkę poszedł. — Teraz Napoleon miał otwartą drogę do Drezna, a woysko jego ciągnęło wschodnią stroną do Pruss; armia pruska przez to do wahania się zmuszona była, mając w tyle za sobą rzekę Ren, gdy tymczasem iedna część armii francuzkiej przy Elbie stanowisko wzięła. Dnia 12. Października armia pruska została od Francuzów zewsząd oskrzydłona, wszczęło się w niej powszechne zamieszanie, i prawie niechcąc rozdzielała się, a gdy wszystkie magazyny w południowey stronie zabrane zostały, brakowało iey na żywność; wszelkie zaś obroty armii francuzkiej kierowane były podług iednostoynego planu, tak iż (gdy Marszałek Davoust, ieden korpus francuzki^{ny} prowadził przeciwko głównęy armii, od samego Króla i Xięcia Brunswickiego przy wiosce Auerstädt w Turyngii 159) dowodzoney, tymczasem z

burgskiego, w Turyngii nad Saalą, ma zamek, 3300 mieszkańców, tudzież rękodzielnie materyi i sukna.

159) Turyngia (Thüringen) kraj niemiecki

drugim sam Napoleon z Marszałkami Lannes, Augereau, Ney, i Soult ciągnął na przeciw korpusowi Xięcia Hohenlohe przy mieście Jena w Turynгии stojącemu. Dnia 14. Października obydwaj punkta zostały napadnione, a woysko pruskie w utarczce pod Auerstädt straciło drugiego Naczelnika swego Xiążęcia Brunswickiego *) który śmiertelnie raniony, pozostał

między górami Harz, Saalą, Lasem turyngskim, i Werra, zostaje w posiadłości Królów, saskiego i pruskiego, Xiążąt saskich i schwarcburskich, tudzież hrabiów Stollberg. Lasem turyngskim nazywają się lesiste góry między Saxonią wyższą i Frankonią położone, których naywyższy wierszchołek Schneekopff zwany, zawsze śniegiem (pokryty zostaje.

*) Dzieła tego męża znakomitego iako rządcy, wodza, i człowieka, ściągnęły na siebie uwagę całej Eurody, i uczyniły go sławnym w dziejach tak zeszłych iak i terażniejszych czasów. Od połowy wieku 18go należy on w poczet wiekopomyńskich mężów którzy uczestnikami byli nayważniejszych wypadków pod czas rozwinięcia się losu Eurody, będąc przez długi czas przedmiotem sławy i szacunku wszystkich Niemców. Iako panujący Rejent Brunswiku, należy on do liczby owych rzadkich Xiążąt którzy dla swego kraju dobrze czynili, potęgę jego czynnie pomnażali, i poddanym swoim los ich pomyslniejszym sprawili. Pochodził z nayszlachetniejszego i naydawniejszego domu Xiążąt niemieckich, z rodu sławnych Gwelfów, i

na placu. Wtenczas było już nie małe zamieszanie iedne korpusy ucierały się z nieprzyjacielem, drugie zaś cofały się wstecz. Generał *Blücher* chciał wprowadzić z wojskiem

spokrewniony był z *Fryderykiem Wielkim*, Królem pruskim, który miał za sobą Siostrę Ojca iego *Karola*; ten zaś zaślubił sobie siostrę królewską *Filippinę Charlottę* Xiężniczkę pruską, i spłodził z nią najpierw tego *Karola Wilhelma Ferdynanda* w roku 1735. Wykształcony w pięknych naukach i wypolerowy przez podróże po różnych krajach Europy, poświęcił się sztuce wojskowej, a w roku 1757 rozpoczął wojnę siedmioletnią, otworzyła mu pole do rozwinięcia swoich wielkich talentów, będącemu Dowódcą 6000 wojska brunswickiego przy armii Sprzymierzonej prusko-angielskiej w Westfalii, podczas posuwania się Francuzów do Niemiec. Przez iego waleczność i męstwo byli Francuzi na początku roku 1758 z całej Westfalii i Niższej Saxonii wyrugowani. Nie iedną też klęskę zadał im, przeprowadziwszy się przez Ren w Holandyi, i poraziwszy po dwakroć ich Sprzymierzeńców Wirtemberczyków i Hessów. W ciągu całej tej wojny, walczył on z bohaterską odwagą, i nieustraszonnością, zdobył wiele magazynów i amunicyi nieprzyjacielskich i wyparował Francuzów z wielu okolic Hassyi. Po zakończeniu 7letniej wojny, (w której uświetnił imię swoje) ożenił się z Xiężniczką *W. Brytanii Augustą*, Siostrą *Jerzego III.* Króla, a w roku 1773 wstąpił w służbę pruską, i w randze Generała piechoty przewodniczył iedną

odwodowem powszechny atak przypuścić, lecz Król nie dozwolił, spodziewając się jeszcze posiłku od korpusów Xięcia Hohenlohe, i Generała Rüchel; niewiedząc atoli że pierwszy porażony

mu oddziałowi, podczas wojny o sukcesyą bawarską roku 1778, w której zniweczył zamiary nieprzyjaciela na Śląsku, chcącego się przedrzeć w kordon pruski. Po śmierci Ojca roku 1780 objął Rządy Xięstwa Brunświckiego, a w rok potem Król Fryderyk mianował go najwyższem dozorcą wszystkich wojsk pruskich w Westfalii, w roku zaś 1787 wyniesiony był od Fryderyka II. na stopień Generała Marszałka Polnego, i Najwyższego Prezydenta kolegium wojskowego. Gdy tegoż roku zaszły niepokoe w Hollandyi, objął dowództwo nad wojskiem przy rzece Wezel zebranem, na którego czele wkroczywszy do Hagi, dziedzicznemu Statuderowi, który nieprawnie z tej godności został złożony, do objęcia powtórnego teyże dopomógł, i bez żadney walki i krwi rozlewu, spokoju i dawny porządek w Ziednoczonych prowincyach przywrócił, co mu tém większy honor przyniosło, im straszniejszych wypadków zdawano się obawiać. Powróciwszy z Hollandyi zatrudniał się iedynie uszczęśliwieniem swych poddanych, dopóki wszczęta Rewolucya francuzka nie zawołała go do przyjęcia roli na wielkiej scenie świata. Austria i Prusy zawarły zaczepne przymierze na przeciw Francyi, a on został mianowanym Naczelnikiem wojsk Sprzymierzonych, na których korzyść, początek wojny w roku 1792 wiele zdawał się obiecywać, ponieważ zbiwszy Generała Dumouriez posunęły się już były aż

był od Marszałka Davoust i Xięcia Pontecorvo, pod Jeną; a korpus drugiego, po zranieniu swego Generała, nie mógł wstrzymać posuwania się zwycięzców naprzód, którzy już te-

da Szampanii, iednakże niespodzianie musiały się cofnąć, zostawiwszy wzięte fortece, ammunicye, i artylleryą w ręku nieprzyziaciela, który się w swoich zapędach co raz daley wzmacniał. W tak nieprzyjemnym stanie rzeczy Xiążę ten chciał iazż złożyć swoje dowództwo, atoli na proźbę Króla musiał ie zatrzymać. Podobnież miała się i kampania roku 1793; z początku powodziło się dobrze, lecz koniec nie miał żadnych wypadków pomyślnych, czego atoli, Xiążę nie był przyczyną, chociaź w różnych okazjach dawał dowody nieustraszonego męztwa i odwagi, z iaką się na naywiększe niebezpieczeństwa narażał. Tym czasem prosząc usilnie o swoje awolnienie od służby (dimissya) otrzymał ią nareście, a Polny Marszałek Möllendorf na iego miejsce mianowany był Naczelnikiem, lecz po zawartym Pokoju Bazyley-skim roku 1795 obiał zaowu dowództwo nad woyskiem na linii demarkacyney osadzoném, gdzie chociaź nie miał okazyi do znakomitych czynów, iednakże za iego staraniem spokojność w Niemczech północnych była utrzymana, a linia ta, aż do pokoju Lunewilskiego nie-
tłkniętą zastała. W połowie roku 1806 przyiał na siebie dyplomatyczne poselstwo dworu pruskiego do Petersburga, którego głównym przedmiotem było utworzenie Ligi północney, i wyrozumienie myśli dworu rossyjskiego względem posiadania ze strony Pruss Hannoweru; zlecenie to odprawił on z ukontento-

goż wieczora miasto Waimar w Saxonii zaięli; ścigani zaś od Marszałka Davoust Prusacy napotkali między Naumburg i Waimar, zbiegów z korpusu Xięcia Hohenlohe. — Pod Jena bitwa była najzaciętsza, Prusacy chociaż w niej z dawném heroizmem walczyli, nie mogąc się atoli doczekać nadejścia korpusu Generała Rüchel,

wauiem swego Monarchy, którego służbie raz na zawsze był się poświęcił. Nakoniec w roku 1806 zbliżyła się nieszczęśliwa i ostatnia epoka jego życia, podczas dowodztwa armią pruską przeciwko Francuzóm w bitwie przy Auerstädt dnia 14. Paźdz. r. 1806. gdzie się niespodziewano nieprzyjaciela, a gęsta mgła okrywshoryzont nie dała rozpoznać jego siły, zdawało mu się rzeczą niebezpieczną, rozpocząć atak, i radził oczekiwać dopóki mgła nie przeminała; jednakże większa część Generałów będąc tego zdania, iż to małe iakieś woysko na przeciwko nim stało, doradzała przeciwnie. Rozpoczęto więc atak o 7 godzinie z rana, a Xiążę który na czele piechoty woysko do mężnego walczenia zachęcał, ugodzony został kulą flintową pomiędzy oczy, musiano go więc wynieść z tak nieszczęśliwey dla Prusaków walki, a oddalenie się jego sprawiło nieszczęście bez granic. Zawieszony był do Brunświku, żąd gdy się wpadnienia Francuzów do iego mieszkania obawiano, kazał się do Ottensee zawieść, gdzie w spokośney i heroiczey cierpliwości, żałowany od poddanych iako Oyciec, a od woyska iako Bohater, i godny towarzysz oręża Fryderyka W. dnia 10. Listopada na ręku wiernych sług swoich, zakończył śmiertelne życie, obfite w wiekopomne czyny.

któremś zlecono było atakować lewe skrzydło nieprzyjacielskie, zostali otoczeni, pomieszczeni i rozproszeni, a chcąc się ratować ucieczką do Waimaru 160) napadli na innych z tamtąd u-
chodzących z korpusu Generała Rüchel. Cała
więc armia poszła w rozsypkę, a nazajutrz pod-
dało się W. Xiążęciu Berg, miasto Erfurt*) w
którym 8000 ranionych a 6000 zdrowych Prusa-
ków wraz z Xiążęciem Oranien-Fulda, Pol-
nem Marszałkiem Möllendorf, i inszemi Gene-
rałami wziętych były w niewolę, zdobyto też tamże
120 dział. — W obydwóch tych bitwach pod
Auerstädt i Jeną 161) strata Prusaków w
zabitych więcej iak 20,000, a poymanych 30 do
40,000 wynosiła których co raz więcej przybywa-
ło. Oprócz tego zdobyli Francuzi do 60 cho-
ragwi i 300 dział, z znacznym zapasem magazy-
nów. Między jeńcami znajdowało się 20 Gene-

160) Waimar miasto stołeczne Xięstwa tegoż
imienia w Turyngii, mającego 22 mil kwadr.
powierzchni, a 62,000 ludności, leży nad rzeką
Jlm, ma 7500 mieszk. i nader okazały nowy
zamek z ogrodem angielskim bardzo rozległym.
W kościele farnym luterskim są starożytne gro-
bowce Xiążąt Saskich.

*) Obacz Tom II. kar. 129.

161) Jena miasto z 5000 mieszk. w Turyngii, na-
leżące do Xiążąt Sasko-Waimarskich, sław-
ne z akademii, której studentów liczba daw-
nych czasów do kilka tysięcy wynosiła. Towar-
zystwa Uczone tamtejsze, łacinskie i niemiec-
kie wślawiły się różnemi pismami.

162) **Raków** i 800 **Officerów**, **Möllendorf** i **Królewicz** pruski **Henryk** zostali ranieni, a **Generał Rüchel** zabity. **Strata** **Francuzów** w zabitych, rannych i jeńcach daleko mniejsza była.

Dnia 15. Października **Cesarz Napoleon** w **Jenie** udarował wolnością 6000 jeńców **Saskich**, po danem na piśmie słowie honoru od 121 **Officerów**, iż przeciwko **Francyi** służyć nie będą. Już dnia 10 **Października** wyszła **Odezwa Napoleona** do **Sasów**, w której oświadczył, że dla tego wojnę rozpoczął, ażeby istność i niepodległość ich **Xiążęcia**, przeciwko zamiarom **Pruss**, zabezpieczył i utwierdził; a dnia 17. **Października** **Wielki Xiąże Berg (Mülat)** ogłosił neutralność krajów **saskich**. Zważając tedy **Sasi** nieszczęśliwe wypadki i ciągłe klęski wojska pruskiego opuścili zupełnie stronę **Prusaków**, a wkrótce potem to jest dnia 11. **Grudnia** w **Poznaniu** zawarli **Traktat z Francją**, od **Generała Düroc**, i **Ministra Hrabiego Bose** podpisany, mocą którego ich **Xiąże Elektor Saski** otrzymał godność królewską (która w **Dreznie** 162) dnia 20. **Gru-**

162) **Dreżno (Dresden)** m. st. **Królest. Saskiego** rezydencya **Króla**, po obu stronach **Elby**, na której stoi most 710 łokci długi a 18 szeroki ieden z najpiękniejszych w **Niemczech**, jest dosyć ludne i piękne, ma zaletę z prostych i szerokich ulic, tudzież licznych fabryk w kwitnącym stanie. **Wielki zamek królewski**, wspania-

dnia ogłoszoną została) i do Ligi Renskiej z kontingensem 20,000 ludzi (w teraźniejszej zaś wojnie tylko z 6000 ludzi) przystąpił; otrzymawszy po nastąpionym pokoju z Prusami Cyrkuł Rotbuski 163) w zamianę za jeden powiat w części Turynгии, równy w zaludnieniu Cyrkułowi Rotbuskiemu, i porównawszy Katolików z Protestantami we wszystkich prawach i stosunkach cywilnych. Podobnyż Traktat zawarty był dnia 15. Grudnia w Poznaniu, między Francją i innemi domami Xiążecemi w Saxonii, to iest: Sasko-Waimarskim, — Gotackim, — Koburskim, — Meinungskim, i — Hildburghauskim, którzy, co się tycze kontyngensu, takowy w miarę ludności swych krajów, mieli przedstawiać.

Rozproszona armia pruska, nad którą Król naczelne dowództwo Xięciu Hohenlohe powierzył, miała się przy Magdeburgu 164) zgro-

dy arsenał, przepyszne pałace, dóm Opery, i tyle innych publicznych budynków, nadając miastu temu imię pierwszego w Niemczech. Liczba mieszkańców wynosi 50,000 dusz.

163) Rotbus miasto cyrkułowe w nowej Marchii elektorsko-brandeburskiej, nad rzeką Spreę, ma 6000 mieszkańców i rozmaite rękodzielnie.

164) Magdeburg znaczne miasto z 23000 mieszkańców, leżące niegdyś w królestwie Westfal-

maździć, i tamże korpus odwodowy Xięcia Eugenia Wirtemberskiego z sobą połączyć, który iednakże przy mieście Halle 165) od korpusu Xięcia Pontecorvo (Bernadotte) dnia 17. Października został pobity, i rozproszony; poczem nazaiutrz korpus Marszałka Davoust zajął miasto Lipsk, 166) a dnia 20. Wittenberg 167) posuwając się z przednią strażą wiel-

skim sławne z handlu i twierdzy, którą miano za niedobyłą, i dla tego w każdej wojnie skarby w niej składano.

165) Halle czyli Hala saska, miasto w Westfalii z 21000 mieszkańców i sławną akademią luterską, fundacyi Fryderyka I. Króla pruskiego roku 1667. Mieszkańcy z tych okolic Halorowie pochodzą od Serbów pokolenia słowackiego. W ich języku Hala zowie się dobra sol z przyczyny że tu są źródła soli, z których warzą sól białą.

166) Lipsk, miasto w Królestwie Saskim, handlem na cały świat sławne, ma uniwersytet w którym zawsze do 1000 uczniów liczą, różne towarzystwa uczone, kilka bibliotek, zamek królewski, piękne przedmieścia, liczne fabryki, i około 30 drukarniów. Co rocznie bywają tu 4 wielkie iarmarki osobliwie na książki, a ludność wynosi do 20000 dusz.

167) Wittenberg, miasto stołeczne Cyrkułu tegoż imienia w królestwie Saskim, leży nad Elbą, ma 5500 mieszkańców, akademią, rękodzielnie sukienne, i handel wełną.

kicy armii ku Berlinowi *), dokąd dnia 24. wkroczyła, a we dwa dni potem sam Napoleon wiechał do tej stolicy Pruss, prawie tegoż czasu gdy przyszedł Manifest z Anglii, że wszelkie układy o pokoy Francyą, uważają się za przerwane. — Xiążę Hohenlohe nieprzestannie od Francuzów ścigany, daremnie czekał na posilek od Generała Blüchera przy mieście Prentz-lau (168) dnia 27. Października został otoczony, i musiał z całą armią swoją 16000 piechoty, 6 pułków jazdy, 45 chorągwi i 64 dział wynoszącą, W. Xięciu Berg. w niewolę woenną poddać się. Następujących dni kapitulowały twierdze Kü-strin (169) w której 4000 Prusaków z 94 dział-mi, poddało się Marszałkowi Davoust tudzież Stettin (170), gdzie 6000 Prusaków w niewolę

*) Obacz Tom. II. kar. 189.

168) Prentzlau, miasto obszerne w bywszym Elektoracie brandeburskim nad ieziorem i rzeką Uker, ma 18 wielkich ulic, wiele budowl, rozmaite fabryki, i 8850 mieszkańców.

169) Küstrin, miasto warowne i stołeczne nowey Marchii brandeburskiey nad Odrą przy uściu w nią Warty, ma 700 domow.

170) Sztettin po polsku Szczecin, miasto stołeczne całej Pomeranii nad Odrą z 23000 mieszk. ma wielki handel i znaczną budowę okrętów. Roku 1735 Król pruski założył tu mocną cytadellę.

wzięto, 160 dział, znakomite zapasy żywności i wiele towarów angielskich przez Generała Lassalle zdobyte zostały. — Tym czasem Generał Blücher cofnął się był do Lubeki*), gdzie już od dnia 3. Listopada Szwedzi znaydowali się, lecz w trzy dni potem Francuzi wpośród krwawego boia, zdobyli szturmem to miasto, i Szwedów z Prusakami z niego wyparowali, a Generał Blücher zmuszonym został do kapitulacyi. — Oprócz tego Generał Malraison osadził wojskiem francuzkim Xięstwo Brunswickie, 171) dnia 28. Października, a dnia 30. tegoż miesiąca wtargneli Francuzi pod dowództwem Marszałka Mortier do miasta Kassel,**) i przy-

*) Obacz. kar. 36.

171) Brunswik (Braunschweig) bywšie Xięstwo niemieckie w dolney Saxonii, a późniey do Królestwa Westfalskiego wcielone. Dom Brunswicki dzieli się na 2 linie; Braunschweig-Wolfenbüttel, która iest starszą, i Braunschweig-Lüneburg czyli Hannover, która iest młodsza, a od roku 1714 osiadła na tronie angielskim. Posiadłości pierwszey wynoszą 71 mil kwadr. i 208.000 mieszk. a drugiey 570 mil kwadr. i 948.000 mieszkańców. — Brunswik miasto wielkie handlowe i obwarowane, nad rz. Ocker w Xięstwie Wolfenbüttel, ma 27.000 mieszkańców, 2 zamki, i rozmaite rękodzielnie.

**) Obacz Tom II. kar. 196.

musili neutralnego Elektora Hessen-Kasselskiego do ustąpienia ze swoich posiadłości, ponieważ stał się winien uczestnictwa koalicji pruskiej; Xiążę ten widząc iż nie był w stanie dać odporu nieprzyjacielowi, opuścił mieszkalnię swoją (miasto Kassel) i udał się z całą rodziną w neutralny powiat durski; poczem Napoleon rozkazał fortece Hanau 172) i Marburg 173) w powietrze wysadzić, wszystkie magazyny i zapasy broni przeprowadzić do Moguncyi 174), całe wojsko rozbroić, i wszędzie pozdeymować herby hesko-kasselskie. W tymże miesiącu poddało się miasto i forteca Magdeburg, Marszałkowi Ney, dowodzącemu korpusem oblężającym, z iey komendantem Generałem Kleist,

172) Hanau, miasto stoł. hrabstwa tegoż imienia mającego na 21 milach kwadr. powierzchni 66000 mieszk. leży przy spływie rzeki Kinzig z Menem, dzieli się na stare i nowe, ma rozmaite rękodzielnie i 12,500 mieszk.

173) Marburg, miasto niemieckie w górnej Saxonii, sławne zwłokami S. Elżbiety Królowny, węgierskiej, w iednym kościele tamiecznym spoczywającemi, tudzież akademią, liczy 5000 mieszkańców.

174) Moguncya (Mainz) miasto leżące na lewym brzegu Renu przedtym stołeczne Elektorstwa duchownego Rzeszy. W wojnie rewolucyjnej zajęte przez Francją zostało przy niey pokojem Lunewilskim. Ludność wynosi do 27000 dusz.

i 22.820 woyska, gdzie oprócz 800 dział, wielka liczba żywności i ammunicyi wpadła Francuzom w ręce, nim się jeszcze istotne oblężenie rozpoczęło. Poźniej kapitulowały także fortece pruskie Hameln *) i Nienburg 175) w Elektoracie hannowerskim, które Marszałek Mortier woyskiem osadziwszy, wkroczył dnia 19. Listopada do Hamburga, **) ponieważ i trzy miasta hanzeatyckie (Hamburg, Bremen 176) i Lubeck) od woysk francuzkich zajętemi być miały. Co gdy przy końcu Listopada nastąpiło, mianowany został Marszałek Brune generalnym Gubernatorem trzech miast rzeczonych, a Generał Le-grange wszystkich państw hesko-elektorskich. Między Renem i Odrą nie było już żadnego placu stałego pod panowaniem pruskim; wszyst-

175) Nienburg, miasto nad rzeką Wezer, które, w roku 1803 Francuzi na nowo obwarowali, ma 2,200 mieszkańców.

**) Obacz kar. 168.

**) Obacz kar. 35.

176) Bremen (Brema) miasto hanzeatyckie i wielce handlowne w Niemczech nad Wezerą, liczy 42000 mieszk. jest warowne i ma port leżący o półtorej mili od miasta. Było to przedtym Xięztwo arcybiskupstwo, mające na 94 milach kwadr. 190,000 ludności, ale Traktatem Westfalskim dostało się Szwecyi, podniey zaieła go Dania i przedała Elektorowi hanowerskiemu, dopiero roku 1807. przypadło Westfalii.

kie prowincye zdobyte, rządzone były przez władze francuzkie, na państwo zaś pruskie i iego Sprzymierzonych nałożony został podatek 150 millionów franków, z którego 25 millionów na Xięstwo Elektorstwo Saskie przypadło.

Nie tylko w dzieciach staroego, ale też i nowego świata, dzień 14ty Października i następujące w roku 1806 stały się pamiętne zdarzeniami nie małej wagi. Podczas gdy zwycięstwo pod Jeną, los wielu europejskich krajów, i niektórych prowincyi niemieckich rozstrzygneło, wybuchnęła straszna rewolucya tegoż dnia na wyspie St. Domingo w Indjach Zachodnich, która bez wielkiego krwi przelewu, panowaniu i zyciu Dessalinesa najpierwszego Cesarza MurzYNów, niesłychanemi okrucieństwami, nowy tron swój spećającemu, koniec położyła. Przez dwa roki i dni ośm swojego Rządu, w pośród okropnych mordów i straszliwych rzeczy, przelewał on potokami krew ludzką; a układy o pokoy między Anglią i Francją, nieukontentowanie Czarnych i zepsuty stan finansów, pobudziły go do nowych okrucieństw; i tak 2000 Hiszpanów, bez względu na wiek i płeć rozkazał do części francuzkiej tej wyspy zaprowadzić, a potem wszystkich wymordować. W południowej zaś stronie tejże wyspy tysiące ludzi mieli się stać ofiarą iego podeyrzliwości, czyli raczey tyranii. Generał Moreau i Inspektor Mentor odebrali zlecenie uskutecznienia tak dzikiego rozkazu, w kwaterze des Cayes, lecz niebezpieczne te zamiary nie

mogły się już dłużej utaić: mieszkańcy des Cayes zebrali się i poprzysięgli bronić powszechnego dobra, albo z obronną ręką umrzeć. O którym przedsięwzięciu dowiedziawszy się Minister wojny Gérin, i Generałowie Feroy i Yaval, postanowili przystąpić na ich stronę, co też i Generałowie Pethion i Amoroys, którym krwiożercze panowanie Cesarza haitańskiego aż nadto znienawidzonem było, uczynili. Dnia 14. Października wyciągnęli oni z 6 pułbrigadami i trzema szwadronami wojska do Leogane, i zajęli tegoż dnia miasto Port au Prince; przeciwko nim rozkazał Cesarz wyruszyć przedniej straży swojej, lecz i ta bez odporu przeszła na stronę spiskowych. Deputacya żołnierzy i kolonistów w Cul de Sac, oświadczyła Generałowi Pethion, iż dla utrzymania osobistej wolności i bezpieczeństwa każdego, koniecznie wypada, Cesarza życia pozbawić. Dessalines nie będąc świadomy o takowem spisku, i że Port au Prince w ich rękę zostaje, udał się tamże osobiscie, i dnia 15. Października stanął przy przedpocztach, gdzie natychmiast chciano go arestować: on zaś postrzegłszy się być opuszczonym od swoich stronników, chciał przez ucieczkę wiszącego nad sobą niebezpieczeństwa uniknąć, lecz tym czasem, odebrał śmiertelny pocisk, który życiu i zbrodniczemu Rządowi jego koniec położył. Pułkownik chcący go ratować, został podobnież zabity, a wielu innych osób w owym tłumie było ranionych, ze strony zaś spiskowych

tylko ieden Człowiek życie utracił. Tym sposobem w czterech dniach ukonczyła się ta krótka rewolucya, a General Henry Christophe obrany został tymczasowym Naczelnikiem Rządu w St. Domingo.

Ale wracając się do przerwanego opisu działań wojennych w Prusach: z tey strony rzeki Odry 177) nowa ukazała się Scena. Cesarz Napoleon z owych Polaków, którzy po rozebraniu Królestwa Polskiego udali się do Francyi, iako też z wziętych w niewolę w woysku pruskim służących, utworzył właściwe Legiony polskie, z któremi Marszałek Davoust udał się przez Berlin do tey części Polski, która Prusom roku 1795 w podziale przypadła. Już dnia 1. Listopada rozszerzone były w Polsce pruskiey mocne Odezwy Generała Dąbrowskiego, i bywszego Reprezentanta Seymu Wybickiego datowane z Berlina (główney kwatery Cesarza) zachęcające Polaków do powstania, z oświadczeniem, iż Napoleon chce wiedzieć, czyli Polacy zasłużyli bytność narodową otrzymać, dla których dobra w Poz-

177) Odra (Viadrus) po niemiecku Oder, wielka rzeka niemiecka, poczynająca się na morawsko-szląskiej granicy, płynie przez Szląsk i Marchią brandeburską, przy Raciborzu staje się spławną, a ubiegłszy Pomeranią wpada w morze bałtyckie.

naniu 178) najpierwszy projekt ón postanowił uczynić. — Dnia 3. Listopada Marszałek Davoust z przednią strażą wszedł do Poznania, w wielu miastach polskich mieszkańcy uzbraiali się, i znieważali pruskie załogi; pomimo surowego zakazu, i pogrożenia kary śmierci hersztom rozruchu od Rządu pruskiego, rozszerzyło się powstanie dosyć prędko, i stało się powszechnem w prowincjach polsko-pruskich. Generał Köhler przymuszony był opuścić Warszawę, 179) a powstańcy opanowali dnia 16. Listopada twierdzę

178) Poznań, bywsza stolica Wielkiej Polski, nad rzeką Wartą, miasto wielce handlowe i 22000 ludności mające, zdobią go piękną i obszerną ulicę, a na nich domy do kilku pięter zbudowane, 4 fontanny na rogach rynku, i ratusz architektury gotyckiej z pięknymi salami.

179) Warszawa, miasto stołeczne Polski, na lewym brzegu Wisły, założone przed rokiem 1224, liczy 77,699 mieszkańców, obwodu z Pragą ma 3 1/2 mili. Między gmachami publicznymi celują, zamek królewski, budynek starożytny i obszerny, kosztownymi ruchomościami ozdobiony; pałac saski z obszernym dziedzińcem i ogrodem, zwykłą przechadzką publiczną; pałac Krasińskich, później Rzeczypospolitej, w którym mieszczą się władze rządowe. Oprócz tych widzenia godne są: zbrojownia, koszary, szkoła kadetcka, a między 36 kościołami najokazalszy jest XX. Missyonarzów, tudzież katedralny S. Jana, i Augustyński, najstarszy co do budowy.

Łęczycę 180). Oprócz tego nakazano pospolite ruszenie, i dobrowolne zaciągi do woyska, z którego Generał Dąbrowski 4 narodowe pułki utworzył, oraz Radę rządową z rodowitych Polaków złożoną ustanowił. — Tym czatem zawarty był rozejm między woyskiem francuzkim i pruskim dnia 16. Listopada, na mocy którego Francuzi mieli zająć lewy brzeg Wisły 181) a na prawem teyże kawał kraiu należący do Pruss południowych, iakoż Szląsk z prawego brzegu Odry, z lewego zaś to wszystko co do granicy czeskiej przytyka; iednakże Król nie chciał zatwierdzić rzeczzonego rozejmu, ufając podobno w pomocy Rossyanów, którzy już byli dla wsparcia Drusaków w ciągnięciu, i w czterech kolumnach na ziemi pruskiej ukazali się, lecz na wiadomość o klęskach pod Jeną, znowu się do Rossyi wrócili, gdzie ze strony rossyiskiej inny plan dzia-

180) Łęczycza, miasto polskie leżące nad źródłem rzeki Bzury, opasane murem, i obwarowane, ma zamek, 5 kościołów, i 1500 mieszkańców. Roku 1180 zwołany tu był pierwszy Seym przez Kazimierza Sprawiedliwego.

181) Wisła (Vistula, Weichsel) naywiększa rzeka polska, poczyna się w Szląsku austryackim w Księztwie Cieszyńskim. (Teschen) Przyjmuje w siebie wiele rzek znacznych i wpada trzema odnogami w morze bałtyckie. Rzeka ta służy do spławu wszelkiego rodzaju płodów kraiowych do Gdańska, a z tamtąd w odległe zagraniczne kraie.

łań wojennych przedsięwzięty został, a liczbę woysk posiłkowych dla Prúss, nad któremi Generał Hamenskoj naazelne dowództwo otrzymał, z pośpiechem uzbraiano; podczas gdy z niedobitków pruskich tworzyło się małe woysko nad Odrą, pełne zapału i energii do walczenia za sprawę Oyczyzny.

Uważając Rossyja, iż co raz bardziey wzmagaiaca się potęga oręża frąncuzkiego aż do Wiśły dosięgła, mniemała też, że i iey wolno będzie w sąsiedzkich państwach zdobycze czynić, i one mocą oręża sobie przywłaszcząć: obróciła tedy większą część armii swoiey na Portę ottomanską, od któręy nawet żadnego powodu do rozpoczęcia nieprzyjacielskich kroków nie miała. Dnia 25. Listopada woysko rossyiskie pod sprawą Generała Michelson przeprawiwszy się przez Dniestr (182) wtargnęło do Moldawii (183) i opanowało

182) Dniestr, po łacinie Tyras, wielka rzeka poczynaiąca się z jeziora w górach Karpackich w Galicyi; ubiegłszy znaczny przestwor ziemi, i dzieląc rossyiskie od tureckich krajów, wpada do morza czarnego przy Owidiopolu małym mieście nie dawno założoném w Gubernii rossyiskiej Mikołajewskiej.

183) Moldawia czyli Maltany, obszerna kraina między Podolem, Bessarabią, morzem czarném, Bułgaryą, Wołochami, i 7miogrodzką ziemią. W 15 wieku uznawał kray ten zwierzchnictwo Pol-

Jassy 184) stołeczne miasto tej prowincyi; a chociaż Traktatem z dnia 1. Października 1806 między Rossyą i Turcyą, przyrzekła Porta Otomańska odstąpienie Rzeczypospolitey 7 Wysp, wolny przechód woyskom rossyiskim przez tureckie kraie, oddalenie Posła francuzkiego z Carogrodu, i niezawieranie żadney Umowy bez wspólnego porozumienia się, iednakże pomimo zatwierdzenia rzeczzonego Traktatu od Porty, przychylnosć iey ku Dworowi Paryzkiemu, i Cesarzowi Francyi, dało powód do nieprzyjacielskich kroków. Gdy Napoleon będąc zatrudniony wojną z Prusami, nie mógł podtenczas Turcyi orężem wspomagać, kazał oświadczyć dnia 21. Listopada w Poselstwie do Senatu Paryzkiego: iż Berlin, Warszawę i prowincye zdobyte, dopóty woyskiem francuzkim osadzone zostawać będą, dopóki powszechny pokoy nie nastąpi, niepodległość Porty Otomańskiej (którey Rossya wojną groziła) zabezpieczona nie zostanie, i wszystkie osady francuzkie i hollenderskie powrócone nie będą. Oprócz tego Wyrokiem swoim wydanym te-

ski, dopiero roku 1529 poddał się Turcyi, później Rossya zaięła całą Moldawią i ogłosiła ją własną prowincyą. Na 1500 mil kwadr. powierzchni, zawiera do 800,000 ludności.

184) Jassy miasto stołeczne Maltan, dawniejsza rezydencya Hospodara, i stolica arcybiskupa greckiego, ma 5000 domów, między którymi do 200 jest murowanych i 15000 mieszkańców.

goż dnia w Berlinie włożył blokadę na wszystkie porty angielskie, wszelkiego handlu i porozumiałości z Anglią zakazał, każdego Anglika zostającego w krajach zajętych wojskiem francuzkim, ieńcem woennym ogłosił, i wszelką własność angielską, a nawet same ich okręty, konfiskować rozkazał. Ten Wyrok w trzech miastach hanzeatyckich natychmiast miał być uskutecznionym; co na Dworze londyńskim tak wielkie sprawiło wrażenie, iż dnia 7. Stycznia 1807 wyszedł Ordynans Gabinetu brytanskiego na przeciw Wyrokowi berlińskiemu: ażeby żaden okręt z portów Francyi lub iej Sprzymierzonych, albo też od nich zajętych, nie ważył się do brzegów innego Mocarstwa zawiązać. Przez drugi zaś Ordynans gabinetowy z dnia 11. Listopada 1807 ogłoszone były wszystkie porty Francyi i iej Sprzymierzeńców za będące w stanie blokady, a wszystkie okręty z tamtąd przychodzące, za dobrą zdobycz miały być uważane. Lecz ua przeciw temu Ordynansowi Napoleon ogłosił Wyrok w Medyolanie dnia 17. Grudnia 1807. przez który wszystkie okręty dające się nawiedzać (rewidować) od Anglików, lub do Anglii zawiązujące, albo tamże iaki podatek płacące, uznane były pozabawionemi narodowości, i ponieważ stały się własnością angielską, za zdobyte ogłoszone.— Z Woysk rosyjskich które po wbroczeniu swoim do krajów tureckich, ieszcze przed zajęciem Moldawii różne znakomite fortece, iako to: Chocim 185)

* 185) Chocim mocne miasto tureckie na granicz

Mohilow, i Bender stołeczne miasto Bessarabii 186) opanowały, nie zadługo potém udała się iedna część pod sprawą Generała Essen do Pruss wschodnich; czém Turcy ośmieleni w liczbie 20,000 ciągneli śpiesznie do Bukarestu *) lecz Generał Michelson stoczywszy z niemi bitwę poraził ich dnia 27. Grudnia, i zajął Bukarest, gdzie w wydanej Odezwie do mieszkańców, wiele skarg przeciwko Porcie umieścił, a między innemi: że obcemu mocarstwu, które o panowanie na wschodzie zabiegi czyniło, wsparcie okazywała. Przeciwnie zaś ze strony Porty, wystawiano niebezpieczne zamiary Rossyi, którey łakomstwu, i żądzy panowania potrzeba będzie mocną tamę położyć. Za pośrednictwem francuzkiego Ambassadorsa Sebastiani, Poseł rossyjski przy Dworze tureckim Italinskoy, dnia 26.

Podola, we wszystkich woynach polskich z Turkami stało się pamiętne, mianowicie atoli Jan Sobieski roku 1673, i Chodkiewicz roku 1621 sławne tam obnieśli zwycięztwo.

186) Bessarabia, po turecku Budzak, kraina turecka położona na lewym brzegu Dunaju, iako też przy Uściu téy rzeki i Dniestru, zawiera w sobie 480 mil kwadratow. a ludności 400,000 mieszkańców. Miasto stołeczne Bender, pamiętne długim przemieszkiwaniem Karola XII Króla szwedz. leży nad Dniestrem, i liczy do 80,000 mieszkańców.

*) Ob. Tom. II. kar. 104.

Grudnia 1806. bez przeszkody oddalił się z Carogrodu 187) na okręcie angielskim, nie doznawszy losu poprzedników swoich, którzy do więzienia Siedmiu wież wtrąceni byli; po czém dnia 5. Stycznia 1807 Porta wypowiedziała wojnę Rossyi. Podczas więc, gdy krwawe walki na ziemi pruskiej nie ustawały, Gen. Michelson posuwał się, bez żadney przeszkody, co raz daley z pozostałym jeszcze woyskiem rossyjskim w kraie tureckie; a W. Wezyr zgromadzał liczną armię dla wyjścia zinnemi woyskami w pole przeciwko niemu, gdy tymczasem Austria iak w wojnie Francyi z Prusami, tak i w tej zostawała neutralną.

Nie tylko zaś Porta Ottomunska zagrożona

187) Konstantynopol albo Carogrod, (po turecku Stambul) u dawnych Byzantium, iedno z naywiększych miast na ziemi, nad cieśniną Tracką dzielącą Europę od Azyi. Założone było wieku 3go od Cesarza Konstantyna i uczynione drugą stolicą Państwa Rzymskiego. W następnych latach było stolicą osobnego Cesarstwa, które utrzymując się przez kilka wieków, wzięte narescie zostało przez Turków roku 1453, i uczynione stolicą Ottomanskiego Państwa. Odtąd znikła dawna iego okazałość, na miejscu wspaniałych gmachow, wzniosły się tureckie nikizemne domy; a starożytne kościoły, między temi S. Zofii ieden z nayznakomitszych, obrócone na meczety. Ludność Konstantynopola liczy się na 1 million mieszkańców.

była w posiadłościach swoich przemocą ościennego mocarstwa, ale też doświadczać musiała buntowniczego powstania podległych berłu swojemu mieszkańców Serwii *), którzy już od roku 1804 zaczęli się powoli otrząsać z iarzma tureckiego; i chociaż Porta przeciwko nim uzbraiała znaczną potęgę pod naczelnictwem Jbrahim Baszy w Bułgarii, iednakże zbieranina ta woysk tureckich, szła iak zwyczaj, nazbyt opieszale, tak dalece że w początku roku 1806 nie były ieszcze tak uzupełnione, iak podług rozkazu W. Sułtana być powinny, gdy tym czasem woysko Serwian wynosiło już do 60,000 lndzi. Przy końcu roku 1806. przedmieścia Belgradu **) wpadły w ich ręce, a wyższa forteca tego miasta była teraz iak nayscisley obleżona. Po tém zdarzeniu nastąpiło inne ieszcze ważnieysze, to iest: ścisłe połączenie Rządu rossyjskiego z powstańcami Serwianskiemu; odtąd iak woyska rossyjskie pod Michelsonem wtargnęły do Multan i Wołoszczyzny 188), i nieprzyacielskie kroki między Portą z Rossyą nastąpiły, zdawała się też i wojna pierwszy z Anglią być nieuchronną. Iednakże Naczel-

*) Ob. Tom II. kar. 253.

**) Ob. kar. 141.

188) Wołoszczyzna (Valachia) wielki kraj Europejski, graniczy ku północy z Rosyją, ku Wschodowi z Moldawią, ku południowi Du-

nicy Serwian nie byli tego zdania, ażeby się nie mieli znowu Sułtanowi tureckiemu pod słusznemi warunkami poddać: przyrzekli oni co rok 250,000 piastrow Porcie wypłacać, i jeżeliby się ta gotowa okazała do zniesienia przez tę Summę powszechnych długów Serwii, i nadała im iako Rządę krain, iednego Xiążęcia greckiego, któregoby oni sami zpośrodku siebie obrali. Gdy na te żądania Dywan turecki dał zaprzeczającą odpowiedź, Serwianie rozpoczęli formalne oblężenie Belgradu, a dn. 13. Grud. opanowali go zupełnie; tenże los spotkał fortecę Schabatz, którą dn. 5. Lut. 1807 zdobył na Turkach Jerzy Czerny; później nieco wzięta była Nissa*), a we wszystkich utarczkach otrzymywali Serwianie świetne zwycięstwa przez swoje obroty wojenne, bez przykładne męstwo, i wytrwałość. Było to nie małym dowodem porządku i umiarkowania powstańców Serwii, i ich Naczelnika Jerzego Czerny, że w tych czasach burzliwych, handel żadney wcale przeszkody od nich nie doznawał, wszystkie towary

nay dzieli go od Serwii i Bulgarii, od zachodu z Xłęstwem Siedmiogrodzkim; obszerności ma 1205 mil □, a ludność wynosi 950,000 dusz. Miasto stołeczne Bukarest, ob. Tom. II. k. 104.

*) Obacz Tom II. kar. 254.

przechodziły wolno i bezpiecznie przez teatr wojny i Serwiją, i sko też liczne transporta kupieckie z Carogrodu do Semlina 189) i Wiednia. Jerzy Czerny gwarantował był poddanym austriackim bezpieczeństwo ich własności handlowey, i iako rzetelny człowiek, dotrzymał słowa danego. — Gdy w krótkim czasie liczba woysk serwianskich przez połączenie się z niemi Rossyanów do 80,000 urosła; dnia 25. Czerwca przeprawiły się obydwia woyska przez Dunay, i napadłszy przy Stubike liczny korpus turecki, poraziły go zupełnie z innym na pomoc onemuż nadeszłym, i zdobyły cały ich oboz z ammunicyą, bronią, i wszelkim bagażem. Po tém zdarzeniu łączyło się coraz więcej sąsiedzkich narodów z rossyisko-serwianskim woyskiem, przez co nadzieia powstańców dopięcia swego zamiaru wzrastała tém bardziey. Turcy przez utraty i klęski w ostatnich potyczkach mianowicie dnia 25. Maia przy Widdyniu, i 14. Czerwca nad rzeką Drina, w których porażeni zostali od Serwianów, nie mieli już żadney chęci do dalszego toczenia wojny, a rewolucya i odmiana Ottomanskiego Tronu w Carogrodzie, (o czem w następ. Tomie) pomogła też nie mało do szczęścia wojennego Ser-

189) Semlin, ważna twierdza austriacka w Ziemi słowiańskiej czyli Slawonii, przy uściu Saawy do Dunaju, z 12000 mieszkańców, prowadzi znaczny handel do Turczczyzny.

wianóm. Po ostatniej porażce żądali pierwsi zawieszenia broni, gdy nań J. Czerny i dowódca rossyjski zezwolili, zawarty został w Kopenitzą głównej kwaterze Serwianskiej dnia 14. Lipca, a w krótkce po zawieszeniu broni, gdy okoliczności nieco spokojniejsze nastąpiły, dowódcy Serwianów pod opieką Rossyi zatrudniali się nowem urządzeniem interessów i ułożeniem Konstytucyi krajowej. Już dnia 17. Marca 1807. mianował lud Naczelnika swego Jerzego Czerny*) Xiążę-

*) Jerzy Czerny urodził się r. 1766 niedaleko Belgradu. Od dzieciństwa swego pałał nieublaganą nienawiścią przeciwko Turkóm, pod których żelaznem berłem Ojczyzna jego natenczas cierpiała. Pewnego razu spotkawszy na ulicy Turczyzna jednego, któren mu ustąpić sobie drogi rozkazywał, a w razie niesłuchania, zastrzeleniem jego odgrażał się, Czerny natychmiast uprzedził hardego Bisurmana, i położył go trupem na ziemię. Chcąc zaś uniknąć grożącego sobie niebezpieczeństwa, schronił się do Siedmiogrodzkiej Ziemi, gdzie nie doszedłszy jeszcze 18. roku życia, wstąpił w cesarsko-austryacką służbę, i wkrótce został Pod-Oficerem (Feldwebel). Jednakże i tu ścigał go nieszczęśliwy los, albo też podobno burzliwy temperament (skłonność) jego; nowa awantura okropna w swoim rodzaju, zmusiła go powtórnie do ucieczki. Kapitan; pod którego rozkazami zostawał, chce go za jakiś występek ukarać; Jerzy Czerny zabija onegoż, i widzi się być zmuszonym do pędkiej w swoją Ojczyznę

ciem Serwii, Dwór rossyjski przyznał mu ten tytuł, i udarował go Orderem Sw. Alexandra Newskiego. Dnia 14. Sierpnia zjechał rossyjski generalny Konsul i Radca Stanu Ro-

ucieczki. Tu wstępuje w nowy odpowiadający życzeniom swoim zawód: staie się wodzem rabuśiów, przesiadywa ze swoją bandą w gęstych lasach, napada często kupy tureckie, i przyprawia ich o znakomite klęski. Niewiasty, starcowie, i niemowlęta nie uchodzą iego zapalczywości. Turcy przez zemstę, skazują 26 Panów serwianskich, a nawet iednego Archimandrytę na śmierć, i uzbraiają się na przeciw łotrowskiej Czernego bandzie. — Długa i zacięta przeciwko mściwym Turkóm nastąpiła wojna; z trudnością przypadło mu, ze swoją nieokrzesaną kupą, stać się Panem narodu, któren od Europejczyków wiele się był nauczył z wyższej wojowania sztuki. Iednakże powoli przyzwyczaili się Serwianie do zwycięstwa, a Czerny ośmielony wielą pomyślnemi utarczkami, opuszcza bezdrożne swoją pustynię, przedziera się aż do Belgradu, oblega tameczną twierdzę, i przymusza nareście d. 1. Grudnia 1806 załogę turecką do poddania się. Tym sposobem udało się dzikiemu człowiekowi, znękaną oyczyznę swoją, od iarzma tureckiego uwolnić, i ludu swojego naypierwszym stać się wodzem. — Podczas tego oblężenia Belgradu, zgromadził się w Semendryi wydział znakomitey Szlachty i Duchownych, na którego czele Arcybiskup Serwii, obiał kierunek Rządów krajowych. Zgromadzenie to nie tylko oświadczyło się naywyższą władzą w rzeczach cywilnego zawiadowania, ale też chciało połą-

dofinikin do Belgradu, końcem ułożenia nowej Konstytucyi. Podczas rozeymu zwinięto było 25,000 woyska, ażeby rolnictwo w czasie wojny podupadłe, cokolwiek podźwignąć. J. Czerny

czyć w sobie najwyższą moc prawodawczą, z naczelnictwem woyskowem. Ledwo się Czerny o tem dowiedział, przybył do Semendryi, ogłosił wyroki Synodu za nieważne, i rzekł: „Iak długo on sam żyć będzie, niechay sie nikt „nad niego nie wynosi; on przestaje na sobie „samym, i nie potrzebuie żadnych doradców.“ Odtąd panował on nad ludem i Senatem belgradzkim, z polubownym zdaniem samowładzcy. Iak nieograniczona iego władza była, okazuię się z następującego wypadku: Po śmierci pewnego bogatego Serwianina, który wiele małoletnich dzieci zostawił, postanowił Senat belgradzki dziedzictwo zmarłego sobie przywłaszczyć. Pan Rodofinikin rossyiski Radca Stanu, oświadczył Senatoróm: iż obcy zawiadowca majątku był prawnym opiekunem, który tak długo obeymuie prawo zawiadowania, dopóki dziedzic nie stanie się pełnoletnim, i sam nie obeymie praw swoich. Wystawił im potem niesłuszność samowładnego przywłaszczenia cudzego majątku, w tak żywych kolorach, iż iednoznacznie postanowili, dziedzictwo potomstwu zmarłego zostawić. Nagle atoli otrzymał Senat wyrok Czernego rozkazujący, wszystkie młyny należące do dziedzictwa, wcielić do swoich posiadłości. — Cóż wreszcie pozostawiało Panu Rodofinikinowi czynić? — Nie potrzeba tu wspominać, z iak ślepem posłuszeństwem Senat rozkaz ten uskutečnił, i cały majątek zmarłego sobie samemu przywłaszczył. — Za-

ny podzielił Serwią na 12 powiatów, w miastach ustanowił Magistratury i Burmistrzów, a po wsiach Sędziów, na których takie osoby wybierał, którzy już w woysku iakowe urzędy sprawo-

wzięta nienawiść iego przeciwko Turkóm, okazać się ieszcze z następującego postępku z Baszą tureckim podczas zdobycia Belgradu: Mocą kapitulacyi otrzymał Basza przyrzeczenie wolnego z całą swiątą swoją odeyscia, i eskortę z 500 Pandurów, dla zastonienia przechodu swego przez kray serwiański, od wszelkich napadów ze strony mieszkańców. Czerny dał mu uroczystą obietnicę, iż niczego się na drodze obawiać nie ma; ale coż się stało? Ledwie co tylko stary Basza i 270 Turków z iego orszaku, na kilka mil od Belgradu oddalili się, Pandurowie uderzyli niespodzienie na hezbronnych, i wszystkich w pień wycieli. Basza, i 6 pierwszych dowódców, którym broni przy sobie zatrzymać dozwolono zostało, walczyli z niewypowiedzianą odwagą, i będąc ścigani od morderców, z których 12 zabili, dopadli blisko leżący iaskini, musieli iednakże uleść przemocy, i wszyscy bohaterską śmiercią polegli. Tegoż dnia rozkazał Czerny resztę pozostałych w Belgradzie Turków zamordować; nieszczęśliwi ci, w liczbie 40, schronili się do pewnego domu, gdzie przez długi czas z rozpaczą odpór dawali, dopóki na eście Serwianie ten dom niepodpalili. Jeden z dowódców serwianskich spytał się natenczas Czernego, co by z żonami i dziećmi Turków zabitych czynić? „niechay z głodu poginą,“ odpowiedział ozięble. — Właściwie imie Czernego było Jerzy Petrowich. Mniemano iż przezwisko Czer-

wali, prócz tego zaś pisać i czytać umieli; starał się także o pomnożenie w kraju sztuk i umiejętności. Zgromadzenie Reprezentantów ludu, przedtem Synodem zwane, i w mieście Semendrya istniejące, odtąd miało się zwać Senatem, i do Belgradu być przeniesione, gdzie codziennie zgromadzać się było powinno, dla czynienia urzędów tyczących się aktów nowey Konstytucyi.

Rok 1806 zakończył się na wypadkach wojennych w Polsce, podobnież iako roku zeszłego końcem było zwycięstwo Francuzów w Monarchii austriackiej pod Austerlitz, Okolice dawniejszey Polski między Narwą 190) i Wi-

ny albo czarny, nie tak z brunatney cery iego, iak raczey z nadania matki, która w wybuchnieniu mocnego żalu z zabicia męża swiego, od tak haniebnego uczynku, tém go nazwiskiem przezwała. Iednakże pogłoska owa, iakoby on zastrzelić miał Oycę swiego, z przyczyny, iż tenże za popełnione okrucieństwa przedsięwziął wydać go w ręcę tureckie, nie zdaie się być prawdopodobną, a raczey uważana być może iako iedna z pomiędzy wielu przesadzonych powieści, przez zemstę i nienawiść Turków rozsiewanych o osobie Czernego, któremu gdy w roku 1817 przez Semendryą przejeżdżał, zdradziecko głowę ucięli, i przez umyślnego Tatara natychmiast do Carogrodu posłali.

190) Narew rzeka polska, w samey Litwie poczynająca się, płynie przez Podlasie i Mazowsze, a przy Sierocku wpada do Bugu.

słą stały się teatrem krwawego boju, gdzie więcej jak 250,000 wołowników z obydwóch stron walczyło z niezmierném usiłowaniem. Od dnia 11. Grudnia zachodziły codzienne potyczki. Napoleon obrał sobie powzdłuż Wisły stałą linię, ażeby ztąd obrotami wojennemi tym łatwiej kierować mógł, lecz Generał Kamenskoj niepokoił ciągle wojsko francuzkie, i usiłował odeprzeć je od Wisły. Że zaś Rossyanie nie byli tam, jak pod Austerlitz, w massie zebranemi, lecz znajdowali się na wielu mocnych stanowiskach rozdzieleni, w takowych więc byli od Francuzów często naieżdżani. Wszystkie korpusy armii francuzkiey dowodzone od ośmiu Marszałków wyruszyły naprzeciw nim w pole, a dnia 23. Grudnia sam Napoleon ukazał się na czele swojego wojska. Francuzi tegoż dnia w nocy przy świetle księżyca, zdobyli szaniec rossyjskie przy wsi Czarnowo, i wyparli z nich, nie bez krwawey iednakże utarczki 15,000 Rossyanów, zraniwszy im wielu Generałów i zdobywszy 6 dział; gdy tym czasem ze swojej strony tylko iednego Generała, i 200 ludzi ranionych mieli. Nazajutrz Generał Kamenskoj w mocném stanowisku swoim przy miasteczku Nasielsko został od Marszałka Davoust napadniony, i z tegoż wyparowany; a Marszałek Augereau przeszedłszy tegoż dnia Wkrę 191) odparł Rossyanów

191) Wkra, mała rzeka polska wypływa z Pruss,

broniących przeprawy przez tę rzekę. W obydwóch tych dniach, Francuzi oprócz wielu ieńców zdobyli także 30 dział i 4 chorągwie. Dnia 26. Marszałek Ney uderzył na 7000 Prusaków, którzy się pod rozkazami Gen. Lestocq w mieście Działdowo 192) usadowili; nieprzyjaciół pomimo mężnego odporu, i przypuszczanych w nocy po czterykroć nadaremnych attakach, musiał nareszcie z tego miasta ustąpić, a Francuzi zdobyli 6 dział, kilka chorągwi, i zabrali wielką liczbę ieńców. Niezgoda dowódców rosyjskich ułatwiła Francuzom zwycięstwo, ponieważ Generał Kamenskoy od rady wojskowej za mającego pomieszaną zmysły osądzony, i dnia 25. Grudnia do Rosyi był odesłany; a Generał Beningsen *)

a pod Nowym dworem w Woiewództwie Augustowskim wpada do Bugu.

192) Działdowo, po niem. Soldau, małe miasto w Prusach wschodn. ma zamek, 2000 mieszkańców i znaczny handel.

*) August Bogumił Baron Beningsen cesarsko rosyjski Generał en Chef, pochodził z starożytney familii Baronów Beningsen z domu Bonteln, w Elektoracie hannowerskim. W 10tym roku życia swego umieszczony był w liczbie Paziów przy dworze elektorsko-hannowerskim, a w siedmioletniej wojnie służył jako Chorąży w piechocie hannowerskiej, u której aż do rangi Porucznika posunął się. W roku 1768 obiąwszy od matki swojej dobra na siebie przypadłe, opuścił służbę wojskową i oze-

w iego miejsce Naczelnym dowodcą mianowany został.

Lecz daleko zaciętsza i krwawa bitwa na

nił się z córką Pośła hannowerskiego na dworze Wiedenskim Barona Steinberg. Po śmierci żony swojej wstąpił w charakterze Podpułkownika w służbę rosyjską, dowodził w różnych pułkach, a nakoniec został Pułkownikiem Regimentu kilowskiego. Za iego waleczne zasługi i zaszczytne postęпки obdarzyła go Imperatorowa Orderem S. Włodzimierza. W potyczce przy Kunowie okazał niepospolite męstwo i chwalebną odwagę, za co w nagrodę dostał od Imperatorowej złotą i brylantami wysadzaną szpadę. W roku 1799 będącemu już Generałem jazdy Cesarz Paweł I. powierzył Cywilne Gubernatorstwo w Litwie. Gdy zaś roku 1806 rozpoczęła się wojna prusko-francuzka zdane mu było dowództwo korpusu 70,000 wojska, z którym udawszy się na posiłek armii pruskiej, natrafił przy Łowiczu na przednią straż francuzką połączoną z powstańcami polskimi, lecz odebrawszy wiadomość o całkowitem zniszczeniu wojska pruskiego, cofnął się do Pragi dla otrzymania tamże wzmocnienia, poczem chroniąc się każdéj utarczki, opuścił brzegi Wisły, a po odobranu naczelnego dowództwa ode dworu Generałowi Kamenskoj, mianowany był w iego miejsce, Gen. et. Chef całej armii rosyjsko-pruskiej. Bitwa pod Eylau tak była od niego kierowana, iż same nawet rapporta francuzkie, stratę wielkiej armii za godną podziwienia wymieniają, gdyby w iego mocy było, bitwę owę dwudzienną, jeszcze trzeciego dnia odnowić, tedy wypadek na stronę

piła pod Pułtuskim i Gołyminem. Dn. 26. Grudnia dywizye rossyiskie, które przy Nasielsku były pobite, i od Marszałka Davoust ściągane, weszły do obozu przy Pułtusku 193) o godzinie 2 po północy, w którym Beningsen

rossyisko-pruskiej armii byłby jeszcze świetniejszym, niżeli nam wiadomy jest; iednakże z postępowania iego w tej bitwie Monarcha tak był ukontentowany, iż go ozdobił Orderem S. Alexandra Newskiego. Bitwa pod Fridlandem aczkolwiek nie pomyślnie wypadła na stronę Rossyanów, iednakże Beningsen, iak dalece wiadomo nam są dzieje tej bitwy, nie dał żadnego powodu do poniesionej klęski. Armia rossyiska zmuszona była cofnąć się za Memel, a Beningsen w imieniu swego Monarchy, dowódcóm francuzkim oświadczył chęć zawieszenia broni; na które gdy złatwością zezwolono było, wkrótce potem nastąpił Traktat pokoju w Tylży. Beningsen po ukończeniu tej długiej i niepomyślnej dla Rossyi i Pruss kampanii, powrócił do Petersburga, gdzie natychmiast stawiony był przed Sądem woyskowym, ażeby zdał sprawę ze swoich postępów, gdy atoli nie dowiedziono mu żadnych umyślnie zamierzonych albo wielkich pobłądzeń, rozkazano mu udać się w dobra swoje.

193) Pułtusk, miasto polskie w Woiewodztwie Płockim, letnia rezydencya biskupów Płockich, leży nad rzeką Narwą i ma 3000 mieszkańców dosyć możnych. W bliskości iego Karol XII. Król szwedzki roku 1703 poraził woyska saskie.

z 45000 ludźmi stał. Nazajutrz Marszałek Lannes uderzył na nich we trzech kolumnach: bitwa była mordercza, 3 Generałów i jednego Pułkownika francuzkiego raniono, a 2 Adjutantów zabito. Rossyanie chociaż ponieśli stratę na 2 do 3000 w zabitych i ranionych, śmieli iednakże sobie przypisować zwycięztwo, i chlubić się zporazki Francuzów, którzy podług zeznania ieńców, do 6000 w zabitych, w tym krwawym boiu utracić mieli — To gdy się działo, korpus Generała Buxhōwden ściągnął się w południową stronę przy wsi Gołymin; należąca do niego dywizya Generała Panin, która dnem wprzōdy atakowana była od korpusu W. Xięcia Berg, i drugi oddział w Nasielsku pobity, stanęły różnemi drogami w obozie pod Gołyminem. Generał Davoust który niedobitków przy Nasielsku ścigał, dopędził ich tutaj, i uderzywszy na nich, wyparował z krzaków pobliskich przy Gołyminie. W teyże chwili nadszedł Mar. Augereau i Gen. Lesseps z 16tém pułkiem liniowym, i natarłszy na Rossyan bagnetem, przymusił ich do ustąpienia ze wsi, o którą posterunki tychże przytykały. O godzinie trzeciej dało się słyszeć mocne działobicie, a potyczka trwała aż do północy. Wszystkie kolumny rossyjskie cofały się w wielkim nieładzie do Ostrołęki, miasteczka nad Narwą, zostawiwszy broń, tabory, i wiele trupów na placu. Marszałek Soult ścigał niedobitków, i byłby ich wygładził do reszty, gdyby wielkie błota, i ciągłe deszcze nie zatrzy-

mały go w dalszym pochodzie, a pierwszym nie zostawiły czasu do śpiesznego odwrotu, bez którego okazyi żadenby człowiek nie uszedł. Według doniesień francuzkich, Rossyanie utracili w tej bitwie 80 dział, wszystkie wozy prochowe, więcęć iak 1200 bagażów, i 12000. ludzi w zabitych, ranionych i iencach, Francuzi zaś mieli 800 zabitych, a 2000 ranionych. Odpędziwszy więc Rossyan daley iak na 40 godzin drogi udali się na leże zimowe, a Napoleon powrócił do Warszawy, gdzie polską Kommissyą rządową dnia 14. Stycznia 1807 utworzył, której Prezydentem Hrab. Małachowskiego mianował.

Co tylko woyska francuzkie po krwawym boiu pod Pułtuskim i Gołyminem wypo-
czyły, aż w krótcie działania wojenne Generała Beningsena zawołały ich znówu do broni. Teatr wojny przeniósł się w początku roku 1807. od granic polskich do Wschodnich Pruss, gdzie się więksha część armii rossyiskiej prędko ściągnęła. Tam dnia 25. Stycznia przyszło do zaiętych walki. Odebrawszy Xiążę Pontécourvo wiadomość, że znaczny korpus rossyiski, napadłszy dnia 23. na posterunek francuzki przy Liebstadt 194) od 200 ludzi broniony, zdobył go

194) Liebstadt małe miasto w Prusach wschod. w bliskości obfitego w węgorze jeziora Mildensee, ma 1200 mieszk. okolica jego wydać przednią ziemię folarską.

gwałtem, i ciągnął ku Osterrode, 195) końcem przecięcia związku korpusowi francuzkiemu z resztą częścią armii wielkiej; wyruszył śpiesznie na przeciw niemu, i połączwszy się z innemi oddziałami, stanął przy Mohrungen 196) gdzie Rossyanów pod sprawą Generałów Pahlen, Markow, i Galiczyn, poraził dnia 25. Stycznia, i przymusił ich po krwawey utarczce do odwrotu. Lecz nayzaciętsza bitwa zaszła przy wsi Pfarrerfeldchen, która od Rossyanów mężnie broniona była, atoli po morderczy walce od Francuzów została wzięta, a Rossyanie przy wielkim krwi rozlewie aż o 2 mil cofnąć się musieli. W bitwie tey walczyło mniey iak 8000 Francuzów na przeciw 14000 armii rossyiskiej, którey stratę na 2000 szacowano, wzięto też 400 ienców, dwoie dział, i 1 haubicę. Francuzi mieli przeszło 700 ludzi w zabitych i ranionych utracić.

Było to niby przygotowaniem do daleko zaciętszey i morderczy wálki pod Eylau 197). Od

195) Osterrode, małe miasto z 1600 mieszk. zamkiem i amtem w Prusach Wschodnich w Cyrkule Mohrungenskim.

196) Mohrungen, miasto cyrkułowe w Prusach wschodnich, między jeziorami Mohrung i Scherding, ma 2 zamki, szkołę łacinską, i 1800 ludności.

197) Eylau, (pruska Jława) miasteczko dość ob-

1go aż do 7 Lutego zachodziły częste utarczki, w których Rossyane zawsze się cofając, odparci bywali, a wojsko francuzkie przez niezmierne usiłowania, i niezachwianą wytrwałość zwalczysz nie tylko uporczywą przewagę Rossyanów, ale też ostrość klimatu, i błotniste grunta tameczne, ziednało sobie nowe wawrzyny. — Dnia 7. Lutego pociągnęła armia francuzka do Eylau, dla rozpoznania obrotów nieprzyjaciela, który za miastem stanowisko zajął. Marszałek Soult opanował wzgórze na których trzy pułki rossyjskie stały dla bronienia przystępu do równiny za miastem], i spędził z nich Rossyanów. Niektórzy pod Generałem Barclay de Tolly usadowili się byli w Kościele i na Cmentarzu, iednakże w nocy w pośród nayscięższego odporu, zostali z obydwóch tych miejsc wyparci. Dzień 8. Lutego zaczął się od mocnego działobicia z obydwóch stron, przez co armia rossyjska uszykowana w kolumny poniosła nie małą stratę. Tym czasem gdy Marszałek Davoust chciał Rossyanów obeyść, i dostać się do lewego boku, przez półgodziny padał tak wielki śnieg z grubą mgłą połączony, że obydwą woyska rozeznąć się nie mogły; ta okoliczność Rossyanom przeszkodziła do uważania o-

szerne z zamkiem, ale bez murów w Prusach Wschodnich nad Arszenskim ieziozem. Inne tegoż nazwiska czyli niemieckie Eylau, w Prusach Zachodnich; pierwsze ma 1800 drugie 1500 mieszkańców.

brotów nieprzyjacielskich, a Francuzóm dała czas do przywrócenia porządku między woyskiem. Iak tylko się wyjasniło, Marszałek Bessieres i W. Xiążę Berg, natarli na iazdę rossyiską i przyprowadzili ją o wielką stratę; dwie linie rossyiskiey piechoty były przełamane, a trzecia dała odpór przypierając o mały lassek. Gwardya Napoleona, który sam w prostej odzieży był przytomny tej bitwie, przedarła się po dwakroć przez całą armię rossyiską. Więcey iak 20,000 ludzi z piechoty rossyiskiey odparto, i przymuszono stanowisko swoje opuścić; 12 do 15000 ieńców 18 chorągwie i 45 dział na Rossyanach zdobytych, były trofea różnych utarczek od 1 aż do 8 Lutego stoczonych. Francuzi stratę Rossyan podawali na 7000 zabitych a 16,000 ranionych, własną zaś swoją na 1800, zabitych a 5700 ranionych. Bitwa pod Eylau trwała aż do późnej nocy, Rossyanie pomimo naywiększey odwagi i heroizmu z iakim walczyli, zostali porażeni (choćaż tylko stratę swoją na 12,000 zabitych a 7900 ranionych, francuzką zaś na 30,000 zabitych, a 12,000 ranionych cenili, i zabraniem 2000 ieńców i 12 orłów chlubili się) i aż na 100 godzin drogi od Wisły zapędzeni. Obydwie strony przypisywały sobie zwycięztwo, i obydwie cofnęły się po tej morderczej bitwie; Francuzi atoli otrzymali plac, choćaż im się nie udało, przełamać środek rossyiski, a Marszałek Ney chcący prawe ich skrzydło otoczyć, został od Generała pruskiego Lestocq, który także tej bitwy był uczestnikiem, wstrzy-

manym, przez co zamiar iego na Rossyanów z tyłu uderzyć, nie przyszedł do skutku. Korpus Marszałka Angereau poniosł znakomitą stratę, a wojsko francuzkie cierpiało przytém niedostatek żywności, którey dowoz w niebardzo żyznym nieprzyacielskim kraju daleko trudniejszym był dla niego, iak Rossyanóm, którzy w tyle za sobą prowincye rossyjskie mieli. Tém osobliwszą rzeczą było, że ci ostatni, po tej bitwie nie posuwali się iuż daley, i Francuzów zaczępiac nie ważyli się, którzy tym czasem nad Wisłą mocno się szancowali, ściągając do siebie nowe woyska z Polski, Niemiec, Włoch, i Francyi, na posiłek i wsparcia w tegoroczney kampanii.

Nie tylko zaś Francuzi w ciągu tøy wojny zdobyli większą część krajów Króla pruskiego, ale też stali się Panami Pomeranii Szwedzkiej, a po zawartym pokoju, w Tylzy, pozbawili Króla szwedzkiego wszystkich iego posiadłości niemieckich, przez zajęcie twierdzy Stralsund i wyspy Rügen. Większa część Szląska pruskiego 198) wpadła także Francuzóm do rąk;

198) Szląsk pruski albo Księztwo Szląskie, wielka kraina niemiecka, między Czechami i Prusami, iakoteż na obydwóch brzegach Odry leżąca, zawiera 726 mil kwadratowych powierzchni, i około 2 miliony mieszkańców dzieli się na obwody 4ech Rejencyi: Wrocławskicy, Reichenbachskicy, Lignickiey, i Opolskiey.

gdzie wojsko Ligi Renskiej pod sprawą Xięcia Jeronima Bonapartego, z odwagą i szczęściem nie małe korzyści odniosło, a fortece tameczne poddawały się iedna po drugiej. Na końcu roku zeszłego kapitulowała twierdza Glogau; 199) w początku zaś roku 1807 Wrocław 200) po iednomiesięcznem oblężeniu poddał się Francuzom dnia 5. Stycznia; a po czterodniowem bombardowaniu kapitulowała twierdza Brieg 201) dnia 16. Stycznia, i Swidnica 202) dnia 7. Lu-

199) Glogau (Głogów) miasto pruskie w obwodzie Rejencyi Lignickiej w Niższym Szląsku, leży nad Odrą, i jest warowne, ma 9438 mieszkańców, 2 gimnazya, fabryki tabaki, krochmalu, blich wosku, i inne.

200) Wrocław, stolica całego Szląska nad rzekami Odrą i Olawą dzieli się na stare i nowe miasto, ma 3 przedmieścia 60950 mieszkańców, Akademią, 14 publicznych bibliotek, 10 gabinetów kunsztów i medallów, 34 szpitalów miłosierdzia, wielkie fabryki, i handel obszerny.

201) Brieg (Brzeg) miasto pruskie w Rejencyi Wrocławskiej, nad Odrą z 8565 mieszk. ma gimnazyum luterskie zwane Illustre, wolną szkołę dla ubogich, różne rękodzielnie, i handel.

202) Swidnica (Schweidnitz) wielka twierdza w Szląsku niższym, od Francuzów mocno nadwierzona, ma 7996 mieszk. różne fabryki i wielki handel.

tego, których załogi dostały się w niewolę wojenną. Neisse 203) Rosel 204) i Glac 205) dopiero w Czerwen poddały się wojsku francuzkiemu, a wszelkie usiłowania Xiążęcia Anhalt-Pless i Generała pruskiego Thiele, którzy obleżone twierdze ratować chcieli, zostały bezowocne, gdy korpusy ich częścią pobite, częścią rozproszone były. Podobnie i miasta Gdańska *) rozpoczęło się oblężenie jeszcze w miesiącu Marcu. Woyska francuzkie, saskie i badenskie w liczbie 20,000 ludzi pod sprawą Marszałka Le-

203) Neisse (Nissa) miasto nad rzeką tegoż imienia w górnym Szląsku, warowne iedne z najmocniejszych w Szląsku, liczy 12000 mieszkańców, ma różne rękodzieła i handel.

204) Rosel, miasto Królewskie w Rejencyi Opol-skim w Śląsku górnym, nie daleko Odry; Król Fryderyk II. zrobił ie mocną twierdzą, którą Austriacy roku 1740 zdobyli szturmem, ale Prusacy odzyskali ją i tak obwarowali, że ci po dwa razy daremne o iej wzięcie czynili usiłowania. Ludność wynosi 2269 mieszk.

205) Glac (po pol. Kłocko) miasto-stołeczne hrabstwa tegoż imienia w Rejencyi Reichenbachskiej, nad rzeką Nissą, iest miernie warowne, ma 6742 mieszk. gimnazium katolickie, i fabryki pliszu, adamaszku, skór kolorowych, i inne.

*) Ob. Tom. II. kar. 3.

febvre*) tworzyły korpus oblegający, i posuwały się przeciwko miastu którego załoga do 18,000 wynosić miała. Z Szczecina i innych fortecz szląskich sprowadzono artylleryą ciężką, za po-

*) Franciszek Jozef Lefebvre urodził się w Ruffach w Departamencie Wyższego Renu roku 1755, a w 18tym roku życia swojego rozpoczął wojskowy zawód w gwardyi francuzkiej, i postępując ze stopnia na stopień otrzymał po bitwie pod Lambach i Geisberg w roku 1793 rangę Generała dywizyi, w nagrodę swojej waleczności, później zaś dowodztwo 4 oddziałów, przeznaczonych do oblężenia twierdzy Vauban, po której zaięciu wyruszył z 17 batallionami do Palatynatu, i blokował szaniec przedmostowy pod Mannheimem na lewym brzegu Renu. Diwizya jego popisała się zwyciężko pod Saint-Croix, Arlen i Divant, walczyła z nieustraszoną odwagą w potyczce przy Fleurus, gdzie Generał Lefebvre przyłożył się nie mało do skutecznych wypadków w owym pamiętnym dniu, aczkolwiek miał nieszczęście konia pod sobą utracić. W pierwszych wyprawach armii Sambry i Mozy, dowodził lewem iey skrzydłem, w potyczce nad Roer przy Limnich, i był najpięrszym, który przeprawę na prawy brzeg Renu uskutecznił, przez co armia austryacka nie bez klęski stanowisko swoje opuścić była zmuszona. W następującym r. gdy plan nowego Naczelnika Jourdana, naprzód posuniętą diwizyą Generała Lefebvre bardzo na niebezpieczeństwo wystawiał, uchronił się tenże szkodliwych skutków, zaiawszy dosyć korzystną posadę, i utrzymał mocny korpus Austryaków na cuglach; a

mocą którey od 20. do 30. Kwietnia bez przerwy do miasta strzelano, i dopiero dnia 7. Maia zdobyto przedmieście Holm, a 7000 Rossyanów, którzy na pomoc Gdańsku przy uysciu Wisły

będąc dobrze świadomym położenia owego miejsca, na którym ci usadowić się chcieli, uszykował swoje woysko na wzgórzach pod Altenkirchen, i stoczywszy z niemi trzygodziną bitwę, przymusił ich do ustępu. Generał Hoche który na miejsce Jourdana naczelne otrzymał dowództwo, rozpoczął był kampanią, od przeprawy przez Ren pod Neuwied; Lefebvre towarzyszył mu, a w krótcie potem obrócił się ku Frankfurtowi, gdzie strzelcy francuzcy razem z Austryakami wtargneli, gdy tymczasem rozejm zawarty wstrzymał działania wojenne. Po śmierci Generała Hoche, otrzymał Lefebvre iako starszy Generał diwizyi tymczasowe dowództwo armii, a gdy po rozwiązaniu Rastadzkiego Kongressu, znowu nieprzyjacielskie kroki rozpoczęto, udał się do armii dunayskiej, która przez poruszenia swoje pod sprawą Jourdana, w pierwszych potyczkach, nieprzyjaciela ziego stanowisk wyparła. Najzaciętszy napad stał się pod Ostrach, gdzie przednia straż tylko z 8000 ludzi złożona, walczyła przez 5 godzin z daleką przemagającą w liczbie austryacką kolumną; Lefebvre okazał w tej bitwie żołnierzom bohaterski przykład nieustraszonego serca, aczkolwiek otrzymał postrzał w ramię, przez co zmuszonym był udać się do Hünningen, gdzie aż do wyzdrowienia swojego przebywał. W roku 1798 mianowanym został dowodcą 17tej diwizyi woyskowej w Paryżu; był to Urząd podtenczas

wyłądowali, od Marszałka Lannes zostali odparci, poczem dnia 24. Maia Generał Ralkreuth Komendant Gdańska kapitulował, a załoga przyrzekłszy przez cały rok nie służyć przeciwko

osobliwie trudny i krytyczny, ile że Dyrektoryum i Radey znajdowali się w nieprzyjaźni między sobą, a wszystkie umysły były w poruszeniu. Naybardziej zaś niepokoiło dobrze myślących obywateli, otworzenie nowego Klubu Jakobinskiego, którego Członki wzywali cieniów Marata i Robespiera, i chcieli znowu przywrócić Systemat Terroryzmu; lecz Generał Lefebvre dokazał tego, że schadzki Jakobinów, wspartych od kilku Współczłonków Dyrektoryum, bez odwołki zamknęto. W pamiętnej rewolucyi dnia 18. Brumaire (9. Listopada) 1799 przykładał się czynnie do wsparcia Bonapartego, a cały Naród oświadczył, że Generał Lefebvre w owym dniu zasłużył się dobrze względem Ojczyzny; a gdy tenże naybardziej o to się starał, ażeby pierwszą epokę swego Konsulatu, ukończeniem wojny domowej w Vendee zaszczycił, Lefebvre działał skutecznie do przywrócenia spokoyności w zachodnich Departamentach Francyi, i ustalenia bezpieczeństwa nowej Konstytucyi. Wkrótce po utworzeniu Legii honorowej, zaszczycony został Wielkim Krzyżem oneyże, a po wyniesieniu Napoleona na Cesarstwo, mianowany był Marszałkiem Państwa; w roku zaś 1807 otrzymawszy dowództwo korpusu oblegającego miasto Gdańsk, kierował oblężeniem tak pomysłnie, iż nie tylko uskutecznił poddanie się rzeczoney twierdzy, ale też przez swoje męstwo i bohaterską wytrwałość zasłużył sobie na

Francyi i iey Sprzymierzonym, wyciągnęła z miasta.

Upadek Gdańska stał się nieiako hasłem do nowego rozpoczęcia kampanii, gdy już wszystkie jeszcze w zimie zaczęte układy o pokój, przy których Austria za pośrednika ofiarowała się, przerwanemi zostały. Na początku wiosny, gdy nieprzyjemna pora ustąpiła, a grunt suchy, łatwiejszy sprawił dowóz żywności, armia zaś francuzka znaczne otrzymała wzmocnienie, Rosyianie poczeli się sposobić do nowych utarczek. Generał Beningseu i W. Xiąże Konstanty

nowy tytuł Xiążęcia Gdańskiego. W roku 1808 Cesarz Napoleon któremu świetne wojskowe talenta Marszałka tego wiadome były, wyprawił go do Hiszpanii, zdawszy mu naczelne dowództwo iednego korpusu woyska, z którym ón walczać przeciwko rokoszanóm w różnych potyczkach, wiele się przyłożył do poskromienia tychże; w następującym zaś roku, przy rozpoczęciu kampanii z Austryą, otrzymawszy dowództwo iednego korpusu, złożonego z Bawarów i Wirtemberczyków, miał okazją popisać się znowu w rozmaitych utarczkach, heroiczną odwagą swoją, z którą także i w bitwie pod Wagram, do otrzymania stanowczego zwycięztwa, na korzyść swojego Monarchy, działał. Po zaszczytnej w roku 1814 odmianie stanu rzeczy we Francyi, nie tylko pozostał przy dawniejszym randze i tytule swoim, ale też otrzymał od Króla Order Sw. Ludwika, i wyniesionym został na godność dożywotniego Para Francyi.

na czele gwardyi rossyiskiej, wymierzyli główny atak przeciwko Marszałkowi Ney przy miasteczkach Altkirchen, Gutstadt, i Wolfsdorf. Marszałek Ney cofnął się, iednakże dnia 7. Czerwca pobił Rossyanów podczas ataku ich na stanowisko francuzkie przy Deppen, zadawszy im znakomitą klęskę. Nazajutrz Napoleon przybył do obozu przy Deppen, i udał się z trzema korpusami do Gutstadt, gdy tym czasem W. Xiążę Berg 20,000 Rossyanów z ich stanowiska przy Glotkau wyparował. Wtenczas dopiero cała armia rossyiska opuściła lewy brzeg rzeki Alle, iakoteż wszystkie nowe założone oszańcowania i magazyny swoje w Heilsbergu 206), dla usadowienia się na prawém brzegu tej rzeki. Dnia 12. Czerwca armia francuzka weszła do Heilsberga, a gdy rossyiska coraz daley cfała się, rozkazał Napoleon gwardyi i 4 korpusom pociągnąć do Friedlandu 207), gdzie dnia 13. Czerwca Francuzi weszli, lecz od Ros-

206) Heilsberg, miasto cyrkułowe w Prusach wschodnich nad rzeką Alle, z pięknym zamkiem mieszkalnym Biskupa Warminskiego, ma 3300 mieszkańców żywiących się z sakiennictwa, garbarniów, iakoteż z handlu płutnem, przędzą i suknem.

207) Friedland, małe miasto nad rzeką Allą w królewieckim Cyrkule w Prusach Wschodnich, ma 2160 mieszkańców; pamiętne zwycięstwem Francuzów roku 1807 d. 14. Czerwca.

syków wkrótce wyparowani byli. Nazajutrz kuś się o toż samo Marszałek Davoust, lecz Ros-
syanie dawszy mężny odpór, ścigali go aż o pół
mili. Tym czasem nadeszła nieznacznie wielka
armia francuzka, i przypuściła z obu stron główny
atak do Friedlandu, gdzie się Rosssyanie oszań-
cowali byli. O 5 godzinie w wieczor rozpoczęła
się właściwa bitwa, której całe wojsko francuz-
kie uczestnikiem było. Rosssyanie w powszechném
zamieszaniu i znaczną stratą wyparowani zostali
z Friedlandu, nie mając nawet czasu przywró-
cenia porządku między sobą. Zwycięstwo przy-
chyliło się stanowczo na stronę Francuzów, a
Marszałek Ney z naieżonym bagnetem wiele ko-
lumn piechoty rossyjskiej napędził do rzeki Al-
le, gdzie ponieważ przez jeden tylko most nie
mogły wszystkie przechodzić, rozkazał Generał Be-
ningsen na miłąkich miejscach w bród przeby-
wać; lecz obydwie brzegi były nadto głębokie,
tak iż wiele ludzi potonęło; ogółem zaś wynosi-
ła strata Rosssyan w tej bitwie 10 do 18000 osób
i 80 dział, a Francuzów 500 zabitych a 3000
ranionych. I tak Napoleon uświetnił rocznicę.
zwycięstwa swego pod Marengo, po 7miu la-
tach nowym tryumfem, tegoż dnia (14. Czerwca
1807) pod Friedlandem w Prusach wschodnich.
Dnia 16. Czerwca weszli Francuzi z Marszałkiem
Soult do Królewca *) a nieszczęśliwy Król

*) Ob. Tom. II. kar. 189.

pruski schronił się jeszcze w miesiącu Styczniu aż do granic swojego Państwa, i dotychczas przebywał w Memlu *). Rosśyanie będąc ścigani od Francuzów, cofali się z wielkim pośpiechem do pogranicznego miasta Tylży nad rzeką Niemem, 208) gdzie już dnia 19. Czerwca Francuzi weszli byli; a nazajutrz Generał Beningsen upraszał Napoléona o zawieszenie broni, na które gdy tenże zezwolił, podpisany był dnia 21. Czerwca w Tylży od Xięcia Łabanow-Rostowski i Xięcia Neufchatel rozeym, dnia zaś 25. między tymże i Generał Kalkreuth ze strony pruskiej, stało także zawieszenie broni w Tylży, po którym w krótkce rozpoczęły się układy o pokoy.

*) Ob. kar. 290.

208) Niemen (Memel, po łac. Chronus), znaczna rzeka, wypływająca z lasów litewskich, płynie pod Grodnem, Rownem, aż po Ragnetę, (miasto pruskie) tam się dzieli na 2 ramiona, które kilku ujściami do zatoki kurońskiej (Kürischhaf) rozciągającą się aż pod miasto Memel, wpadaia.

KONIEC TOMU Igo.

Omyłki w Tomie I. zasze.

Na kar. w wier.

XII	—	8	<i>zamiast</i>	istnieia	<i>czytaj</i>	istnienia.
XVI	—	20	—	las	—	lat.
37	—	19	—	ciesni	—	ciesniny.
—	—	22	—	floctie	—	flotcie.
39	—	29	—	ktoro	—	która.
52	—	6	—	srobkiem	—	środkiem.
—	—	27	—	uzaiąc	—	uznając.
59	—	5	—	składało się	—	składały się
—	—	15	—	opanowszy	—	opanowaw- szy.
61	—	20	—	handlowno.	—	handlowne
64	—	18	—	Rząda.	—	Rządu.
75	—	26	—	mocno.	—	mocne.
80	—	31	—	był	—	było.
102	—	25	—	Baselkim	—	Bazelskim.
104	—	29	—	podpali	—	podpalili.
108	—	8	—	dawe.	—	dawne.
—	—	35	—	znayduią się	—	przebywają.
110	—	20.	—	dowiepziawszy	—	dowiedzia- wszy.

Na kar. w wier.

— — 30	zamiast	ctronę	czytáy	stronę.
112 — 17	— —	którzy	—	który.
114 — 6	— —	prawoć	—	prawo.
— — 24	— —	rozne	—	różne.
116 — 1	— —	wspomnice	—	wspomnieć.
131 — 10	— —	ustąpienie	—	ustąpienia
132 — 14	— —	rozkawszy	—	rozkazaw- szy.
141 — 31	— —	stało	—	zostało.
147 — 17	— —	Trybuna	—	Trybunał.
148 — 22	— —	Generał	—	Generałem
153 — 15	— —	miasta	—	miasto.
160 — 8	— —	świętego	—	świętego
162 — 27	— —	miał	—	miały.
171 — 9	— —	pod i bronią	—	pod bro- nią.
177 — 7	— —	Wirku	—	Wieku.
178 — 19	— —	imieninia	—	imienia.
— — 23	— —	pędzi	—	piędzy.
180 — 29	— —	Rzędu	—	Rządu.
182 — 25	— —	opólnie	—	ogólnie.
183 — 23	— —	we	—	owe.
184 — 9	— —	w porozumieciu	—	w poro- zumie- niu.
187 — 4	— —	dyplymatycznego	—	dyplo- matycz- nego.
189 — 2	— —	Prancya	—	Francya
290 — 21	— —	oświadczenie	—	oświad- czenia.
202 — 1	— —	aa	—	na.

Na kar. w wier.

204	—	24	<i>zamiast</i>	ciasne	<i>czytaj</i>	ciasne.
218	—	17	—	zostawał	—	został.
224	—	13	—	zawsze	—	żwawe
231	—	22	—	życzyłem sobie	—	pragno- łem ie- szcze.
240	—	8	—	wkraczenia	—	wkro- czenia.
245	—	15	—	de Czech	—	do Czech
246	—	28	—	imiecia	—	imienia.
249	—	7	—	przysłania sobie	—	przysła- nia mu- ku.
252	—	15	—	du	—	ku.
260	—	10	—	nieprzywiązany	—	przywią- zany.
261	—	3	—	zostali	—	zostały.
264	—	18	—	tytał	—	tytuł.
267	—	16	—	wzywył	—	wzywał.
278	—	1	—	wysłana	—	wysłane.
298	—	19	—	Eurody	—	Europy.
300	—	23	—	zaowu	—	znowu.
309	—	28	—	podniey	—	poźniey
314	—	5	—	czatem	—	czasem.
315	—	3	—	naazelne	—	naczelne
321	—	23	—	Xięztwem	—	Xięz- twem.



Tablica Chronologiczna,
Dziejów Europy i innych części świata, na początku Wieku dziewiętnastego.

Rok	Austria.	W. Brytania.	Dania.	Francya.	Hiszpania.	Hollandya.	Niemcy.
1801	<p>Panowanie Franciszka II Cesarza Rzymskiego od roku 1792 1. Marca.</p> <p>Po ukończonej wojnie z Francją, zawiera Traktat Pokoju w Lunewillu dnia 9. Lutego; na mocy którego otrzymuje za odstąpione Rzeczypospolitej francuskiej prowincye belgickie i Lombardya, 2/3 części z bywszych krajów weneckich z Istrią i Dalmacją.</p>	<p>Panowanie Jerzego III. Króla od roku 1760 25. Paźdz.</p> <p>Krąy Hanowerski należący do Króla W. Brytanii zajmują 24 tysięcy Prusaków, w skutku Konwencji Pułnocnej z roku 1800. Flotta angielska z 25 liniowych okrętów złożona, pod sprawą Admirala Nelson wypływa na morze pułnocne przeciwko Danii, d. 28 Marca.</p> <p>Nowa Konwencya morska z Rosyją d. 17. Czerwca zawarta w Petersburgu. Flotta Angielska o 150 żaglach pod sprawą Admirala Abercrombie, ląduje w Egipcie. Obacz Afryka.</p> <p>Przedugodny Traktat Pokoju z Francją zawarty dnia 1. Października w Londynie.</p> <p>Neporozumienia między Anglią i Turcją o zamordowanie kilku Bejów Mameluków, od Kapudan Baszy 22 Października, którzy się pod angielską schronili opiekę.</p>	<p>Panowanie Króla Chrystyana VII od r. 1766.</p> <p>Powzdłuż morza pułnocnego Holsztynie, Iulandii, Norwegii, i w samej Danii dzieją się liczne uzbrajania przeciwko Anglii.</p> <p>Obleżenie Kopenhagi dnia 2. Kwietnia od floty angielskiej pod sprawą Admirala Nelson, nie przyszło do skutku. Zawieszenie broni następuje.</p> <p>Król duński przysięgł dnia 23. Paźdz. do konwencji morskiej z d. 17. Czerw. z Rosyją i Anglią zawartej, i otrzymał od Anglii na powrót wydarte sobie osady wschodnio- i zachodnio-indyjskie.</p>	<p>Panowanie Napoleona Bonaparte 1. Konsula Rzplitej francuskiej od r. 1799.</p> <p>Zawiera Traktat Pokoju z Austrią w Lunewillu dnia 9. Lutego; i z Królem neapolitańskim we Florencyi dnia 28go Marca.</p> <p>Wypowiada wojnę Portugalii w końcu miesiąca Lutego.</p> <p>Wojsko francusko-hiszpańskie wkracza do Portugalii.</p> <p>Traktat Pokoju zawarty z Portugaliją dnia 8. Czerw. w Badajoz. Powtórny Traktat z Portugaliją d. 29. Września w Madrycie.</p> <p>Umowa z Hiszpanią względem Xięstwa Parmy. Obacz Włochy.</p> <p>Przedugodny Traktat z Anglią w Londynie dnia 1. Października.</p> <p>Traktat przyjaźni i handlu z Ziednocz. Stanami Ameryki Pułnoc. d. 31 Lipca. Pokój z Dejem Algierskim d. 17 Grudn. Konkordat Rzplitej francuskiej z Piusem VII. dnia 10 Września.</p>	<p>Panowanie Karola IV. Króla od r. 1788.</p> <p>Wojsko hiszpańskie sprzymierzone z Francją osadza kraje portugalskie.</p> <p>Traktat Pokoju z Portugaliją w Badajoz d. 8. Czerwca i z Rosyją w Paryżu dnia 4. Października.</p> <p>Umowa z Francją względem Xięstwa Parmy. Hetrorie na wieczne czasy Hiszpanii przysadzona. Obacz Włochy.</p>	<p>Rzeczpospolita bawarska odstępuje Traktatem w Amiens wyspę Ceylon w Indyach Wschodnich Anglii, od której powracają się Hollandyi inne ich posiadłości.</p> <p>Nowa odmiana republikańskiej formy rządu w Batawii i podział kraju na 9 Departamentów.</p>	<p>Król Duński w skutku Konwencji Pułnocnej w r. 1800 zawartej osadza miasta Hamburg i Lubeck żołnierzem duńskim; który po zawarciu pokoju z Anglią dn. 23. Października musiał z tych miast znowu ustąpić.</p>
1802	<p>Rozpoczęcie zwołanego przez Franciszka II Cesarza wPrezburgu Węgierskiego Seymu. Władz uroczysty Cesarza dnia 13 Maja tamże.</p> <p>Ukończenie Seymu Węgierskiego dnia 31. Października. Węgry zezwalaia na utrzymanie 63,246 regularnego wojska, które podczas wojny 12,000 ludźmi ma bydz powiększone; i podwyższenie podatków krajowych na 2 miliony ZR.</p>	<p>Traktat Pokoju z Francją Batawiją, i Hiszpanią zawarty dnia 27. Marca, w Amiens. Traktat albo wieczne unia i powszechy allians obronny z Xiążęciem Maratów w Indyach Wschodnich w Bassein d. 31. Grudnia.</p>	<p>Konkordat z Papieżem roku zesłego zawarty, ogłoszony został w dzień Wielkanocny.</p> <p>Nowa Organizacya gallikańskiego Kościoła.</p> <p>Powszechna amnestya emigrantom dnia 24. Kwietn. uchwalona. Bonaparte dożywotnie Konsulem mianowany, konstytucya dnia 3. Sierpnia została umiarkowana i Order Legii honorowey dnia 15. Maja utworzony.</p> <p>Pokój z Królem Tunetańskim. Obacz Afryka.</p> <p>Pokój z Anglią. Patrz W. Brytania. Wojska francuskie idą do Szwajcaryi dla uśmierzenia powstańców tamecznych.</p> <p>Flotta francuska wypływa w Lutym z Brest do wyspy St. Domingo. Obacz Ameryka.</p>	<p>Na mocy Traktatu w Amiens Hiszpania odstępuje W. Brytanii Wyspę Trinidad, i jedną z antyllskich w Ameryce Północnej.</p>	<p>Przyładek dobrej nadziei Pokoju w Amiens pozostaje przy Hollandyi.</p> <p>Wilhelm Fryderyk dziedziczny Statuder, zrzeka się godności swoicy, i za pośrednictwem Prusa Traktatem w Paryżu zawartym 24 Maja, otrzymuje w wynagrodzeniu niemieckie Xięstwa Fulda, i Corvey, Opactwo Weingarten, i miasto Rzeszy Dortmund.</p>	<p>Rozpoczęcie Seymu Deputacy Rzeszy niemieckiej, w sprawie wynagrodzenia na mocy Traktatu lunewilskiego, Xiążąt niemieckich, którzy na lewym brzegu Renu posiadłości swoje dziedziczne. Francyi odstąpili, utworzone w Regensburgu. (Ratisbona)</p>	
1803	<p>Uchwałą Deputacy Rzeszy niemieckiej na Seymie w Regensburgu 25 Lutego Austria wynagrodzona została Biskupstwami Tridentu i Brixen we Włoszech.</p> <p>Oświadczenie neutralności ze strony Austrii d. 1. Sierpnia.</p> <p>Połączenie Rządu zachodniej Galicji, z Rządem krajowym Wschodniej Galicji w jedno Gubernium d. 10. Października.</p> <p>Nowe Urządzenie austriacko-weneckiego Państwa d. 16. Marca. Podział na 7 prowincyi.</p>	<p>Wielkie uzbrojenia w Anglii od 7go Maja, i wypowiedzenie wojny Francyi 18. m. Wojsko francuskie pod sprawą gen. Mortier 28. Maja wkracza do Hanoweru.</p> <p>Anglia ogłasza uścicia rzek niemieckich do morza, za będące w stanie blokady.</p> <p>Zwycięstwo Anglików w Indyach Wschodnich pod sprawą GG. Wellesley, Lake etc. nad Xiążętami Marattow, i Królem Randy na wyspie Ceylon. Zdobył Atry stolicy całego Indostanu i twierzy Gualior. Traktat pokoju w Serieniengau d. 30. Grudnia z Xiążętami Marattow.</p>	<p>Rozporządzenia Króla duńskiego z dnia 4. Maja względem Konduity handlujących i żeglujących podczas wojny między obcemi mocarstw.</p> <p>Zwinięcie wojsk duńskich d. 16. Września w Xięstwie Xięstwie Holsztynskim.</p>	<p>Francya przedała Prowincyą Louisianę w Amer. Pułnoc. Stanom Ziednoczonym, przez co zabezpiecza sobie z nimi dalsze stosunki przyjaźni.</p> <p>Zamachy na życie Igo Konsula od emigrantów francuzkich knowane, zostały odkryte 18 Lutego a sprawcy onychże ukarani.</p> <p>Ogłoszenie wojny przeciw Anglii dnia 18. Maja, po niezezwoleniu rządu francuzkiego na roszczenia angielskie.</p> <p>Admiral angielski Saumarez bombarduje nadmorskie miasta francuskie Granville, St. Vallery, Calais, i Boulogne, dnia 14. i 15. Września, atoli bezskutecznie.</p>	<p>W skutku umowy z Francją dnia 30 Paździer. wypłacone zostało wynagrodzenie Statudera Hollandyi Kraiami niemieckimi mocą Traktatu z Francją d. 24. Maja 1802 na niego przypadkami.</p>	<p>Wyrokiem Deputacy Rzeszy w Ratisbonie, potwierdzone zostało wynagrodzenie Statudera Hollandyi Kraiami niemieckimi mocą Traktatu z Francją d. 24. Maja 1802 na niego przypadkami.</p>	<p>Główna Uchwała Deputacy Rzeszy niemieckiej w Ratyzbonie za pośrednictwem Rosyi i Francyi 25 Lutego ukończona, a 28. Sierpnia od Cesarza zatwierdzona została.</p> <p>Mocą téż Uchwałą W. X. Toskanii otrzymuje za ustąpione posiadłości swoje we Włoszech, na rzecz nowego Króla Hetruryi, tytuł Xiążęcia Elektora, i wynagrodzenie sekularyzowanem Arcybiskupstwem Saleburskim, Probostwem Berchetsgaden, i częściami Biskupstw Eichstädt i Passau.</p> <p>Godności Elektorów Xiążąt Trewirskiego i Kolońskiego zostały całkiem zniesione, a Mogunckiemu tytuł Xiążęcia Elektora - Arcykanclerza nadany.</p>

<p>Panowanie Maryi Franciszki Królowej od roku 1777 13. Maja.</p> <p>Francya wypowiada wojnę Portugalii 27. Lutego. Woysko Hiszpańskie sprzymierzone z Francyą wkracza do Portugalii.</p> <p>Traktat Pokoju zawarty z Francyą i Hiszpanią dnia 8. Czerwca w Badajoz.</p> <p>Powtórny Traktat z Francyą zawarty dnia 29. Września w Madrycie; ponieważ 1szy Traktat od Bonapartego nie był zatwierdzony.</p>	<p>Panowanie Fryderyka Wilhelma III. od roku 1797 6. Listop.</p> <p>Księztwaniemieckie Anspach i Bayreuth we Frankonii, ustąpione zostały dnia 2. Grudnia od ostatniego Margrabi, brandeburskiej linii elektorskiej, z której owoczeni Królowie pruscy pochodzą.</p>	<p>Panowanie Alexandra I. od r. 1801 dnia 24. Marca.</p> <p>Smierć Pawła I. dnia 24. Marca, osłabia konwencyą pułocną, czyli neutralności zbrojnej.</p> <p>Alexander I obrany 25. Marca Cesarz rossyjski zawiera nową Konwencyą morską d. 17. Czerw. z W. Brytanią.</p> <p>Wcielenie Gruzynii czyli Georgii do Państwa rossyjskiego.</p> <p>Cesarz rossyjski zawiera Traktat Pokoju z Francyą dnia 8go Paździer. w Paryżu i z Hiszpanią d. 4. Paździer. tamże.</p>	<p>Nowy Projekt Konstytucyi ułożony, i od Rządu francuzkiego w Paryżu dnia 29. Maia zatwierdzony, Szwaycarya otrzymuje. Podług tej Rzplity na 17 kantonów podzielona, od Rządu Centralnego Senatu, z 23 Senatorów na lat pięć, z 2 Landamanów na lat 10 obieranych, od Seymupowszechnego 277 członków na lat 5 obieranych, iakoż przez Prefektów w każdym z osobna kantonie, składającego się, rządzonabyć miała.</p> <p>Stronnicy dawnego Systematu ze swoim Landamanem Reding w miesiącu Paździer, ukazują się znowu na czele interesów krajowych.</p>	<p>Panowanie Gustawa IV. Króla od r. 1792.</p> <p>Gustaw IV. Król Szwedzki chociaż przyłączył się do pułocnej neutralności zbrojnej d. 16. Grudnia 1800 od Pawła I Cesarza rossyjskiego przeciw Anglii utworzonej, iednakże przy wypłynieniu floty angielskiej do Danii, i oblężeniu Kopenhagi d. 2. Kwietnia 1801 nieczynnym się okazać.</p>	<p>Panowanie Selima III. Sultana od roku 1789.</p> <p>Dnia 9. Października w Paryżu stanęły przed-ugodne warunki pokoju z Francyą, mocą których Egipt powraca pod panowanie Porty Ottoman-skiej.</p>	<p>Rządy Piusa VII Papieża od r. 1800 Panowanie Ferdynanda IV. Króla ob. Sycylii od r. 1759. W Sardynii Karola Emanuela IV. od r. 1796.</p> <p>Rzeczpospolita Cisalpińska na schyłku wieku zeszłego od Francyi utworzona, Traktatem Lunewilskim od Austrii uznana została.</p> <p>Król neapolitański zawiera Traktat pokoju z Francyą dnia 18. Marcz we Florencyi.</p> <p>Księstwo Parmy w skutku umowy z Hiszpanią dnia 24. Marca odstąpione do zarządzenia Francyi Arcyksiężu Austrii Ferdynad ustępuje na mocy Traktatu lunewilskiego, W. Księstwo Toskanii, infantowi Hiszpańskiemu i Księżcu Parmy, który d. 2. Sierpnia bież. tytuł Króla Hetruiry pod imieniem Ludwika I.</p> <p>Wyspa Malta po Trakacie w Amiens zajęta od Anglików została Rzplita Lukii otrzymuje od Francyi nową Konstytucyą d. 30. Grudn. Konkordat Ojca S. Piusa VII. z Francyą dnia 10. Września.</p>	<p>Flotta angielska o 150 żaglach pod sprawą Admirała Abercrombie wyładowała na brzegach Egiptu. Twierdza Abukir poddać się Anglikom dnia 18. Marca. Bitwa pod Alexandryą dnia 21. Marca. Zwycięstwo przy Anglikach. Rossetta poddać się dnia 19go Kwietnia 20,000 Turków połączeni z Anglikami ukazują się przed Kairem, które to miasto kapituluje, a Generał francuzki Bel-liard powraca dnia 27 Czerwca z woyskiem do Europy. Generał Menou poddać dnia 2go Września woysku angielskiemu Alexandryą, a sam powraca ze szczątkiem armii francuzkiej do Europy.</p> <p>Prowincya Luizyana w Ameryce Połnocnej odstąpiona od Hiszpanii, w skutku Umowy dnia 24. Marca, Rzeczypospolitej francuzkiej.</p> <p>Zjednoczone Stany Ameryki Połnocnej zawierają Traktat przyjaźni i handlu z Francyą d. 31. Lipca.</p> <p>Podobnie i Dey Algierski w Afryce d. 17. Grudnia.</p> <p>Naczelnik Murzynów Toussaint Louverture, nadać Wyspie St. Domingo w Indyach Zachodnich nową konstytucyą, która iednakże od Francyi nie była zatwierdzona.</p>
---	--	--	--	---	--	---	---

<p>Posiadłości portugal-skie w Guianie krainie Ameryki połud. Trakta-tem w Amiens oznaczo-ne zostały korzystnie dla Portugalii.</p>	<p>Król pruski na mocy artykułu wynagrodzenia z Traktatu lunewilskiego, bierze dnia 30. Listopada Księstwo Hildesheim i miasto Goslar w posiadłość.</p> <p>Umowa między Prusami i Rzplitą batawską d. 14 Listopada względem odstąpienia od Pruss miast Seevenaer, Huis-sen, Malburg.</p> <p>Umowa między Francyą Prusami i Bawaryą dnia 5go Września w Paryżu, względem gwarancyi bawarskich posiadłości na prawym brzegu rz. Inn, Księstwa Passau, i przy-znanego całej Bawarii wynagrodzenia.</p>	<p>Alexander I odnawia Traktat handlowy r. 1787 z Francyą zawarty d. 22. Października 1802.</p> <p>Dwór rossyjski iako Pośrednik wspólny z Francyą, kieruje interesami wynagrodzenia Książąt niemieckich, na Seymie Deputacyi Rzeszy w Regens-burgu.</p>	<p>Konstytucya z dnia 26. Lutego dzieli kraj na 21 kantonów i nada-je każdemu osobne zarządzenie.</p> <p>Kontr-rewolucya wszczęta na korzyść konstytucyi z dnia 20 Ma-ja, od Francyi potwierdzona zo-stała.</p> <p>Nowy plan konstytucyi od zgroma-dzenia Stanów d. 3. Maia ułożo-ny po niektórych zaburzeniach przy-jęty został d. 2. Lipca.</p> <p>Krwawe sceny rewolucyjne w miesiącu Sierpniu i Wrześniu za-chodzą w Szwaycaryi.</p> <p>Woysko francuzkie pod sprawą Generała Ney dla uśmierzenia ro-koszu wkracza do Szwaycaryi.</p> <p>Organizacya właściwej Rzplitej Walezyjskiej d. 30. Sierp.</p>	<p>Gustaw IV. Król Szwedzki przystępuje do nowego Traktatu handlu między Anglią i Rosyą d. 30. Marca, za co pier-wsza powraca mu zajęta przez woysko swoje wy-spę Berthelemy w Ind-ach Zachodnich.</p>	<p>Selim III Sultan tu-recki iedną się z Fran-cyą Traktatem pokoju za-wartym w Paryżu d. 25. Czerwca.</p> <p>Oświadczenie Porty ottomańskiej, d. 23. Li-stopada pozwalające An-glikom żeglugi na morzu czarnem.</p>	<p>Rzplita Cisalpińska na zgroma-dzeniu iey Stanów w Lugdunie 26. Stycznia otrzymuje nową konstytu-cyą imię Rzeczplitej włoskiej. Podobnie i konstytucya Rzplitej Liguryi d. 26. Czerwca umiowa-na została.</p> <p>Piemont własność Króla Sardynii, d. 11. Września przyłączony został do Francyi.</p> <p>Karol Emanuel IV. Król Sar-dynii zrzeka się korony d. 4 Czerw. na rzecz brata swego Viktora E-manuela Księżcia Aosty.</p>	<p>Król Tunetański (Tunis) w Afryce zawiera Pokój z Francyą d. 23. Lutego. Flotta francuzka o 25 lin. okrętów z Gen. Leclerc i 16,000 woyskiem przy-pływa do wyspy St. Domingo w miesia-cu Lutym. Woyna powstańców Mu-rzynskich w St. Domingo z Francuzami pod dopódtwem Gen. Leclerc. Tou-saint od Francuzów uwięziony i do Fran-cuzów odesłany.</p> <p>Kłeski Francuzów w St. Domingo zaraźliwe choroby w ich woysku, śmierć Generała Leclerc.</p>
---	---	--	--	--	---	---	--

<p>Książę Rejent portu-galski oświadcza dnia 3. Czerwca najsćślejszą neu-tralność.</p> <p>Traktat neutralności zawarty d. 19. Grudnia między Rzplitą francuzką i Portugalją, która przy-rzeka pierwszy 12 millio-nów frank, pieniężnego posilku.</p>	<p>Przez wyrok Deputacyi Rzeszy Niemieckiej w Raty-bonie, Prusy za utracone kra-je na lewym brzegu Renu, o-trzymują w Niemczech Księ-ztwa Paderborn, Hildesheim, Erfurt, Eichsfeld, większą część Münsteru, Opactwa Herforden Quedlinburg, Essen, Elten, Werden, Kappenburg, i mia-sta Rzeszy Mühlhausen i Gos-lar.</p>	<p>Nieporozumienia z Francyą względem inte-ressów we Włoszech, przyspieszyły wyjazd z Paryża, rossyjskiego Mi-nistra Hrabiego Marków d. 27 Listopada.</p>	<p>Przez Akt Pośrednictwa dnia 10. Lutego w Paryżu otrzymuje Szwaycarya najnowszą Konstytucyą iako ostatni warunek iey samoist-ności, i zostaje na 19 kantonów podzielona.</p> <p>Nowo utracona Rzplita zawie-ra z Francyą d. 27. Wrześn. przy-mierze odporne, i Traktat wzglę-dem wstąpienia 16,000 Szwaycarów w służbę francuzką.</p>	<p>Król Szwedzki naby-te Pokoim Westfalskim Hrabstwo niemieckie Wis-mar, przedać Księżcu Meklenbursko-Schweryńskiemu za 1,200,000 ta-larów.</p>	<p>Nowa Sekta Wahebi-tów, od niejakiego fanaty-ka Abdul Waheb w oko-licach Arabii utworzona przez postrach i dziel-ność oręza wzrasta szyb-ko, i zdobywa szturmem miasto Mekkę, iednakże woysko tureckie odbiera-je nazad a naczelnik Sek-ty ginie z rąku pewnego Derwisza.</p> <p>Armia turecka znaczne otrz-muje zwycięstwo nad woyskiem Pasmana-Oglu.</p>	<p>Po śmierci Króla Hetruiry Lu-dwika I. 27. Maja, pozostała wdowa obejmuie rządy za małoletniego Syna Don Ludwika.</p> <p>Rzplita 7 Wysp Traktaem w Amiens uznana, otrzymuje 6. Grud-nia za wpływem Rosyi nową kon-stytucyą i formę rządu arystokra-tyczną.</p> <p>Pius VII Papież zawiera Kon-kordat z Rzplitą włoską.</p>	<p>Francya przedać Zjednoczonym Sta-nom 30. Kwiet. Prowincya Luizyana w Amer. północnej za 60 million. franków.</p> <p>Wewnętrzne rozruchy i niezgody w Egipcie między Albanczykami i woyskiem tureckim. Bejowie czynią się znowu panami Egiptu, którego przed kilką laty od Francuzów pozbawieni byli.</p>
--	---	---	---	---	--	--	---